

AZ
ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

12

AZ ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

12

BUDAPEST, 1959

Szerkesztőség:

PALLA ÁKOS, szerkesztő
Országos Orvostörténeti Könyvtár
Budapest, II., Török u. 12.

Szerkesztő bizottság: **FARKAS KÁROLY** az orvostudományok doktora, elnök (Budapest), tagok: **MORELLI GUSZTÁV** dr. ny. egy. rk. tanár (Budapest), **DADAY ANDRÁS** dr. egy. m. tanár (Budapest), **NÉMÉDY IMRE** dr. egy. docens (Budapest), **BENCZE JÓZSEF** dr. főorvos (Szombathely), **MÉREI GYULA** dr. kandidátus (Budapest), **KATONA IBOLYA** dr. főorvos (Budapest), **HAHN GÉZA** dr. kandidátus (Budapest).

Редакционная Коллегия

Палла Акши редактор.

Государственная медицинско-историческая библиотека.
Budapest, II., Török u. 12.

Члены Коллегии: *Карой Фаркаш* профессор, председатель (г. Будапешт)
Густав Морелли, профессор (г. Будапешт). *Андраш Дадай*, доктор (г. Будапешт)
Имре Немеди, доктор (г. Будапешт). *Йожеф Бенце* доктор (г. Сомбатхей)
Дюла Мереи доктор (г. Будапешт). *Ибóйя Катона* доктор (г. Будапешт)
Геза Хан доктор (г. Будапешт)

Redaktion:

A. PALLA, Redakteur
Medizingeschichtliche Landesbibliothek
Budapest, II., Török u. 12. Ungarn

Redaktionskommission: Prof. Dr. **K. FARKAS**, Vorsitzender (Budapest), Prof. Dr. **G. MORELLI** (Budapest), Dr. **A. DADAY** (Budapest), Dr. **I. NÉMÉDY** (Budapest), Dr. **J. BENCZE** (Szombathely), Fr. **J. MÉREI** (Budapest), Dr. **H. KATONA** (Budapest), Dr. **G. HAHN** (Budapest).

Board of editors:

A. PALLA, Editor
Library of the Medical History
Budapest II., Török u. 12. Hungary

Consulting editors: Prof. M. D. Ch. **FARKAS**, president (Budapest), Prof. M. D. **G. MORELLI** (Budapest), M. D. A. **DADAY** (Budapest), D. Pharm. **I. NÉMÉDY** (Budapest), M. D. **J. BENCZE** (Szombathely), M. D. **J. MÉREI** (Budapest), M. D. **H. KATONA** (Budapest), M. D. **G. HAHN** (Budapest).

TARTALOM

Dr. BENCZE JÓZSEF: A magyar nép mesterséges gyógyfürdőiről, a füstölésről és gőzölésről	5
Dr. VARANNAI GYULA: Magyar orvosok emlékérméi	46
Dr. JOSEF, SAINER: J. E. Purkinje (1787—1869), a modern szövettani technika megalapítója	121
Dr. DADAY ANDRÁS: Adatok a magyarországi kretinizmus történetéhez	133
Dr. SZÓKEFALVI-NAGY ZOLTÁN: Kováts Mihály orvos, a magyarországi természettudományos ismeretterjesztés egyik úttörője (1762—1851)	158
Dr. IZSÁK SÁMUEL: Hozzászólás „A tiszabábolnai pap kolera elleni védekezésre oktató röpirata” című közleményhez	179
Dr. SCHULTHEISZ EMIL: Testi orvosságok könyve	186

Adattár:

Újabb adatok Viola József élettörténetéhez	199
A legrégebb magyar nyelvű orvosi vény	203
Orvosi kézirat a XVII. századból	207

A kiadásért felel a Medicina Egészségügyi Könyvkiadó igazgatója.
Szerkesztő: Rétay Gábor
Műszaki vezető : Rózsa István — Műszaki szerkesztő : Kerék Elemér
Terjedelem : 13,25 (A/5) ív, 51 ábra — Példányszám : 700 — Azonossági szám : 334

7234 — Egyetemi Nyomda, Budapest. — F. v.: Janka Gyula

A MAGYAR NÉP MESTERSÉGES GYÓGY- FÜRDŐIRŐL, A FÜSTÖLÉSRŐL ÉS GÖZÖ- LÉSRŐL

Írta: dr. BENCZE JÓZSEF (Szombathely)

A magyar népi gyógyítás gyűjteményéből, amely néha tarka és színpompás, máskor természeténél fogva nem éppen izléses, gyakorta furcsának tetsző adatok kerülnek elő, amelyekből mindig ki kell hámoznunk a *reális* valóságot és akkor biztosan valami ősi jellemvonás bontakozik ki belőle. Ez az ősi karakter hol a honfoglalás előtti magyarság *kultikus* vagy *mindennapi életére* és hiedelmeire vonatkozik, hol a későbbi századok hazai eredetű, vagy a külföldről beszivárgott empiriáját tükrözi. Mindenesetre valamennyiből tapasztalhatjuk, hogy a magyar nép fanatikusan ragaszkodik a régi hiedelmeihez, még ha annak reális, ősi magját az évszázadok pogány vagy keresztény misztikája, máskor az ókor és a középkor egyszerű babonái, sőt néha a haszontalan kuruzslás méza fedi is el.

A népgyógyítás kutatásának fontos kérdése, hogy vajon csak a falusi lakosság, vagy helyesebben az ősi foglalkozást, a paraszti munkát végző magyar nép őrizte-e meg és vitte-e tovább azt? Erre *nemmel* válaszolhatunk! Hiszen a keveredés a falu és a város lakossága között az utóbbi száz esztendőben egészen sűrű, de az ipar és a kereskedelem fejlődése óta már néhány évszázados. A „magyar nép” kifejezés alatt tehát a kutatónak ma már a városi lakosságot éppúgy számba kell venni, mint a parasztságot, illetve a falu népét.

Világosan látjuk ezt az empirikus gyógyítás kutatásánál is. A keveredés teljes és ebből lakosságunknak csak kis réteg mentesül. A természettudományokkal való foglalkozás, az ismeretterjesztés kétségtelenül változtatott rajta, de a népi hiedelemhez, a gyógyító népszokásokhoz, az empiriához való ragaszkodás, tapadás oly nagyfokú, hogy nem hisszük, hogy ez egyhamar végleg megszűnne.

Kifejlődött az ún. „kettőzöttség”. Ez alatt azt értjük, hogy habár a lakosság zöme ma már felvilágosult és hisz az orvosi tudományban, bízik az orvosokban, gyógykezelési magát, alaveti magát nagy műtéteknek is, de ugyanakkor és egyidejűleg — titokban, csak a környezete tudja — szívesen veszi az empirikus tanácsokat és szereket, sőt — és ez a veszedelmesebb — még a kuruzslást súroló tanácsokat sem veti meg.

A magyar népnek az empirikus régi szerekben való hite párhuzamos a rögöz való ragaszkodással. Szereti faluját, városát, környékét és szereti, bízik abban, ami a környezetében fellelhető, növényekben, anyagokban, amit megtalál a háza körül, családjában és rokonságában, vagy a szomszéd falvakban. Ehhez kapcsolódik a magyar nép bizalma a *tárgyak elképzelt belső erejében*, ami kétségtelenül az ősi misztikus szemlélet megmaradt következménye, vagyis szuggesztív kapcsolódás.

Amit általánosságban elmondottunk, az áll a nép fürdőivel összefüggő hiedelmeire és bizodalmaira is. Nem céloz ebben a tanulmányban a melegforrásokról vagy a természetes kénes, szénsavas stb. gyógyfürdőkről beszélni, erről a tárgyról dr. Vajkay Aurél az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 1. számában értékes és bőséges beszámolót írt. Beszélni szeretnék a magyar nép *magakészítette*, mesterséges gyógyító fürdőiről, a hidegvíz gyógyító alkalmazásáról, a füstölésekről és a gőzölésről, mint amelyek az általános gyógyító empiria fontos részei, de a becsületes empirián kívül a századok folyamán babonáskodás, sőt a kuruzslás is bőségesen felhasználta és felsallangozta a misztikum, a mirákulum különböző szemfényvesztéseivel.

A *házilag készített* gyógyító fürdők elkészítésénél és remélt hasznánál nemcsak a hozzá fűzött növényi és vegyi anyagok

fontosak, de a magyar nép — városi és falusi egyaránt — ősi szemlélete alapján, még manapság is gyakran szereti ezeket valami különleges, néha misztikus hiedelmekkel megtoldani: varázseredetű szavakkal.

A mohácsi vész utáni évszázadok nyomtatott, főleg azonban kéziratos könyveiben és leveleiben sokszor szerepelnek a házi gyógyító fürdők receptjei, de ma már elég szép számban ismerjük a kultikus vonatkozású fürdők leírásait is. Tudjuk, hogy nagyon sok ismert ősi búcsújáráhelynek megvolt a maga kultikus varázsú fürdője, hidegvíz forrása, vagy kútja, sőt még ma is részben ismeretesek ezek. Inkább egyes testrészeket szoktak ezzel fürdetni (lábakat, szemeket, fejet stb.). Sőt a búcsúsok palackokban haza is viszik a további „gyógyításra”. (Lásd: Dr. Mozsolits Amália: „Mosdatás a vasvári búcsún”. — Dunántúli Szemle, 1943., vagy: Dr. Vajkai Aurél, Bálint Sándor, Szendrey Ákos tanulmányai az Ethnographiában.) Csupán a múlt század elején kezdett ez a hiedelem kissé tisztulni és egyre gyakrabban találkozunk az egyszerű mesterséges gyógyfürdők alkalmazásával, de *most már* minden babonáság és kultikus vonás nélkül.

A honfoglalás után megkeresztelkedett magyar nép fürdőszerezetéről adataink nincsenek. Tudjuk ugyan, hogy a bencésrend, de a többi letelepedett szerzetesrendek is az ispotályaikkal együtt több helyen fürdőket is rendeztek be, de minden valószínűség szerint ez csak saját kényelmüket szolgálta. Ismerjük pl. István király adomány-okiratát a pécsváradi apátság alapításáról, amelybe már fürdőszolgákról is említést tesz. (Fejér Codex Dipl. I. 296.). A későbbi évtizedekben letelepedett szerzetesrendek majdnem valamennyien gyógyfürdőt is alapítottak. Feljegyzések vannak már azok primitív berendezéséről is. (Fejér Codex, II. 199.). A XIV., XV. századból már kissé részletesebb leírásaink is vannak. (Fejér, I. 315.) — Brassó város számadási könyvei. — Nagyszeben város számadás könyvei stb.). A szerzetesrendi mesterséges fürdők közül említjük meg a garamszentbenedeki apátság fürdőjét, amelyet I. Géza engedélyezett 1075-ben, a szentgotthárdi apátság Bottyán-pusztán lé-

tesített fürdőjét, 1198-ban, — a bácsmonostori, budai, esztergomi, tapolcai stb. fürdőket.

A XIII. századtól fogva adataink vannak *mesterséges polgári* fürdőkről is, amelyek már *közfürdők* voltak, kivétel nélkül a városi és községi lakosságok tulajdonai. Podolin város 1292-ben III. Endrétől Nagybánya és Felsőbánya, Nagy Lajostól 1376-ban kaptak fürdőtartási jogot. (Fejér Codex, IX. 5. 97. pt.) Győr és Esztergom városa a XIII. század közepén fürdőt rendez be (Történelmi Tár, 1911. 371.). Pozsony fürdője 1309-ből való. (Fejér Codex, VIII. 1. 620 oldal.). A XIV. században Nagyváradon már fürdő áll. (Fejér Codex, IX. 4. 531.). Pápóc mezővárosban V. László király engedélyezett mesterséges gyógyfürdőt. (Hazai Okmánytár, II. 318., 323.). IV. Béla 1238-ban a székesfehérvári Keresztes Rendet is megerősíti és számára *közfürdő-jogot* engedélyezett. (Fejér Codex, IV. 1., 104.). Lőrse városa 1473-ban polgári fürdőt létesített, valamivel korábban már Selmecbánya, Körmöcbánya és Bártfa városok fürdőt építettek községi költségen és azok bérbeadásáról már okmányoszerű bizonyítékok is vannak. A XVI. századtól fogva egyre-másra szaporodtak a városok és községek fürdőjogai és azok bérbeadási jegyzőkönyvei, de mégis megállapíthatjuk, hogy inkább a kereskedelemmel és iparral, a bányászattal összefüggő községek és városok jártak elől a polgári fürdők alapításában és ezek sokasodásával úgy látszik elmaradoznak a szerzetesrendek fürdői.

A XVI. században megalakultak a fürdős céhek, amelyek hol önállóak, hol pedig közös céhekbe tömörültek a borbély-sebészekkel, illetve később a sebmesterekkel. A céhek nagyon ügyeltek arra, hogy egy városban, vagy községben csak egy fürdő létesüljön. Ha itt-ott a *gyakorlatban* — orvos híján — néha össze is olvadt a fürdőket kezelő fürdősök — feredősök — báderek mestersége és tevékenysége a borbélyok és sebész-orvosok munkakörével, mégis főleg a céhekbe való tömörülés után nagyon ellenőrizték, hogy a fürdősök ne végezzenek borbély-sebészi és seborvosi munkákat, ha csak a kötelező 3—4 esztendő tanulóidőjét — mint inasok — valamelyik borbély, vagy sebész-mester mellett el nem töltötték. Ilyen fürdős

azonban nagyon kevés akadt, mert az 1747. évi országos kimutatás szerint Magyarországon mindössze 47 valóságos orvosdoktor volt és csupán 17 olyan feredős, aki neki látott és borbély-sebészinas lett, majd 3—4 évi inaskodás és megfelelő legényidő után borbély-sebész. Ennek híján mint feredős csak a különböző mesterséges fürdőket készítette, azok idejét és hasznát javasolta, eret vágott, köpölyözött, és sokféle „kenés”-t, azaz masszírozást alkalmazott a különböző bajokban, százféle illatos és aromás, magakészítette „kenetekkel”. Ezt bizonyítják a különböző kéziratok könyvek, de említi az Ofner Stadtrecht is (1244—1421), habár éppen a fürdősökről szóló rész már nincsen meg, de a megelőző fejezetekben említi a „Pádereket”, fürdősöket (Michnay, Pressburg 1845.). A Felvidéken, Pozsonyban, Besztercebányán és Lőcsén voltak ilyen közös főcéhek, de ismerjük a későbbi esztergomi, pápai és debreceni, köszegi stb. céhszabályokat is.

Ezek a céhek alapszabályaikat és későbbi működésüket biztosan német mintára alapozták, mert Németországban már a XIII. század közepén létesültek nyilvános fürdő-borbély intézmények (Padstuhn — Rasol Barbarum). Lásd: W. Gutsche: Geschichte der Bader und Barbieri in Erfurt. — A két mesterség Németországban is — éppenúgy, mint hazánkban — csak a XVI. században egyesült, illetve kivált közülük a tisztán hajat és szakállt vágó borbélymester, akit Németországban Trockenscherer-nek hívtak, nálunk pedig több helyen száraz-borbélynak neveztek.

A községi tulajdonokat képező polgári fürdőket rendszerint bérbeadták, amiről számos korabeli okmány tanúskodik. Egyes iparvidékeken, főleg bányavárosokban, szokásjog volt, hogy a bányászok és az ipari munkások fizetésükkel együtt díjtalan fürdőjegyeket is kaptak. Így a Torda-vidéki sóvágók, a kolozsi és dési bányászok stb. — Bártfa város számadásai 1432-ből, Fejérpataki, 303. oldal.

Élénk tanúbizonysága a magyar városok és községek — így tehát a magyar nép — egyre szaporodó fürdőinek és fürdőszertetének az a sok kalendárium, kéziratokönyv és kéziratok feljegyzés, amelyek a mesterséges fürdők hasznát dicsérik. Alig

volt kalendárium, amely bőségesen ne foglalkozott volna az érvágással és a köpölyözéssel, ezzel kapcsolatosan — de ettől függetlenül is — a mesterséges fürdők hasznával. A XVI. és XVII. századokban annyira népszerű kassai, lőcsei, kolozsvári, pozsonyi, debreceni, budai és bécsi kalendáriumok és csiziók kezdetleges illusztrációkkal prózában és versben ajánlgatták, javasolták a mesterséges fürdőket, gyakran azonban éppen egészségi okokból tiltották is, csak a XVIII. század második felében látjuk, hogy a kalendáriumok sokkal inkább tanácsolták a házi gyógyfürdőket is és leírták azok összeállítását. Ezek a kalendáriumok a magyar népnek mindig kedves olvasmányai voltak, olvasták, forgatták és ha akadt a faluban, később a családban egy-egy írástudó, akkor általa újra és újra tanulmányozták. Ott voltak a mestergerendán és így nem alaptalanul állíthatjuk, hogy valósággal fokmérői voltak a mesterséges fürdőzés elterjedésének is.

Ismerjük Felvinczi Györgynek: „De conservande bona Valetudine Liber Scholae Salernitatae” versezett magyar fordítását, amelyben öt helyen is ajánlja a mesterséges fürdözést. (Lőcse, 1694. Brever nyomda), pl. a 36. oldalon ez áll:

Munkák gyakorlási, ide s tova mozgás,
Hasmenéssel edgyütt, veríték, izzadás,
Gyakran megferedés, Doktori purgálás,
Ezekkel lesz testnek Tavasszal újulás.”

Apáczai Tsere János „Magyar Enciclopediája”, amely Utrechtben 1653-ban jelent meg, minden hónapra megjelöli a fürdés hasznát vagy tilalmát, pl. „Januáriusban eret ne vágass, hanem feredővel ely”. Valamikor igen nagy közkedveltségnek örvendő Pannóniai Kalendárium (Béts, 1690., 1710., 1740.) már nem versben, hanem prózában foglalkozik a fürdődéssel. Természetesen ez is — mint a kalendáriumok általában — a meteorológiai vonatkozásokkal hozzák kapcsolatba mindig a „fürdődés” javallatát. Hasonló regulákat találunk Mizáldy: „Kerti dolgoknak orvosságos hasznai” c. könyvében, 1669. Kolozsvár, valamint Köleséri Sámuel orvosi tanácsaiban, amelyek a híres Ko-

lozsvári Kalendáriumban jelentek meg (1723—1730.): „Orvoslás Regulái” címmel.

Már a XV. század vége felé nyomai vannak, hogy hatósági intézkedések figyelmeztették a lakosságot, hogy a fertőzés lehetőségei miatt vigyázzanak a fürdőkkel. Elsősorban a pestisre és a kolerára vonatkoztak ezek a császári rendeletek, amelyek bizonyosan eljutottak a török által meg nem szállt felvidéki és dunántúli részekre is. (Linzbauer Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae I. 188. és L. 236. oldal. 1562. és 1630. év (Weber János eperjesi orvos, gyógyszerész és főbíró (élt: 1612—1683) is az Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás a döghalálról (Bártfa, 1645) c. kis könyvében óva int többek között a nyilvános fürdőktől: „Az fürödő nem tiltatik ugyan teljesen, csak hogy móggyával élyenek véle, főképpen akik hozzászoktak, hanem csak azért tiltatik, a fürödő, hogy ne talán az emberek egybe gyűlvén, egyik a másiktól inficiáltassék, és így inkább nevedgyék az dögletenesség.” A későbbi időkben is egyre-másra jelentek meg intő iratok.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején uralkodó nagy pestisjárvány idején a hercegprimás elnöklete alatt járványbizottság alakult, amelyet a még 1551-ben kelt császári pápens rendelt el (Infections Ordnung) és ez a bizottság 1692-ben Kolonits Lipót kardinális-államminiszter elnöklésével fontos rendeleteket hozott és ennek egyik pontja így hangzott: „Bey einressender Pest Sollen alle warme und andere Bäder aufgehoben seyn.” (Ordo pestis a Kardinale Komité a Kolonits conditus — Anno 1692.). Lásd: Linzbauer 357. oldal.

Mindezek és sok más hasonló intézkedés és olvasmány, természetesen csökkentették a fürdők népszerűségét és látogatottságát. Mária Terézia királynő pedig 1756. januárjában rendelettel tiltotta el a kalendáriumok köpölyözés-érvágást népszerűsítő cikkeit.

És láthatjuk is, hogy ennek megfelelően a kalendáriumokban ritkultak a mesterséges fürdözések tanácsai és helyettük inkább gazdasági vonatkozású leírásokat, vagy még inkább rémséges ponyvákat találunk. Megcsappant kissé a mesterséges fürdők divatja, vele együtt a köpölyözés és az érvágás hóbortja

is alább hagyott, mert részben az orvosok is tiltani kezdték, másrészt lassan elterjedt, hogy azokban bizonyos ragályos betegségeket, vér- és bőrbajokat lehet szerezni. De mindenesetre hozzájárult ehhez az a körülmény is, hogy a természetes gyógyfürdők jó hatását kezdték már szélesebb néprétegek is megismerni és egyre-másra fedeztek fel és így szaporodtak a kisebb-nagyobb természetes fürdők, sőt a parasztfürdők is. (Lásd: Dr. Vajkai Aurél: Parasztfürdőhelyek c. tanulmányát, 1955. Orvostörténeti Könyvtár Közleményei.)

A korabeli orvosi könyvek sok helyen foglalkoztak a házilag készített gyógyító fürdőkkel is, pl. Pápai Páriz Ferenc a Pax Corporis-ban is több helyen ajánlja a mesterséges házfürdőket. Pl. Az első könyv 27. oldalán ez áll: „Vagy, a hol afféle (t. i. természetes fürdők) közel nintsen, mesterséggel helyette illyent tsinálhatni: Bő Gálitz-követ, Búdós-követ, Tim-sót és közönséges Sót, Vízben főzz-meg erősen, úgy, hogy a víznek harmadrésze el apadgyon, s abban feresszed ugyan, azon feredőt gyakorta melegítvén s újítván.” Ugyancsak a Pax Corporis-ban, annak VI. könyvében is különböző fürdőket javasol a Hószám meg-rekedéséről. Pl.: „Tsinálly Feredőt... melyekhez Méhfüvet, Isten fáját, és Isópot is tehetni.” stb. . . . más helyen pedig tormentillából, cserfalevélből, útifüből, birsalmából, földi borzából, kősóból, hamulúgból ajánl fürdőket, ez utóbbiakat főleg a láb és kéz zsugorodásának gyógyítására. Pápai Páriz, de majdnem valamennyi XVII—XVIII. századbeli empirikus könyv és kézirat, valamint levelezések nagyon sokszor foglalkoznak a rühesség (zsennyedék) ellen való különböző gyógyfürdőkkel. Sósvizes fürdőket, boróka és más fenyőgalyakból készített házi gyógyfürdőket ajánlanak és újra és újra felbukkan a boróka haszna, mint a gyógyfürdő alkotórésze. (Lásd: Natter-Nád Miksa: A juniperus felhasználása az ókortól napjainkig. (Orvostörténelmi Könyvtár 2. szám.)

A mesterséges házi gyógyfürdők divatját és elterjedését mutatják a ránk maradt kéziratok könyveken kívül a korabeli levelezések is. Nádasdy Tamás országnádor sárvári gazdatisztje 1552-ben levelet írt gazdájának (Országos Levéltár, Nádasdy Okmánytár), amelyben értesíti a Bécsben tartózkodó nádort, hogy

az általa küldött pestis elleni orvosságot szétesztotta a cselédség és a jobbágság között, vagyis — ahogy nevezi — a „föld népének, akik „megferedvény éltek is vele”. Ő maga pedig: „Minekutána szembe letten vélök eléggé *füstöltem magamat.*” (Körmen di Levéltár, Missilis, Középkor, 1526—1570. Országos Levéltár.)

A Nádasdy számadások már 1540-ben *fürdőmesterről* tesznek említést. A Batthyány-család Németújvárott és Szalonakon fürdőmestereket tartott. Sopron város statútuma 1524-ben részletesen foglalkozik a városi fürdővel és a fürdőmester kötelességével.

Büki János gazdatiszt 1624-ben ezt írja Batthyány Ferencnek: „Horváth Bálint uram felől gonosz hírt hallok. Igen nehezen mondják lenni. Megcsömörlött volt s immár szintén elnehezedett utána. Az szolnoki fürdöst vitték hozzá”. (Körmen di levéltár, Missilis, 1624. december 5.)

Krajnai János gazdatiszt 1653-ban írja Batthyány Ádámnak: „Az menyecske szépen gyógyul. Nem is volt golyóbis benne, hanem két kis darab vasat vett ki az fürdős. Meg is alkudtak az fürdőssel 12 tallérba.” (Körmen di levéltár, 1656. szeptember 22.)

Amint látjuk elég magas tiszteletdíjat szabtak a fürdősök. Sok eredeti okmány bizonyítja, hogy ebből is pereskedések és néha büntetés származott. Erre mutat az is, hogy a városok és községek egyre-másra rendszabályokat hoztak a fürdők és a fürdőmesterek hatásköréről és díjszabásairól. (Corpus Statutorum Hung. V. 182. Soproni Városi Statutum.) A csepregi fürdő taxája (1633-ból) ismeretes, annak eredeti szövege ez: Csernecz Gáspár polgármester és az egész tanács, a város fürdőjében Fürdős Ádám feredős mesternek mihez tartás végett a következő szabályzatot és díjszabást rendelte el: „Mikoron ualaki Varasi ember feöredik: minden kadban ülő ember magha szemelietol ad denar 12. Ha masod magauul ulkadba ad denar 8. szolgáló feördős leannial eggiött. — Vidéki ember ha ki kadba ül, másodmagahuel ad denar 24, Magha szemillietul ha kadba eul ad denar 16. Ha ki padon uel uideki ember ad denar 10.

Mosó leannak is ad den 1". A rendelet dátuma 1636. ápr. 7. (Csepreg város monographiája, Farkas Sándor, Csepreg, 1886.)

A hidegvízzel való gyógyítást is több helyen látjuk már a kéziratok empirikus könyvekben felbukkanni, nemcsak borogatások, hanem lemosások alakjában is. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a XVI., XVII. és XVIII. századokban a hidegvíz alkalmazását nem látjuk oly gyakran és sűrűn, mint később a XIX. század elejétől fogva.

Nádasdy Katalin írja özv. Nádasdy Tamásnének 1569-ben, hogy ő neki a *hidegvizes borogatás* nem használt, hanem „az köszvényről kegyelmednek azt írhatom, hogy Pető Benedek volt nálam, azt mondván, hogy ü neki soha egyéb nem használt, hanem az belénd füvet szedeti pünkösöd előtt és apróra szaggatják és így fazékba rakja, leköti és issza lassan, mikor rá jü az köszvény...” — De ha ez sem használt, akkor „*szegfűszeges feredőt*” tanácsol.” (O. L. Nádasdy levelek.)

Majdnem valamennyi fürdőleírásban olvashatunk ilyen és hasonló „aromás fürdőkről”, amelyeket a feredősök mind jól ismertek. Batthyány Ferenc 1570-ben (Körmendi levéltár, Missilis.) egy hozzáfordulónak azt írja, hogy a veszettségre gyanús betegek fagyalbogarat egyenek és *folyóvízben* fürödjenek. Nádasdy Tamás levelezéséből tudjuk (XVI. század közepe), hogy a hidegvízzel való *leöntést* igen hasznosnak találta.

A főúri családok sokszor fürdősasszonyokat alkalmaztak, akik nem voltak fürdősmesterek, csupán jól betanult fürdőkezelők. A körmendi Batthyány levéltár adataiból látjuk, hogy 1649-ben megállapítja a fürdősasszonynak járó természetbeni és pénzdíjat. Nádasdy Tamás háziorvosa, Szegedi Kőrös Gáspár, aki tudomásunk szerint egyik legelső magyar orvosdoktor volt (Páduában végzett) Sárváron meghonosította a gyógynövénytermesztést. Szegedi Kőrös Gáspár leveleiből, amelyeket magyarul és latinul írt gazdájának Sárvárról Bécsbe, vagy a török elleni hadjáratok alatt a táborba, utóbb Pozsonyból is, valamint a nádor és feleségének magyar levelezéséből (a nádorné nem tudott latinul), és sok más főúri családdal váltott levelekből, kéziratokból láthatjuk, hogy milyen gyakran tanácsoltak egymásnak aromás és egyéb gyógyító házi fürdőket.

A korabeli gyógynövény-szedés és természetés ezzel is állt összefüggésben a sok más gyógyszerkészítésen kívül. Majd minden főúri ház tartott külön „füesasszonyt”, akinek a gyógynövények szedése, szárítása, porlasztása és vágása volt a kötelessége.

Nádasdy Tamás nádor a kanizsai táborból írta 1566-ban feleségének Kanissay Orsikának Sárvárra, hogy sokat szenved a „zsennyedéktől” (scabies) és ha tudna valami jó szert, közölje vele. Most: komlófürdővel gyógyítják és után lórom és írósvajviasz keverékkel kenetik...

Mint hasznos fürdőanyag gyakrabban előfordul a bodzavirág, ezerjófű, sefűsefa, szénapolyva, gilicerózsa, a különböző „küsznyavalák” ellen, amilyen a himlő, ótvar, zsennyedék, Szent Antal tüze, de a hideglelés és „csömör” is előfordulnak. (Országos Levéltár Nádasdy levelek.)

Batthyány Ádám első felesége 1653-ban betegsége miatt „feöves fürdő”-ket használt. Teleki Kristófné 1602-ben vízi-betegsége ellen köménymagos és „gilicetüske” fürdőket készíttetett.

A főúri családoknál annyira szokásos „vízégetés”. a gyógyszereken kívül „illatosvizek” és „fürdőszerek” előállítását szolgálták. (Iványi Béla: Vízégetés Nyugat-Magyarországon a XVI—XVII. században, Orsz. Orvostört. Könyvtár 4. sz.)

Nagyon gyakran előfordult, hogy a városok és községek nem saját kezelésükben vezették a fürdőiket, hanem fürdősmestereknek adták bérbe. A ránk maradt sok ilyen bérbeadási protokollum közül különösen érdekes, hogy egyes helyeken már a XVII. században (Sopron, Pozsony, Lócse, Buda, Szombathely, Csepreg stb.) hatósági úton is tiltják, hogy a fürdős a megengedett köpölyözésen és érvágáson, valamint a különböző aromás és füves fürdők és kenetek elkészítésén kívül sebekkel is foglalkozzék és a borbély-seborvosok mesterségébe kontárkodjék. A fürdőmesteri foglalkozás általánosságban nem tartozott a tekintélyesebb polgári foglalkozások közé. Csak itt-ott látjuk, hogy nagyobb megbecsülésben részesültek. Pl. Szombathelyen, 1625-ben Bázler Fördös János vásárbíró lett, Fördös Kristóf tagja volt a városi tanácsnak. Selmecbányán és Pécssett a fürdős

sebészvizsgát is tett és 1701-ben a városi fizikus teendőit is el-
látta.

Önálló fürdős céhek kevés helyen voltak, csak a XVIII. szá-
zadban alakultak meg, a már említett céheken kívül Apatin-
ban, Pécsen és Sopronban . . . (Szádeczky: Iparfejlődés és céhek
története.)

A fürdőházak leírásának hosszú sorát ismerjük, és megállá-
píthatjuk, hogy az egész kezdetleges deszkaépületeken kívül sok
helyen jól megépített fürdőházak is voltak. A XVI. században
még csak rendszerint egy helyiségből állott a fürdő, ott vetköz-
tek és öltöztek, fürödtek a fakádakban, vagy téglából meg-
épített négyszögletes kádakban. Csak a XVII. század közepe
felé kezdtek öltözőhelyiségekről és hűvösebb levegőjű előszo-
bákról is gondoskodni. A török hódoltság ismertette meg ha-
zánkban a medencefürdőket és vele együtt a gőzfürdők divat-
ját. Ez aztán hamarosan elterjedt a nagyobb városokban. A
gőzt vagy téglából, deszkából készített csöveken vezették be,
vagy egész kezdetleges módon izzó termésköveket dobtak a
fürdővizbe, amelyek aztán megfelelő gőzt fejlesztettek. Ugyan-
ezt a módszert találjuk a németországi és osztrák középkori
leírásokban, Walter Becker, Paul Deipgen, Wilhelm Gai
Georg Gruppe leírásaiban.

A köpölyözés és az érvágás divatja most sem csökkent, előtte
rendszerint gőzfürdőt javasoltak a feredősök.

A pesti egyetem megalapítása után (XVIII. század vége) pár
évtized múlva már szaporodtak a Pesten és külföldön végzett
orvosok és velük együtt lassan szűnni kezdett a túlzásba vitt
gőzfürdők, illatos fürdők és az ezekkel kapcsolatos érvágás-
köpölyözés hóbortja. Helyettük inkább a magánházakban növé-
nyekkel és vegyszerekkel készített gyógyfürdőket ajánlgatták.
A fürdőmesterek elvesztették jelentőségüket, maga a foglal-
kozás egészen átment a seborvosok, majd később a valóságos or-
vosok kezeibe, míg aztán mindezek a múlt század II. felében
véggépp kihaltak céheikkel együtt.

A füstölés és gőzölés. Míg a fürdőket nemcsak gyógyításra
használták, hanem a test tisztán tartására is, de nem szabad

elfeledkeznünk arról sem, hogy már a letúnt századokban, sőt a legrégebbi világban is, kozmetikai célokat is szolgáltak, az aromás és illatos fürdők, a füstölés és gőzölést a fertőtlenítés és a gyógyítás céljaira alkalmazták. Jól tudjuk, hogy a honfoglalás előtti magyarságnál, éppenúgy, mint a többi népeknél, kezdetben a füstölés elsősorban kultikus célokat szolgált, függetlenül attól, hogy ezek a népek milyen vallásúak voltak. Mohamedánok és zsidók, a különböző távol-keleti vallások és kereszténység egyaránt kultikus célokra alkalmazták, rendszerint a gonosz szellemek, a sátán, az ördög, az ellenség, a kártevők stb. elijesztésére. A füstölés oka ezerféle volt, de még több az anyag, *amivel* a füstölést végezték. Alig van az életben — emberi és állati életben — megnyilvánulás, amikor ne füstöltek volna. Jónak tartották a szülés gyorsítására, de a lassítására is. Füstöltek, ha fiút akartak, de akkor is, ha leányt vártak. Füstöltek az újszülött egészsége érdekében, akkor is ha borbaja volt, de a sérvet is füstöléssel igyekeztek meggyógyítani. Ez a sajátosság nemzetközi volt. De végig vonul hazánk néprajzában és babonás gyógyítási emlékeiben is. A vallási szertartások nagy része is ősvallási, varázsló eredetű. A barkával, a tömjénnel való füstölés, a körmenetekben megszentelt rózsaszirmok füstölése, a papok ruhájából kihúzott cérnaszál elégetése, mind-mind kultikus eredetű babonás-gyógyító füstölés volt. Természetes az, hogy a kultikus eredet átment az élő vallásokba is, sőt még a szentek napjain való alkalmazását is bevezették a középkor századaiba. Hosszú sora lenne annak, hogy hány féle, melyik szent névnapján holdtöltekor, vagy hajnalban, éjjel vagy nappal, a hét melyik napján, az ember vagy állat melyik testrészén alkalmazott füstölést javasolták a különböző leírások, kéziratok, kalendáriumok. Mindent összefoglalva mondhatjuk, hogy a füstölés rendkívül gyakori bajmegelőző, vagy gyógyító eljárás volt, és ennek folyamánként, kissé más alakban ugyan, de folytatódott a XIX. században is, sőt átjött és él — csökevényeiben — manapság is.

A *gőzölés* kifejezése alatt nem a gőzfürdők használatát értjük, hanem a „gőzölést” — különböző anyagokkal — mint önálló gyógyító eljárást.

A gőzölés vagy csak egyes beteg testrészeknek a párolása, vagy az egész testet kitették a gőzölés, a párolás hatásának. Alig találjuk nyomát annak, hogy bármilyen betegség ellen is az egyszerű vízgőzölést használták volna, hanem gőzölésre is különböző — néha fantasztikus — növényforrásokat és vegyszereket, máskor azonban babonás szereket is használtak. Mélius Juhász Péter 1558-ban megjelent Fűves könyvében sok hasznos tanácsot ad, hogy „a vándor kuruzslók kártevésétől megvédje a népet” milyen növényeket lehet felhasználni fürdésre és mely növényeknek, gyökereknek, leveleknek, virágoknak van gyógyító hatásuk gőzölés-párolás formájában. Pápai Páriz is több helyen említi a párolás hasznát, de a kalendáriumokban, kéziratokban, empirikus könyvekben egyaránt sűrűn emlegetik a gőzölést és párolást. A bodzavirág, rózsaszirm, fehérüröm, szénapolyva, kósó, kénpor, cinóber, szegfűvirág, pipitér, fehér csalán, tormagyökér, ánizsmag, lóhere és hársfavirág stb. gyakorta szerepelnek mint párolásra, gőzölésre kiválóan alkalmas és javasolt szerek. Kis gyermekek ótvár és más bőrbajának gyógyítására a forró tej gőzét, a békarokka főzetet több helyen olvashatjuk.

A gőzölés-párolás lényegében azonos a *füstöléssel*. Ősi történetük is megegyezik. Egyforma a kettő abban is, hogy évszázadok haladó kultúrája sem tudta kiirtani, mert elevenen él a magyar nép gyógyító szokásai között napjainkban is. Amint említettük, a füstölés két célt szolgált: vagy fertőtlenítésre, vagy a már fennálló betegségek gyógyítására alkalmazták. Igaz ugyan, hogy ezen kívül a letűnt évszázadokban a lakások levegőjének illatosítására is használták, hiszen alig volt nemesi kúria, ahol különböző szerkezetű füstölő szerszámmal ne tették volna jószagúvá az „ájert”. Paraszti és polgári házakban is szokás volt rozmarin- és levendula-égetéssel illatosítani. Napjainkban is szeretik még tél idején az almahéjat a kályhára, tűzhelyre dobni, vagy kámforgolyócskákat tesznek a tányérra, hogy kellemes szag legyen. Ismerjük a babonás füstölések hosszú sorozatát, a „szótlan víz” készítését, a „szenes víz füstölést”, amelyek leggyakrabban használatosak a nép körében még manapság is, főleg a kisgyermekek betegségeinél, de a

„szemmelverés” ellen is. A terhes asszony, a szülő nő füstölése mindennapos volt a régi világban. A kisgyermek növekedésének majdnem minden fázisát különböző füstölésekkel kezdték. A haj kinövése, a fogzás, a járni tanulás, a beszéd elkezdése stb., stb., mind különböző babonás és kultikus füstöléssel volt kapcsolatos. De az egyszerű házimunkák, a fejés, a kenyérdagasztás, a csirkekelletés, a borjuzás stb., mind alkalmak voltak az ezerfajta és furcsa füstölés alkalmazására. A füstöléseket nemcsak ezekkel az életmegnyilvánulásokkal hozták összefüggésbe, hanem rendszerint a meteorológiai jelenségek és a nagy ünnepek, vagy a szentek névnapjai is fontos tényezők voltak. A füstölést, mint profilaktikumot és gyógyszert éppúgy alkalmazták a háziállatoknál, mint az embernél. A különböző betegségek füstöléseit, néha egész fantasztikus módon és eszközökkel hajtották végre. A növényi, állati és vegyi anyagok felhasználásán kívül az emberi haj, a bajusz, a körmök elégetése és füstölésén kívül ismerjük a cinóberrel vagy a tiszta higánnyal és kénnel, ruhadarabokkal, sőt vallási célra felhasznált anyagokkal, pl. tömjénnel, szentelt barkával, harangkötéddarabbal stb. való füstölést. Éppúgy ismeretesek az atropa belladonnával, fokhagymával és más komoly növényi szerekkel való füstölések. Teleki Mihály levelezéséből tudjuk, hogy a XVI. században atoniás vérzésnél hét darab foglyot lóttek, és azok tollával füstölték meg a beteg asszonyt. Nádasdy Tamás nádor családi levelezéséből ismerjük, hogy pestisveszedelemmel szemben „iremmel és fenyővel” füstöltetik a házakat és lakásokat. A beléndek, mint füstölőszer, gyakran emlegetett és hasznos orvosság. Használták fogfájás és fejfájás ellen a fej megfüstölésére oly módon, hogy magvait izzó parázsra hintették. Beythe András is emlegeti az ő Fives könyvében (1595), de Diószegi Borbély István (1676), valamint Diószegi Sámuel (1813) hasonló recepteket ír elő. Felvinczi György a már említett verszetében (1694) ezt írja:

„Hogy nagy fájdalomtól fogaid enyhítsed,
Párhagymának magvát s bilindek megszedgyed,
Temjénnel mindkettőt egygyütt megégessed,
Töltsér tsőjén ezzel fogaid füstöljed.”

A borókát is gyakran használták füstölő szerül, ugyanúgy a különböző fenyőterméseket.

Pápai Páriz is említi a füstölést, nemcsak gyógyszerként, hanem járvány esetén a lakás fertőtlenítésére: üröm, zsálya, rozsmaring, angelika, hasznosak erre a célra. De a dohánylevél, bazsalikum, szintén jó. A XVII. és XVIII. században a patikák állandóan raktáron tartottak füstölésre való pézsmafüstölőt, ombrát, pézsmapogácsát és majdnem valamennyi patikusnak megvolt a maga specialitása erre a célra. Az 1633-ban megjelent Csepregi Kalendárium különösen hosszú fejezetet szentel a füstölőszer hasznainak. A búzavirágot is fertőtlenítő szerül használták járványos betegségek esetén. Devecseri Mihály gazdatiszt 1554-ben Sárvárról azt jelenti gazdájának, Nádasdy Tamásnak: „Nagyságod parancsolata szerint, az búzavirágot szedetem immár, de bizony kevésnek tehetik szerit, mert jobbára mind elvirárgzott az búza. A vadmak virágit is szárasztatom az Nagyságod parancsolata szerint”. A levelezésből kiderül, hogy fertőtlenítési célokra használták, mint a füstölőt. (Orsz. Levéltár. Nádasdy lev. 1554. Sárvár.) A „fái sóska” mint füstölőszer ragályos veszedelmek gyógyítására több helyen előfordul a levelezésekben és a XVII.—XVIII. századbeli empirikus gyógyítók kézírataiban. A XVI. század egy érdekes levele is mutatja ennek hasznát. Batthyány Boldizsárné, szül. Zrínyi Dórica írja urának: „Írt vala Kegyelmed a fái sóska felől. Többet nem találnak két szatyornál, azt is megprésetetöm és eltöszöm.” (Körmendi levéltár, Miss, XVI. század.)

Szegedi Kőrös Gáspár doktor 1553-ban egyik levelében a következő fertőtlenítő tanácsot adja: „Fornax domus sit calefacta et pulcherrimis odoribus aer domus alterata”. (Fűtse be a szolgálólány a kemencét és a ház levegőjét változtassa jószagúvá.)

Nemcsak a Dunántúlon és Felvidéken, de Erdélyben is hasonló leírásokat találunk. Egy lényeges különbség mégis van. A török hódoltság területéken a hosszú megszállás alatt erősen keveredett a magyar nép gyógyító szokása — így a fürdők és füstölés haszna is — a török által divatba hozott medencés

gőzfürdőkkel. Lassan kezdtek feledésbe menni az elmúlt századok magyar gyógyító szokásai. És sokszor találjuk helyettük a Keletről behozott, főleg illatos gyógyítószereket. Nem csoda, ha az ősi szokások inkább a hódoltságtól mindvégig mentesült területeken maradtak meg gyakorlatban és írásos emlékekben egyaránt.

A füstölésnek jellegzetes példái a szombathelyi és brassói „füstferedő”-k Szalai Imre, Vas megye fizikusa, 1793-tól fogva a szombathelyi polgári ispotályt is vezette. Orvosdoktor volt-e vagy kirurgus, semmiféle írásból sem derül ki. Tudjuk róla, hogy 1828-ig Szombathelyen lakott, majd Sopronban választották meg városi fizikusnak. Szalai Imre 1816-ban félévi szabadságot kért és lóháton indult neki a hosszú útnak, egészen Párizsig, mert megtudta, hogy Galés nevű párizsi orvos a „füsttel való gyógyítás” orvosi technikáját kidolgozta és alkalmazza. Szalai ezt elsajátította, és amint eredeti nyomtatványaiából és a korabeli leírásokból megállapítható, az ott tanultakat itthon ügyesen keverte a magyar népi, főleg dunántúli eljárásokkal és egészen 1828-ig nagyban és kiterjedten alkalmazta is. Szombathely városától engedélyt nyert, hogy az általa vezetett polgári ispotály udvarán külön kis emeletes épületet emelhesen (1956-ban lerombolták) és ott a „párizsi rendszerű füstferedőt” berendezhesse. A város és a megye jegyzőkönyveiből nem derül ki, hogy ebből bármilyen bevételük vagy kiadásuk lett volna, így kétségtelen, hogy a füstferedő Szalai Imre tulajdona volt.

Biztos, hogy óriási forgalmat bonyolíthatott le és nemcsak a Dunántúlról és az ország különböző részeiből keresték fel Szalai Imre füstferedőjét, de tudjuk azt is, hogy Ausztria szomszédos tartományaiából is meglehetősen sok paciens érkezett. Az alábbi két eredeti és ritkaság-számba menő („Tudósítás” és „Jelentés”) mutatják, hogy Szalai Imre milyen alaposan és ügyesen reklámozta füstferedőjét. (A Tudósítás egy példánya a szombathelyi állami levéltár tulajdona, a Jelentés szerző gyűjteményében van.)

TUDÓSÍTÁS

A' Szombathelyen felállított, és a' Tekintetes Nem. Vass Vármegye első Orvossának Kormányozása alatt való Füstferedőrül

Meg győződven a' Galés Parizsi Orvos Urtul feltaláltatott, és már 1792-dik esztendő-től fogva folyamatba hozott Füstferedőnek különös hasznairul; meg győződven ezen igen együgyü, könnyü, és hamar gyógyító Szernek alkalmas voltárul a' testnek külső bőrét illető nyaválákban, úgy, mint: mindennemű Sönnyedékekben, tüzes orbántzban, viszketegségben, koszban, a' rosszul használt kénesős Szereknak szerentsétlen hagyományiban, fájdalmas tsuszban, tagok szagatásában, tsipó fájdalomban, bénaságban, — kéz és lábhajlás megdagadásában, nyak körül való götsörtös daganatokban, és más több efféle nyaválákban, mellyek tsak egy sinlődő életet okoznak, és mellyeket mind eddig huzamos és költséges belső orvoslások által sokszor tsak enyhíteni, sokszor pedig meg gyógyítani éppen nem lehetett, most pedig ugyan azon nyaválák kevés idő alatt, egynéhány hetek, sokszor tsak egynéhány napok alatt minden más orvosság nélkül egyedül egynéhány füstferdés által megorvosoltattnak; meg győződven azon valóságos kintsrül, mellyel ezen találmány által az emberi Nemzetnek java gazdagítatott, bátorkodom tudtára adni az érdemes Közönségnek, hogy én illy idvességes Füstferdőt minden hozzá tartozó eszközökkel magam költségével Szombathelyen Tekintetes Nemes Vass-Vármegyében fel-állítottam, és a' fenn nevezett nyaválákban sinlődők szolgálatjokra szántam.

Minden kitellhető módon szorgoskodtam ezen eszköznek tökéletes voltárul, szándékom is vagyon azt meg sokasítani, a' hol akár minő valláson és renden lévő Szegények meggyógyulásokat feltalálják, a' belpoklosok' számára is különös eszköz fog felállittatni. A' férfiak férfiui, az asszonyok asszonyi szolgálatlalt fognak fogattatni, mindazonáltal kinek kinek szabadságán áll, tulajdon szolgálatjával áni, kiki pedig fejér ruhárul önnön maga fog gondoskodni, melly is egy háló süvegbül, két mosdó keszkenőbül, egy lepedőbül, egy ágy-fedezőbül, és vánkosbul álljon. A' ferdésnek ára ki van szabva, és egy egy ferdés tesz 6, 5, 4 forintot Bétsi pénzbets szerént.

A' mi a' Szegények' utóbb felállítandó Füstferdőt illeti, ezt valamint a' Szegények. úgy nem különben akár szolgálatban lévő, akár beteges és szabadságra esresztetett Tsászári Királyi Katonák Strázseamestertül fogva aláig, a' füstölő szereknak megfizetése mellett ingyen fogják használhatni, ha pedig a' vagyonos Uraságoknak bőkezősége és könyörületessége a' szegények' számára idővel illy hasz-

J E L E N T É S .

A' Tekintetes Nemes Vass Vármegye Orvossának Szalay Imrénének igazgatása alatt Szombathelyen álló Füst ferdőrül.

A' Füstferdőnek mind akármínemű kiverésekre, mind pedig Keresztispő, Inak fájdalomira, nem külömben a' bénnaságra, dagadozott és már régen folyó Lábokra, sömörbéli fekélyekre, és sebekre, kiváltképpen pedig a' Podágrára nézve, (melyről két esetre szembetűnő hathatóságot veszek észre) a' mindennapi tapasztalás által meg bizonyosodott hathatós ereje okozza, hogy annak használására napról napra több Betegek Szombathelyre tódoznak, mely sokasodás a' ferdésnek arát oltsóbbá teszi; e' végre kinek kinek tudtára adatik, hogy jövendőre egy egy ferdésnek az ára 3. és 2. forintokra alá van szállítva; a' szegényekert pedig, kik szegénységöket a' Lelki Pásztorok, és helybeü világi Előjárók bizonyittásával fogják hitelyesíteni, a' Felséges Királyi kegyes parantsolat szerént az adózók káfsájából fog fizetődni, és nekik a' ferdés ingyen kiszolgáltatni.

Mindhogy pedig a Füstferdő jobbára a már-meg rögzött Nyavalyáért használtatik, történiük, hogy sokszor tizenkét, sőt huszonnéggy ferdés is a' tökéllerés meg gyógyulásra kívántatik, melyre nevezve szükségesnek látszatik, hogy mindnyájjan, kik a' füstferdővel élni szándékoznak, a' szállásrul és élésrül hosszabb időre magok előre szorgoskodjanak, hogy ne kéntelenitessenek a' ferdést az örvendetes gyógyulás közepette félbe szakasztani, és a' másként olly hathatós szernek fogamatlanságával gyógyulatlan vissza térni.

Költ Szombathelyen Mindszent Havának 8-dik napján 1818-dik Esztendőben,

Szalay Imre,
T. N. Vass Vármegyének
első Orvossa.

nos készülletet fog felállítani, ugy ezen hasznos Orvoslás a' jötevé Uraságok' szándéka szerént fog a' megnevezett szegényeknek ki szolgáltatni, és ez eránt előre különös tudósítás ki bocsátatni.

Költt Szombathelyen Mindszent-havának 2-dik napján 1817.

SZALAY IMRE

T. N. Vass-Vármegyének első Orvossa

JELENTÉS

A' Tekintetes Nemes Vass-Vármegye Orvossának Szalay Imrénének igazgatása alatt Szombathelyen álló Füst ferdőrül

A' Füstferdőnek mind akárminémü kiverésekre, mind pedig Keresztispó, Inak fájdomlira, nem külömben a' bénnaságra, dagadozott és már régen folyó Lábokra, sömörbéli fekélyekre, és sebekre, kiváltképpen pedig a Podágrára nézve (melyrül két esetre szembe-tünő hathatóságot veszek észre) a' mindennapi tapasztalás által meg bizonyosodott hathatós ereje okozza, hogy annak használására nap-rul napra több Betegek Szombathelyre tódulnak, melly sokasodás a ferdésnek árát oltsóbbá teszi; e' végre kinek kinek tudtára adatik, hogy jövendőre egy egy ferdésnek az ára 3. és 2. forintokra alá van szállítva; a' szegényekért pedig, kik szegénységöket a' Lelki Pásztorok és helybéli világi Előjárók bizonyíttásával fogják hiteyesíttetni, a' Felsőes Királyi kegyes parantsolat szerént az adózók káfsájából fog fizetődni, és nekik a' ferdés ingyen kiszolgáltatni.

Minthogy pedig a Füstferdő jobbára a már meg rögzött Nyaválákért használtatik, történik, hogy sokszor tizenkét, sőt huszonnégy ferdés is a' tökéletes meg gyógyulásra kívántatik, mellyre nézve szükségesnek Látszatik, hogy mindnyájan, kik a' füstferdővel élni szándékoznak, a' szállásrül és élésrül hosszszabb időre magok előre szorgoskodjanak, hogy ne kényteleníttessenek a' ferdést az örvendtes gyógyulás közepette félbe szakasztani, és a' msáként oly hathatós szernek foganatlanságával gyógyulatlan vissza térni.

Költt Szombathelyen Mindszent-havának 8-dik napján 1818-dik Esztendőben.

SZALAY IMRE,

T. N. Vass-Vármegyének
első Orvossa.

T U D Ó S I T Á S.

A' Szombathelyen felállított, és a' Tekintetes Nem. Vass Vármegye
első Orvossának Kormányozása alatt való Füstferdőről.

Meggyőződve a' Galé's Parisi Orvos Urtól feltaláltott, és már 1792-dik esztendőtol fogva folyamathoz hozatott Füstferdőnek különös hasznairai; meggyőződve ezen igen együgyű, könnyű, és hamar gyógyító Szernek alkalmazatottait a' testnek külső hőret illető nyaválkában, úgy mint: mindennemű Sőnyedésekben, társ orvátában, visketegségben, korszban, a' rozszal használt kénes Szernek szerentetlen hagyományih, fájdalmas tsuszban; tagok, szaggatásában, tsipő fájdalomban, hénaságban, — kő és lőhájás megdagadásában, nyak körül való götsörtös daganatokban, és más több efféle nyaválkában, melyek tsak egy sínlődő életet okoznak, és mallyeket mind eddig haszamos és költséges belső orvások által sokszor tsak snyhitni, sokszor pedig meggyógyítani éppen nem lehetett, most pedig ugyan azon nyaválk kevés idő alatt, egynehány hetek, sokszor tsak egynehány napok alatt minden más orvosság nélkül egyedül egynehány füstferdő által meg orvosoltattak; meggyőződve azon valótság kinterről, mellyel ezen találmány által az emberi Nemzetnek java gazdagítatott, börtöködom tudtára adni az érdemes Közfűségnek, hogy én illy idvesség Füstferdőt minden hozzá tartozó eszközökkel magam költségvetel Szombathelyen Tekintetes Nemess Vass-Vármegyében felállítottam, és a' fenn nevezett nyaválkában sínlődők szolgálatjokra szántam.

Minden hitellhető módon szorgoskodtam ezen eszköznek tökéletes voltárol, szándékom is nagyon az meg sokasítani, a' hol akár minő valláson és renden lévő Szegények meggyógyításokat feltalálják, a' hópoklosok' számára is egy különös eszköz fog felállítottani. A' férfiak férfiai, az asszonyok asszonyi szolgálattal fognak fogattatni, mindazonáltal kinek kinek szabadsága ill, tulajdon szolgálat jával éni, kiki pedig fejér ruhárol önön maga fog gondoskodni, melly is egy hátó süvegéből, két mosdó keszkenőből, egy lepedőből, egy ágyszederőből, és vánkoshul álljon. A' ferdőnek ára ki van szabva, és egy egy ferdő tesz 6, 5, 4 forintot Bécsi pénzben szerént.

A' mi a' Szegények' számára utóbb felállítandó Füstferdőt illeti, ezt valamint a' Szegények, úgy nem különbömben akár szolgálatban lévő, akár beteges és szabadságra szeszettelt Tsászári Királyi Katonák Strázzamestertől fogva aldig, a' sínlődő szereknek megfizetése mellett ingyen fogják használhatni, ha pedig a' vagyonos Uraságoknak bőkezűsége, és könyörületessége a' szegények' számára idővel illy hasznos készületet fog felállítani, ugyan ezen hasznos Orvosság a' jótérvő Uraságok' szándéka szerént fog a' meg nevezetti szegényeknek ki szolgálatni, és ez erőt előre különös tudósítás ki botáttatni.

Költ Szombathelyen Mindzent-havának 3-dik napján 1817.

Szalay Imre,

T. N. Vass-Vármegye első Orvossá

Érdekes fényt vet a füstferedő forgalmára és hírére az alábbi levél, amely az Ostffy-család levéltárában volt. Ezt Kendefi István Marosvásárhely környéki földbirtokos intézte 1820-ban Ostffyhez.

„Kedves Uram Bátyám! Az Kegyelmed bátyja Sámuel beszéllé nekem Selmecen, hogy Szombatheibe működik az hires füstferedő, amell Szalai doktor uram vezetése és az övejje is, az mellett Párizsban kitanula. Mivel neköm járásnyi erőm sincs, mer lábaim, inakásám, nyakam és könyököm teli vagyon götsörtös, fájdalmas, sebes nyavalával, az mellett az brassói, szebeni, kolozsvári, kassai doktorok nem tunnak meggyógyítani. Elmennék Szombathelbe, ha Uram Bátyám értene Szalai urammal, ha költséges is lenne-e idvességes haszna az Szalai uram füstferedőjének. Kotsin mennék, mentül előbb. Kotsis meg szolgál velem leend azzonyommal együtt. Értene Uram Bátyám Szalai urammal szoba kovártél vagyon-e.

Ennek után Isten áldja Uram Bátyámat az családjával. Tisztólettel atyafia: Kendefi István 1820. Szent György naptján.”

A füstferedőnek úgy látszik hamarosan híre ment, mert amint Kendefi második leveléből kitűnt két évvel később már javuló állapotban volt betegsége és: „nyavallája gyógyítására” most már nem jön Szalai uramhoz Szombathelyre, hanem Brassóba, mert az közelebb van és: „ott is vagyon már füstferedő.”

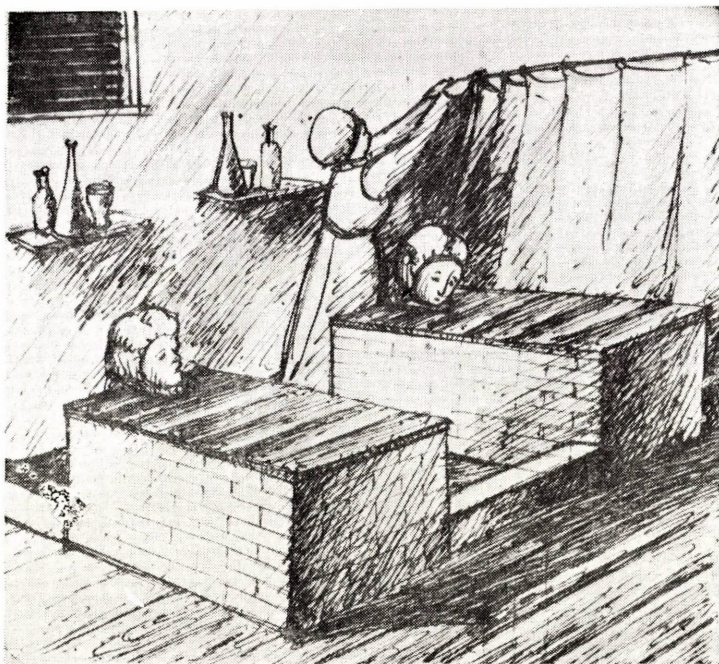
Végül a Szombathelyi füstferedővel kapcsolatosan talán nem érdektelen, ha leírjuk a „Vasvármegye” című lap 1901. január 13-i számában megjelent cikket, amely „Szemelvény Kozlics Ferenc múlt század eleji naplójából”. Ez a Kozlics Ferenc a következőket írja 1818-ban:

„Domonkos napján 1618. Befordultunk a kertek alá. A Szőkeföldi curián a malom kapuján egy cédulát láttunk. Magam sem hallottam még róla. Feltettem hát az okulárémat és elkezdtem olvasni. Mi ez uram fia? Ki hallott ilyent? Szalai fizikus ténsuram azt javalja a mindenrendü nyavalyában sinlődőknek és belpoklosoknak, hogy használják az ő füstferedőjét és menten megtalálják gyógyulásukat. Az is rajta volt a cédulán, hogy aki ezt a curát használni kívánja, az hozzon el magával egy hálósüveget, két mosdókeszkenőt, egy lepedőt, egy ágyfedezőt, meg egy vánkost, s hogy a férfiak férfit, az asszonyok asszonyi szolgálattal fognak fogadtatni. A ferdésnek

ára is ki volt szabva, mert így olvastam: „Egy-egy ferdés tesz 6, 5, vagy 4 forintokat Bétsi pénzbecs szerént.

Lacival sokáig eltűnődünk azon, hogy mi a fránya lehet ez a füstferedő. Sok feredőről hallottam és olvastam, de ilyenről, ami minden nyavalyát meggyógyít, még nem hallottam soha. Nem hiába áll nagy hirben a fizikus ur, és az egész környékről nem hiába tódul hozzá rajszámra a szenvedő földnépe. Viszkedett a talpam és minden áron be akartam jutni az új ferdőbe... Egy magamban mégsem voltam elég bátor és így csak kívülről nézegettük.”

A fürdő berendezéséről csupán egy kalendárium feljegyzésből sejthetünk valamit. Ez Mittermayer Ferenc szombathelyi gyógyszerész és városbíró korabeli kalendáriumában állt, aki 1819. januárjában ezt jegyezte be:

„Mult esztendőben megnyitotta füstferedőjét Szalai Imre fizikus uram. Az feredőben hat nép fürödhet eccerre, két fehér szemil és négy ember. Az fürdő alkalmatosság téglából vagyon, teteje palló, mellen lik vagyon, hogy az ember üstöke friss ájerben legyen. Téglá kürt vezetí belejje az füstöt, mellet Szalai Uram proscrípciójára az szögák költenek az emeletes fürdő alatt lévő stubába, hun a szépen megépített három kemencék vagynak. Füstöllés után az külön cim-merbe vizet, tejet, meg itáliai tamarindust isznak és három fertál óra mulva mehetnek az kvártélra, vagy ha ispitába lakik, akkor azonképpen átmennek az udvaron.”

(A füstferedőről való leírás és rajz Szombathely város tulajdona.)

Szalai Imre Sopronba költözésével megszűnik a füstferedő, amelynek padlása — szóhagyomány szerint — hamarosan le is égett. A brassói füstferedőről hivatalos írásbeli nyomok nincsenek.

Fabini Teofil János pesti „szemészettanár” az 1818. évi „Hazai és Külföldi Tudósítások” 328. lapján felajánlja újfajta kezelését a pest-budai „érdemes publikumnak”, akik bőrbajban, köszvényben, szélütésben szenvednek, hogy jöjjenek hozzá „büdöskő gözzel való füstölő kurára”.

Arról nincsen írásbeli tudomásunk, hogy ezeken kívül hazánk más részein is működtek volna ilyen „füstferedők”, de annál inkább tudunk arról, hogy magánházaknál nagymértékben és nagy bizalommal is alkalmazták. Különböző illatos drogokat, de sokszor kellemetlen szagú, fantasztikus anyagokat találtak ki a füstölésre. Pl. lópatapor, kos-szarv pora. Gyakran azonban határozottan empirikus haszna is volt ezeknek a házi füstöléseknek. Pl. fejfájás, fogfájás ellen, a beléndek füstölés (hyosciamus niger) még a múlt században is divatos volt. A gyógyszerészeknek egészen a múlt század közepéig kitűnő kereseti forrása volt a füstölőszerék árusítása. Az említettekén kívül igen keresettek voltak a pézsmapor, a pézsmapogácsa, valamint a „spanyol füstölőszer”, amely különböző illatos anyagokból volt összeállítva. Ezekért a füstölőszerékért gyakran magas árakat fizettek.

A füveskönyvekben, kezdve a legrégebb XVI. századbeli könyvektől (Beythe stb.) egészen a múlt század elején megjelent

Diószegi Sámuel füvészkönyvéig többször találunk különböző növényi füstölésre javallatokat.

A hatósági rendeletek is gyakran átvették a sokfajta füstölőszer alkalmazását ragályos betegségek (kolera, pestis) ellen. Az 1831-ben kezdődött járványnál megjelent utasítások még a betegek ruházatának, ágyneműjének és betegszobák levegőjének „füstölését” rendelték el különböző vegyianyagokkal. Csak a múlt század második felében szüntek meg ezek a füstölést elrendelő intézkedések és tanácsok.

A hideg vízzel való gyógyítás

A hideg vagy langyos vízzel való gyógykezelés, fürdés, lemosás, leöntés, vagy áztatás, borogatás nyomait a magyar középkorban, de a későbbi századokban is, a már említetteken kívül csak ritkán találjuk. Nem valószínű, hogy a nomád magyar nép viharálló és edzett szervezetével ne szerette volna a folyók hideg vizét, vagy fájó, sebes tagjait ne áztatta volna. Tudjuk, hogy a vízzel való gyógyítás, áztatás, borogatás és fürdés olyan régi, mint az emberiség maga. Hippokrates a „De liquidorum usu” című munkájában a forrás- és tengervíz alkalmazását írja le különféle bajokban. Ismerjük az Augustus császárról fennmaradt leírást Antónius Musa orvosával kapcsolatosan, aki hideg vízzel, kúrálta májbaját. Celsus már hidegvizes ledörzsölésekről és leöntésekről is említést tett. Galenus a II. században már nagyon alkalmazza lemosásokat, tusok, fürdők, sőt borogatások alakjában is. Soranus a női betegségekkel kapcsolatosan egészen kiterjedten használta, ugyanígy Rhases is. A középkor a hideg víz és általában e vízgyógyítást a feledésbe süllyesztette. Inkább az illatos és szagos vizek, a púder és a kozmetikai szerek és velük a piszok és szenny léptek előtérbe. Végre Angliában a XVIII. században újra derengeni kezdett és ettől fogva, ha lassan is, divatba jött a vízzel való gyógyítás. Hazánkban Kisbédi Mátyus István M. d. Nemes Küküllő és Marosszékből egyesült Vármegyének R. Physicusa 1793-ban megjelent hatkötetes nagy „Dietetica” c. művében 36 oldalon foglalkozik a hideg és a meleg víz hasz-

naival, mint gyógytényezővel. Kitűnő történelmi bevezetés után, igen jó összefoglalást ad a hideg és meleg víz alkalmazásáról és annak eredményeiről.

A kéziratos hazai levelezésekben és empirikus könyvekben hideg vízzel való gyógyításnak, legtöbbször csupán lemosások alakjában van nyoma. Végre a múlt század első felében a német nyelvterületről indult el ismét a vízzel való gyógyítás nagy mozgalma, amely átterjedt hazánk egész területére, is és él — korszerű formában — ma is, ugyanannyira, hogy a magyar nép a borogatásokat, annak különböző fajtáit ma is „Priessnitz” borogatásoknak nevezi. Emeljük ki, hogy Priessnitzől egészen függetlenül Morvay János tiszabábolnai plébános kétoldalas röpiratot szerkesztett és nyomtatattatott ki 1831-ben, augusztus 3-án, és nagyon sok példányban terjesztette az ország egész területén a dühöngő kolerajárvány idején. (Lásd: Orvostörténelmi Könyvtár, 8. szám. Palla Ákos erre vonatkozó közleményét.)

Láthatjuk, hogy a gyógyító empiriával bizonyára sokat foglalkozó jószándékú plébános mennyire lelkiismeretesen ajánlotta a füröztést. Priessnitz Vince egyszerű parasztember volt Ausztriában, Sziléziában, Gräfenberg községben. Állítólag egy bordatörés érte és nagy mellkasi szúrásaival kapcsolatosan először önmagán alkalmazta a hidegvizes borogatásokat és ennek híre ment, elterjedt, legendássá lett és hamarosan kialakult Priessnitz módszeréből a hidegvíz gyógyító alkalmazása, habár egyidejűleg már külföldön is — tőle függetlenül és más elgondolásokkal — sok kiváló orvos terjesztette és alkalmazta a hidegvíz gyógyítását.

Priessnitz egyszerű hideg vízzel kezdte kúráját és csodálatos eredményei oda vezettek, hogy hamarosan hatóságilag engedélyezett vízgógyintézetet létesített. Hazánk lakossága „csodának” minősítette a nagyszerű hírben álló eredményeket és a csodahívés legendáját kitűnően erősítette meg az a körülmény, hogy Priessnitz nem orvos, hanem egyszerű parasztember volt.

Hazánkból is nagyon sokan keresték fel, még a hosszú és fárasztó póstakocsikon és szerekben való utazás ellenére is. A

Gräfenbergben való tartózkodás és kezelés sem volt éppen olcsó dolog, mégsem mondhatjuk, hogy kevesen utaztak volna oda. Vajjon Priessnitz tisztára a hideg vízzel való különböző kezelések (fürdő, lemosás, ledörzsölés, borogatás stb.) által érte el eredményeit, vagy valamilyen szuggesztív és miráculum-szerű eljárás is társult hozzá, ezt nem olvashatjuk a tucatszám megjelent korabeli kis könyvből, amelyek az egész német nyelvterületen, de hazánkban és Csehországban is megjelentek. Mindezek csak az egyszerű vízzel való gyógyítást emlegetik és sehol sem látjuk nyomát Priessnitz egyéb misztikus vagy titokzatos „kezelési módjainak”. A hazai írások közül legbőségebben foglalkozik Priessnitz módszerével Munde Károly, Kolozsvár, 1838., valamint a Kassán megjelent kis magyar könyv, amelynek a címe: „Hideg víznek tsudái. Nem orvosok számára.” Kassa, 1836.

A kis könyvecskék puritán és Priessnitzet magasztaló leírásaival szemben mégis egy-két kéziratot emlékünk van, amelyek azt bizonyítják, hogy Priessnitz a kétségtelenül becsületes, empirikus hidegvíz gyógyítása mellett lehet, hogy kezdetben nem, de később dicsőségének teljében, talán kissé sarlatánoskodott is. Két levelet ismertetek. Az egyiket Bezerédj Gergely dunántúli földbirtokos írta családjának 1840-ben Gräfenbergből. A levél teljes szövege a következő:

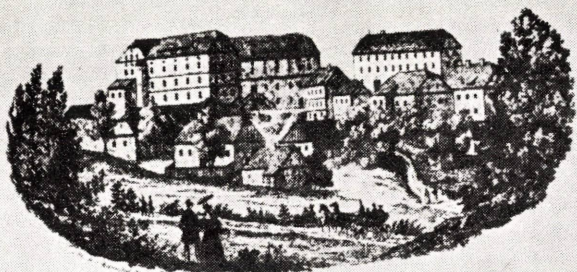
„Kedves Uram Bátyám!

Az általam mindig testvéri szeretettel ünneplett névnapjára tisztelt Uram Bátyámnak őszinte szívvel nyilvánítom ebbeli szerencsétlétő kívánatomat: adja malasztját a Mindenható kedves Uram Bátyámnak minden ügyekezeteire, s áldja meg ép testtel és lélekkel, derült kedvvel számos időkre, hogy így nemzete javát előmozdithassa, s a felvilágosodás jótékony sugarait terjeszthesse.

Hollétemet illetőleg azon tudósítást tehetem, hogy jelenleg Freywaldauban, osztrák Silesiának egyik mezővárosában vagyok a vízgyógyhasználat végett, Freywaldaunak saját tanácsa van, 2300 lakost számlál s védura a boroszlói érsek, van egy gyolcs és asztali kelme (Tischzeuge) gyára. s a város egyik részét a sebes rohanásu

Bila folyó hasítja, a hegyen fekvő Graefenberg-től fél óra járásnyira völgyben fekszik, minden oldalról magas hegyektől körülvértetve, mellyeket fenyves erdők ékesítenek, s rajtok már September végétől hó fehérlik, Prisznisz betegeknek nagyobb része Freywaldauban vagyon, hova ő, a természet nagy buvára s a legjobb szívű ember, minden nap, lovon lejár. November 14. ide érkezvén Priszniszet az utcán megszólítám (itt ez a szokás), s neki bajaimat fölfedvén, rá következett napon reggel szállásoimon fölkeresett, s a kádban, melyben egy arasznyi langyos víz vala, megdörzsölt kezeivel, e kísérlet után rendeléseket tón, mellyek következtében minden nap hajnali 5 óraker az inas hideg vízben áztatott és kifacsart lepedőbe takar, pokróccal és egyéb ruhaneművel léghatalan (luftdicht) befed s 20 perczig benn thágy, akkor kipólyáztatván ujjólag friss nedves lepedőbe bujom s egy órát töltök benne, míg t. i. testem jól megmelegszik (izzadni nem szabad), megtörtévnén ez, az inas a fűtetlen tornácban lévő hideg vízzel töltött kád előtt kiszabadítván a lepedő és pokrócbékkökbül, még gőzölgő testtel a kádba ülök, dézsával tetőtül talpig megöntöztetvén s mindaddig dörzsöltetvén, míg testem meghült, ezután lepelben meg törülközvé, nem igen melegen öltözve sétálni megyek, körülbelül reggel 7 óraker, sétálás közben 8 pohár vizet iszom. A sétálás után 9 óraker tejet, vaját, kenyeret reggelizek. Ezután ismét járván kelvén s vizet iván, hideg vízzel félig töltött dézsába ülök 20 perczig. Erre következik sétálás s fél egyre 3 fűszeretlen érket iszom. — Dél után 3 óraker itt terem az inas s a hajnali lepedőzést folytatja, még pedig kétszer, s a fürdés után hegyen völgyön lótok futok este 6 óráig. Vacsora elmaradván, lábvizet veszek, sétálok s végre lefekszem, akár aludtam, akár nem, az mind egy az inasnak, az másnap hajnali 5 óraker ujjólag meglededőz, megfűreszt s mint tegnap a többi rendeléseket egész frissességgel elvégzem, és szándékom ezt folytatni mind addig, míg köszvényem kitör s meggyógyulok, tán Isten segítségével júniusra megszabadulok. Ezen lepedőzések után fog következni az izzadás és zuhanyozás (douche), ezek már a kösvényt majd világosságra hozzák; a lepedőzés a test erősítése végett van rendelve.

Most a vendégek száma 300—400 között ingadoz, magyar körülbelül 30 van. Első helyen említem Ányós Boldizsár kedves atyánkfiaát, ki kedves Uram Bátyámat testvérivel, rokonaival együtt ezerszer tiszteli, Istvánnak azért nem írt eddig, mivel minden órán el akar menni azon okból, mert nem tud izzadni, bepólyázni nem engedí magát, s csak boglyaként hányatja magára az egy társzekérral hozott ágyi ruhát, holott ez nem elég az izzadásra, hogy izzadhas-

Grafenberg

Hedves Uram Dátján!

Az állam mindgy testvéri szeretetű ünnepléi névszójára tisztelt Uram Dátjának örömei között egyháziul a helyi szerencsétlen kívánatomat adja másodszor a Mendeában Hedves Uram Dátjának minden ügykezelésére, s áldja meg az ő tisztelet és lélekkel, azútt kedvet számos időre, hogy egy nedvezet javát elmozdithassa, s a felvilágosítás gőtkönyv sugárát lejegyezthesse.

Attól is illetőleg azon tudósítást, lehetem, hogy jelenleg Szeged vármegyében, azaz az egyik mezővárosában van egy a szegedi határára is egy Szegedvárosnak szánt terület, s ezeken a körülmények között, van egy

son az ember szükséges a pokrócot szorosan a testre tekerni. Boldi bátyám ezt nem türheti, nyomban rosszul lesz és szorongatásban van, s kiáltoz és pokróc és ágyi ruha asztag alól, hogy ereszték ki, ő fogat és megy haza, kibujván békóibul biztatásaimkra ismit megmarad, azonban meddig bírja ezt tenni, maga sem tudja, minden esetre azt üzeni Istvánnak, hogy ha ír ide levelet, azt Bécsen, Olmüczön keresztül Freywaldauba utasítsa. Elmondhatom ezen édes Bátyámról, hogy ő kimondhatatlanul nyugtalan, azonban az eredményt szeretné bevárni. Ezen tisztelt rokunk után említem Rupprecht bécsi festézt, ki egisz családjával itt van, sárgaság van rajta, tiszteli kedves Uram Btyámat. A magyarok közül említenők: gróf Nas'er erdélyből, gróf Szécheny katonatiszt gróf Andrássy Györgyné s Nagyságos Németh István néhai királyi ügyek igazgatója özvegye 3 gyermekével, egyik férjnél lévő lányát fél holva hozák ide, a pesti alopathák annyira elronták, fia hívesére mint Pozsonyban, szállásra magához vett, 2 szobáért fizetnek havibért 60 váltfiz. Egyes személynek havi költsége (a legszükségesebbeket értve) 40 penfor. — A külföldiek közt említenők: gróf Lichtenstein, ki 1821 az olasz csatépatéban lábán törést kapván egisz Európában gyógyítatá magát, de mindig rosszabbul lón, míg végre valamennyi egyenesen szénfekete lábát elmetszeni rendelé, ez elől Priszniszhez futott, s ime már bot segítségével fenn jár, s az európai egyetemek pirulnak, boszankodnak a nagy Priszniszre. A kik gyógyulva innen elmennek, így sóhajtanak: vajha a csevegő, világámitó alopathák Priszniszhez jönnének tanulni, vagy ha ezután is csak kinezni akarják a világot, bár a fejedelmek népeikkal egyesülvén a méregkeverő alopathák a patikákkal együtt eltörölnék s tiszta lelkü ifjakat küldenének Priszniszhez kik e természeti orvosiást tőle megtanulnák!!! Wesselényi minden órán váratik Freywaldauba. Prisznisz emléke, egy vas orosz-lán már áll... Engedelmes öccse Gergely. — Freywaldau, november 24. 1840.

(Kézirat a szerző gyűjteményében van.)

Ebben a levélben minden esetre kissé gyanús ez a kitétel: „reggel szállásomon felkeresett s a kádban, mellyben egy *arasnyi* langyos víz vala *megdörzsölt kezeivel, e kísérlet után rendeléseket tön...*”

A másik levelet egyszerű parasztember írta, amelynek teljes szövege így hangzik:

„Költ levelem 1838. István kirákor. kiványom az Istenü kelt levelem azonkép friss jó egisigbe találom lánom fíjaim kis Istók meg Bódi unogájim. Az bétsig való gyüvetel postakocsi átó zük helen szenvedilles vót onnajt a Gyuri sógor kizsért átó az landstrázsa uutra, hunnajt 3 ügen szip zekereken mentünk summásan huzan fehinnipek emberek egyaránti. Iccakának üdejin kocsmákbo terétek ügen szip üdő vót nem ezset eccer se. A zároz ité kemin vala vettem leveset forrót ómát borocot ócsó pinzen. Zsok városson átó hun cseh nipek valának hatodnapra meggyüttünk Kravenbergabo hun ügen jó helén kovartéloztak engem hatodmagammal magyarokkó. Fölöstökömré jó meleg leves, díbe azonkip hus, kráfli, nyugovóra napnyugtakor téj, kráfli azinkip. Dunya pakaróc ügen komotos hogyhát hoztam. Füzettem előlegbe harminc váltóforéntot másnop begyött a Prigzics, nix dájcs aszontam nevetett. E fenyé nagy kádba ütet az szógávó póregatyábo kezét a hátomra tete meg a lábominát fogda, inakásámat tapogatta bévül má pözsgött a vir azondom má jovulog is. Azonkipen Zsok a magyar, valami öften is nagyuraságok urinipek isten segicsigivé majd észretérek nyavalámbu, maj irok e levé 14 pinz innejd hát igen derága. Ügen szipem tisztüllek benneteket fiam lányoim onokkájim isten tarcsen benneteket és bennünket a messzi távolbul

HEGEDIS GYÖRGY HŰ APÁTOK.”

Láthatjuk ebből az egyszerű levélből, hogy „fenyé nagy kádba ütet az szógávó... *a hátomra tette kezit, meg a lábominát fogta, inakásámat tapogatta, bévül már pözsgött a vir, azondom má javulog is...*”

Nem tartozik ugyan a dolog lényegéhez, de említsük meg, hogy a gavallér magyar paciensek már 1840-ben hatalmas vasoroszlánt ábrázoló emlékművet állítottak Priessnitznek.

Dr. Bittner Imre Arad megyei tisztifőorvos 1838-ban és 39-ben a megye határozata alapján Gräfenbergbe utazott és a helyszínen tanulmányozta Priessnitz gyógymódját. A megye szándéka az volt, hogy Aradon Priessnitz módszere szerint hidegvíz-gyógyintézetet állít fel. A helytartótanács nem szívesen fogadta a kérelmet, az előterjesztést áttette a pesti egyetem orvosi fakultásához. (Linzbauer III. 5. 341.) Bittner nem volt nagyon elragadtatva Priessnitz módszerétől, mert ön-

életrajzában, amely az Országos Orvostörténeti Könyvtár tulajdona, ezt írta.

„1839-ben megyém saját költségén az akkor a hir tetőpontján álló Graefenbergbe küldött a hidegvizzeli gyógymód tanulmányozása végett — Prisznicz igen egyszerű ember volt, de gyógymódjában teljesen otthonos és fáradhatatlan; ámde szerfelett sokat kívánt a víztől, mert már elfogult volt p a n a c e á n a k tartotta azt és használta ennél fogva ott is, ahol szemlátomást ellenjaválva volt, szinte gyárilag: ez sokat ártott hírnevének és gyógyintézetének, mely ezen évben látogatottabb volt, midőn csak az ő asztalánál étkezők száma 400 volt. Itt ismerkedtem meg közelebbről hazánk nagy fiával, báró Wesselényi Miklóssal, ki akkor még államfogoly titkos felügyelet alatt szemei gyengesége miatt itt használta a hideg vizet. Közelebbi ismeretségünk után néhány növényteni kirándulásokat tevének a Szudétokra, az akkoron Pesten nagy hirben álló egyházi szónok Páter Albach társaságában. Ezen kirándulások a magyarországi fiórával való egybehozás és a geográfia, botanika, ügybevétele miatt igen értékesek, sőt cryptogániák osztályát tekintve eredményesek is voltak.”

Az ilyen és hasonló túlzó mozgalmaknak utolsó hazai fellobbanása a múlt század közepén indult el, ez volt a Kneipp Sebestyén-féle vízkúrálás. Ez azonban a magyar nép körében alig hagyott nyomokat, inkább a főúri és a papi osztály kultiválták.

Pár évtizedes szünet után hazánkban is megindult a tudományos hydrotherapia. Pete Zsigmond docens (1863), majd Sontagh Miklós, később Kétly, Bókai János és Bókai Árpád voltak az úttörők, ezzel együtt a házi gyógyfürdők, a füstölés és gőzölés véglegesen a gyógyító-empirikus szokások közé kerültek, vagy csak a még mindig fel-felbukkanó babonáskodás eszközei.

IRODALOM

- Bartha Károly: Magyar néphagyományok.
Beth Karl: Religion und Magie bei der Naturvölkern, 1914.
Ipolyi: Magyar Mythologia.
Iványi Béla dr.: Képek Körmend múltjából, 1943. Körmend.

- Iványi Béla dr.: Körmendi Levéltár Missilis levelei.
 Kagarov E.: Essai de classification des vites populaires.
 Kandra: Mythologia. 1932. Budapest.
 Kemény Lajos: Kassa város számadáskönyve, 1892.
 Linzbauer: Codex sanitario-medicinalis Hungariae.
 Marót: Vallás és mágia. Ethnographia, 1934.
 Monographiák: Arad, Brassó, Kolozsvár, Nagyvárad, Kassa, Bártfa, Debrecen, Pozsony, Győr, Sopron, Szombathely, Kőszeg, Pécs, Esztergom.
 Oldenburg H.: Die Religion des Weda. 1894.
 Follák Miksa dr.: A zsidók története Sopronban.
 Pápai Páriz: Pax corporis, 1764.
 Siklóssy László: A régi Budapest erkölce, 1922. Budapest.
 Szadeczky Lajos dr.: Iparfejlődés és céhek története. 1913. Budapest.
 Schmiedt W. dr.: Die Bedeutung des Namens in Kult und Aberglauben. 1912.
 Szendrey Ákos: Füstölés a magyar néphitben. Ethnographia. 1943.
 Temesvári: Előítéletek, népszokások a szülészet körében.
 Butsohe W. Geschichte der Bäder in Erfurt. 1957. Erfurt.
 Klöse H. dr.: Arzt, Natur und Kunst. 1955. Halle.
 Becker W.: Badestuben und Gesundheitspflege in Mittelalter, Halle. 1929.
 Dieppen Paul dr.: Geschichte der Medizin, Berlin. 1949.
 Gail W. dr.: Die Rechtsverfassung der öffentlichen Badestuben von 12. bis 17. Jahrhundert. Köln. 1940.
 Gruppe G. dr.: Kulturgeschichte des Mittelalters, 1921. Berlin.
 Seminijow W. dr.: Geschichte des Mittelalters. Berlin. 1952.
 Zappert G.: Über des Badewesen mittelalterlicher und späterer Zeit. Wien. 1958.
 Kranz L.: Magyar Sion. III. 647.
 Teutsch J.: Aus einem Calendarium des XIV. Jahrhunderts. 1867.
 Martin. A.: Deutsches Badewesen, Jena. 1906.
 Folyóiratok: Ethnographia. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei. Vas vármegye napilap. Századok.

További irodalom: a szöveg közti zárójelkenben.

A hivatkozott okmányok, kéziratok nagyobb része a szerző, kisebb része az Országos Levéltár, valamint az Állami Levéltár, Szombathely, gyűjtésében, illetőleg tulajdonában vannak.

РЕЗЮМЕ

Автор составляет общую картину искусственных лечебных ванн венгерского народа, а в связи с этим и древнейших обычаев фумигации и паровых ванн.

Он устанавливает, что первые искусственные лечебные бани были сооружены монашескими орденами, переселившимися в XI веке из Италии в Венгрию; в жизни народа также учреждения существенной роли не играли; пользовались ими скорее больные госпиталей и жители монастыря.

Начиная с XVI века сохранилось все больше и больше письменных документов, рукописных эмпирических фармакопий — рассмотренных автором в другой статье —, из которых явствует, что искусственные лечебные ванны народа разнообразно варьировались; однако, из других документов видно, и то, что уже давно до XVI века на многих местах существовали коммунальные бани, в которых применялись и искусственные лечебные ванны.

О коммунальных и гражданских банях имеются сведения уже начиная с XIII века; разные города — главным образом промышленные, горные и торговые центры — друг за другом учреждали свои бани, которые обычно сдавались в наем банщикам. Первая такая коммунальная баня была учреждена в 1292 году городом Подолин.

Кроме приготовления ванн и массажа, банщикам было воспрещено исполнять другие работы; однако, их деятельность — особенно в начале — часто сплавлялась с кругом обязанностей цирюльников и хирургов.

Позже, в конце XVI века, когда цирюльники и хирурги уже сплотились в цехи, деятельность банщиков строго проверялась, и из наказывали, если они вмешивались в работу хирургов и цирюльников. Имеются сведения о многочисленных судебных процессах того времени, затеянных против банщиков из-за превышения сферы деятельности и даже за ручательство.

Современные венгерские календари также свидетельствуют о том, что венгерский народ охотно пользовался искусственными лечебными банями, часто связанными даже с применением банок и с кровопусканием. Однако, из-за часто появляющихся эпидемий, в дальнейшем посещаемость бань уменьшилась (также в результате предупреждения со стороны, властей), и баня снова входила в моду лишь к концу XVIII века.

Начиная с середины XVIII века несколько печатных популярных книжек, а также медицинских работ рекомендует при различных заболеваниях применение домашних лечебных ванн.

Автор приводит архивные документы некоторых аристократических семейств, говорящие о том, до какой степени распростра-

нялось в барских домах, замках и крепостях применение домашних лечебных ванн, которые составились, однако, точно по рецептам лечебных ванн простого венгерского народа.

Автор устанавливает, что лечебные ванны служили, кроме целебных целей, также для содержания в чистоте; фумигация и паровые ванны же применялись не только для лечения, но и для обеззараживания. Фумигация представляет собой старинный обычай, происхождение которого связано, наверно, с древними культами и церемониями колдовства; в дальнейшем, поздние религии — еврейская, мусульманская, христианская — также заимствовали этот обычай.

Парильня же являлась независимой от фумигации и она использовалась в качестве лечебного фактора; начало паровой ванны — ровесник фумигации; часто оба способа применялись вместе. Похожи они друг на друга и тем, что венгерский народ пользовался обоими во всех проявлениях жизни, при родах, различных заболеваниях и опасностях, причем важную роль сыграла суеверность. Древнейшие венгерские книжки по знахарству (XVI век), а также рукописи, письма и фармакопии (XVI, XVII, XVIII вв.) свидетельствуют о популярности обычаев фумигации и паровой ванны.

Характерным примером моды фумигации и паровой ванны является тот факт, что в конце XVIII века в г. Сомбатхель один венгерский врач учредил дымовую баню; с большим трудом он уехал в Париж к французскому врачу Sales, прославившемуся своими искусственными дымовыми ваннами. Этот венгерский врач, по имени Имре Салаи, пробыл долгое время в Париже, изучая применение и показания дымовой ванны; возвратившись в родину, он соорудил в г. Сомбатхель баню, похожую на парижскую дымовую баню; он вел широкую печатную пропаганду и по современным запискам стал так общезвестным, что больные из Венгрии и прилегающих территорий Австрии массами посещали его баню.

Автор описывает, и представляет в фотокопиях несколько таких брошюр, которые в наши дни уже считаются редкостями; из них видно, что городской физик Имре Салаи порекомендовал свой метод лечения для преодоления различных «внутренних и наружных заболеваний».

В дальнейшем автор излагает способ лечения холодной водой, и устанавливает, что терапия холодными ваннами применялась в Венгрии уже с давних пор, причем холодной водой купали, натирали и обмывали лишь отдельные части тела; это же нередко являлось пережитком какого-то древнего культа. Общезвестны чудотворные холодные ванны святых мест нагоминичества. После этого, автор переходит на изложение метода лечения Присница, который широко распространялся и пользовался такой популяр-

ностью, что венгерский народ и в настоящее время часто упоминает о компрессах и о лечении по способу Присница.

Автор приводит подлинник письма, написанного одним венгерским помещиком из г. Гrefenberg, где находилось лечебное заведение Присница (первая страница письма приведена в виде фотокопии); это письмо служит убедительным доказательством того, каким мудреным способом Присниц — простой мужик — применял свою терапию, и до какой меры он сознал психический характер своего метода лечения.

Несколько позднее, коммунальный врач г. Арад, д-р Биттнер, уехал к Присницу, и зорким глазом сразу установил, что тот; исполняет курс лечения совершенно механическим образом; в одном из своих писем Биттнер не соглашается ни тем, что Присниц считал свой метод лечения панацеей, ибо это повлекло за собой чрезвычайно вредные последствия.

В заключение автор установил, что во второй половине прошлого века применение просто-народных средств и способов было заменено научно обоснованной гидротерапией, и разнообразные искусственные народные лечебные ванны постепенно быбли из моды, устарели; все-таки нельзя сказать, что этот обычай остался без всякого следа, так как безвредные домашние лечебные ванны и паровые ванны охотно применяются, правда реже, и в настоящее время. Фумигация же сохранилась в наши дни лишь в суеврных церемониях.

ZUSAMMENFASSUNG

Verfasser erwirft ein umfassendes Bild von der künstlichen Volksheilbädern in Ungarn, von der uralten Sitte des Räucherns und der Schwitzkuren. Laut seiner Feststellung wurden in Ungarn die ersten Badestuben von den aus Italien im 11. Jahrhundert eingewanderten Klosterbrüdern gegründet, es ist aber nicht wahrscheinlich, dass diese Einrichtungen auf weitere Volksschichten von Einfluss gewesen wären, vielmehr waren diese von den Spitalskranken benützt, worden, oder aber dürften sie der Bequemlichkeit der Ordensbrüder gedient haben.

Seit den 16. Jahrhundert mehrt sich bereits die Zahl der Briefe, Urkunden, Handschriften, der empirischen Heilbücher, die der Verfasser in einer anderen Studie schon verarbeitet hat. Aus diesem Material ist ersichtlich, dass es viele Variationen künstlicher Volksheilbäder gab; aus anderen Urkunden geht ferner hervor, dass vielerorts schon lange vor dem 16. Jahrhundert Gemeindebäder in

Betrieb waren und dass in diesen auch die Anwendung von künstlichen Heilbädern vorkam.

Bereits seit dem 13. Jahrhundert sind Aufzeichnungen über Gemeinde — und Bürgerbäder vorhanden und einzelne Städte — namentlich, wo Gewerbe, Bergbau getrieben wurde, oder der Handelsverkehr ein reger war, — gründeten in rascher Folge Badehäuser, die dann meistens an Bademeister (sogenannte „Bäder“) verpachtet wurden. Die erste solche „Badestube“ wurde 1292 in der Stadt Podolin (Pudlein — Podelinec, im Karpathengebiet der Tschechoslowakei) gegründet.

Die Bademeister durften ausser der Vorbereitung des Bades und der Massage sonstige Tätigkeiten nicht vornehmen, anfangs erstreckte sich aber diese oft auch auf das Arbeitsgebiet der Barbieri und Wundärzte.

Später, da die Barbieri und Wundärzte — Ende des 16. Jahrhunderts — schon Zünfte bildeten, wurden die Bademeister streng überwacht und bestraft, wenn sie in das Handwerk der Barbieri und der Wundärzte hineinpuschten. Es sind viele Prozesse aus diesen Zeiten bekannt, die gegen „Bäder“ wegen Überschreitung ihrer Befugnisse angestrengt wurden, ja sogar solche, in denen die Frage der Haftpflicht aufgeworfen wurde.

Altungarische Kalender sind zeitgenössische Belege dafür, dass künstliche Heilbäder im Kreise des ungarischen Volkes beliebt und sehr oft mit Schröpfen und Aderlass verbunden waren. Jedoch angesichts der häufigen Epidemien wurden diese Badestuben — auch infolge behördlicher Warnungen — immer seltener besucht und kamen nur Ende des 18. Jahrhunderts wieder in Mode.

Seit der Mitte des 18. Jahrhunderts wird in einigen gedruckten Volksbüchern und auch in Arztebüchern gegen verschiedene Krankheiten die Benützung häuslich zubereiteter Heilbäder angeraten. Der Verfasser legt auf Grund von Daten aus einigen Familienarchiven des hohen Adels dar, dass in Schlössern und Herrenhäusern der Aristokratie schon in ältester Zeit häuslich zubereitete Heilbäder gebräuchlich waren und dass ihre Zusammensetzung dieselbe war, wie die der Rezepte für die Heilbäder des einfachen Landvolkes in Ungarn.

Verfasser weist darauf hin, dass diese Bäder nicht nur Heilbäder waren, sondern auch Reinlichkeitszwecken dienten, das Räuchern und Schwitzen wurde überdies zwecks Desinfizierung angewendet. Das Räuchern ist ein atavistischer Brauch, seinem Ursprung nach auf uralte religiöse Vorstellungen und Zeremonien der

Zauberei zurückzuführen, und wurde auf diesen Wege auch von späteren Religionen übernommen, von Juden, Mohamedanern und Christen gleichermaßen. Die Dampfbäder aber sind unabhängig vom Räuchern, sie wurden als Heilfaktoren gleichen Alters mit dem letzteren oft auch gleichzeitig angewendet. Die Ähnlichkeit der beiden besteht auch darin, dass sie vom ungarischen Volk bei allen Lebenserscheinungen, von der Niederkunft an in jeder Lebensphase des Kindes, gegen verschiedene Krankheiten, wie auch gegen Gefahren, mit abergläubischer Absicht gebraucht wurden. Die ältesten ungarischen Kräuterbücher, (16. Jahrhundert), ferner Manuskripte, Briefe und Medizinbücher (16. 17. 18. Jahrhundert) bezeugen den Volksbrauch des Räuchern und der Dampfbäder.

Bezeichnend für diesen Volksbrauch ist das Ende des 18. Jahrhunderts, in der Stadt Szombathely (Steinamanger — Westungarn) von einem Ärzten gegründete Rauchbad. Dieser ungarische Arzt namens Imre Szalay begab sich mit grosser Not und Mühe nach Paris, um den Dank seines künstlichen Rauchbades berümt gewordenen französischen Arzt Gales auszusuchen. Szalay verbrachte längere Zeit in Paris, machte sich mit der Anwendung des Rauchbades vertraut, um heimgekehrt in Szombathely ein ähnliches einzurichten, er berichtete darüber in Flugschriften und Flugblättern und seine Badeanstalt wurde in Ungarn und in den österreichischen Grenzgebieten so berühmt, dass die Kranken es massenhaft aufsuchten.

Der Verfasser legt der Inhaltsangabe dieser heute schon seltenen Flugschriften auch Photokopien bei, sie bezeugen, dass Stadtphysikus Imre Szalay seine Heilmethode gegen vielerlei „innere und äussere Krankheiten“ empfohlen hatte.

Nacher bespricht der Verfasser das Heilverfahren bei Kaltwasserkuren und stellt fest, dass in Ungarn die Kaltwasserbehandlung schon in frühesten Zeiten Anwendung fand, jedoch meist in der Form des Badens oder des Abreibens einzelner Körperteile mit kaltem Wasser, was häufig ein Verfahren kultischen Ursprungs war. Allgemein bekannt sind die Kaltwasserbäder der wundertätigen Wallfahrtsorte. Sodann kommt Verfasser auf die weitverbreiteten Priessnitzkuren zu sprechen, diese waren auch in Ungarn sehr beliebt, das Volk erwähnt auch heute noch die Priessnitz-Umschlage.

Der Verfasser verweist auf die Urschrift eines Briefes — fügt auch die Photokopie der ersten Seite bei —, aus der Feder eines ungarischen Grundbesitzers, 1840 zu Graefenberg in der Priessnitz-

Heilanstalt geschrieben, als schlagenden Beweis dafür, wie umständlich Priessnitz, der einfache Landmann, sein Verfahren durchführen liess und wie sehr er der psychischen Wirkung derselben sich bewusst war.

Etwas später suchte Stadtphysikus dr. Bittner aus Arad Priessnitz auf und stellte, wie aus seinem Brief hervorgeht, mit scharfen Blick fest, dass Priessnitz die Behandlung ganz mechanisch durchführe. Dr. Bittner missbilligt die äusserst schädliche Ansicht von Priessnitz, seine Kur sei ein universales Heilmittel.

Der Verfasser schliesst seine Ausführungen mit der Feststellung ab, dass die Anwendung der Volksheilmittel in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts von der wissenschaftlich begründeten Hydrotherapie übernommen wurde. Nach und nach kamen die tausenderlei Arten der künstlichen Volksheilmittel aus der Mode, immerhin blieben diese nicht ganz ohne Spuren, zumal, da — wenn auch seltener —, auch heutzutage die häusliche zubereiteten meistens unschädlichen Heil und Schwitzbäder beliebt sind, wogegen das Räuchern nurmehr bei abergläubigen Zeremonien vorkommt.

SUMMARY

The author gives a comprehensive picture of artificial medicinal in Hungary, expanding on the ancestral custom of fumigation with vapor or smoke.

He establishes that the first artificial medicinal baths in Hungary had been founded by monastic orders coming from Italy in the 11th century, but they are unlikely to have exercised a wider influence on the population and seem to have rather been used by the sick of the hospitals, or having served simply the comfort of the monastery.

From the 16th century on an increasing number of letters and documents, manuscripts on empirical therapy — analysed in a previous study of the autor — bear witness of the diversification of popular artificial medicinal baths, while other documents prove the existence of several municipal baths using artificial medicinal baths even at an earlier date.

By the 12th century we find indications of the existence of public baths, particularly towns with a lively trade or situated in industrial and mining areas, erected bath house upon bath house to let them

by lease to bath attendants. The first of such public baths was founded by the town of Podolin in 1292.

The bath attendants were not allowed to do more than prepare the bath and give massages, their activity however, especially in the beginning, often comprised also the job of barbers and surgeons.

Later, towards the end of the 16th century, when barbers and surgeons had associated in guilds, bungling was closely controlled and bath attendants who dabbled in barbers' or surgeons' jobs were severely punished. A great number of lawsuits are known from these times, brought against bath attendants for trespassing of competence and even in cases of warranty.

Hungarian calendars of the period equally testify of how fond Hungarian people were of artificial medicinal baths, often coupled with blood letting and cupping. Frequent epidemics, and warnings of the authorities, caused the popularity of public baths to fade and they did not become fashionable again before the end of the 18th century.

Since the middle of the 17th century a few popular and even some medical books propound medicinal baths prepared at home to cure different diseases. Information gathered by the author in the archives of aristocratic families indicate the long established high fashion in aristocratic residences, palaces, and castles of medicinal baths prepared at home on the same lines, as prescribed in the recipes of simple Hungarian people.

According to the author, these medicinal baths served the additional purpose of cleanliness, while the custom of smoke and vapor fumigation combined therapy with disinfection. Smoke fumigation is an ancient custom, probably taking its origin in primitive religions, in magical ceremonies, and handed down to younger religions, to Jews, Mahometans, and Christians alike.

Vapor fumigation, however, is independent from smoke fumigation, and was applied as a curative. Its practice is as old as smoke fumigation, and the two were often employed simultaneously. They bear a further resemblance in the fact that both were employed by Hungarian people at every major incident of life, beginning with birth, throughout the lifetime of the child, in superstitious belief, in illnesses as well as at the time of danger. The oldest Hungarian herbals (16th century), manuscripts, letters, and healing books (16th, 17th, 18th centuries) give evidence of the popular custom of smoke and vapor fumigation.

Characteristic of the vogue known by smoke and vapor fumi-

gation is the fact that even a doctor erected a smoke bath in Szombathely in the late 18th century. Imre Szalay spared neither trouble nor pains to travel to Paris and interview a French physician called Gales, famous for his artificial smoke bath. The Hungarian physician dwelt quite a time in Paris to study the application and indications of smoke bath and returned to Szombathely to build a smoke bath on the same lines he had seen in Paris. According to records of the period, his smoke bath advertised in print and in pamphlets acquired such a fame in Hungary and the adjacent territories of Austria, that the sick thronged to the place.

Pamphlets ranking among rareties, described and shown in photostat by the autor, enumerate the wide range of „inner and outer diseases” for which the municipal physician Imre Szalay recommended his therapy.

The author then proceeds to medication by cold water and states that cold water treatment was a long established practice in Hungary, but it was more usual to bath, rob, or wash only some parts of the body, which practice often rooted in some ritual. The miraculous cold water baths in places of pilgrimage are common knowledge. The follows and description of Priessnitz cures, wide-spread and popular throughout the country to such an extent that Hungarian people are still talking of Prissnitz compresses and cure.

An original letter — with a photostat of the first page included in the paper — written in 1840 by a Hungarian landowner from the Priessnitz Institute in Gräfenberg, describes all the intricacies of the Priessnitz cure and is a clear evidence of how well aware this simple peasant had been of the psychic effect of his therapy.

The keen eye of dr. Bittner, a municipal health officer of Arad, who visited Priessnitz at a later date, soon discovered — as put down in a letter — that Priessnitz applied his method mechanically, and dr. Bittner disapproves of his considering his cure as a panacea, which was detrimental to be sure.

The author finally states that, in the second half of the past century, hydrotherapy founded on science took control of popular medication but though the thousand varieties of artificial home-made medicinals baths fell out of fashion they cannot be said to have disappeared without leaving a trace. Most often harmless home-made medicinal baths and vapor fumigation are still in favour though less frequently used, while smoke fumigation survived to this day but in superstitious ceremonies.

MAGYAR ORVOSOK EMLÉKÉRMEI

Írta: Dr. VARANNAI GYULA (Budapest)

A mint az egyetemes történelemnek nélkülözhetetlen segédtudománya a numizmatika, és nem egy jelentős történelmi eseményre derített fényt egy-egy numizmatikai lelet, úgy az orvostörténelemnek is nem lekicsinylendő segédeszköze az orvosi numizmatika, illetőleg medaillisztika. Egy orvosi vonatkozású érem orvostörténelmünknek egy-egy fontosabb dátumára, jelentős eseményére hívja fel figyelmünket. Egy személyi érem pedig az illető orvosról nyújt ikonográfiai, vagy biográfiai adatokat.

Az első érem, illetőleg pénz, mely orvosi személyt ábrázolt i. e. 80-ban jelent meg Hyppokrates képével, a nagy görög orvos szülőhelyén Kos-szigetén.

Az európai éremművészet fellendülése a quattrocento idejére nyúlik vissza. Ennek hulláma hazánkba is eljutott Mátyás király művészetkedvelő udvarába, aminek látható jelei a humanista uralkodóról és környezetéről visszamaradt érmék. A röviddel ezután bekövetkezett nemzeti katasztrófa és hazánk évszázados mostoha körülményei egyéb művészeti ágak mellett az éremművészetnek sem kedveztek. A centralista Habsburg-birodalom politikájával azonos volt művészetpolitikája is. Így a XIX. századig, vagyis a reformkorszakig csak gyéren találunk magyar vonatkozású éremmel és ezek között is elvétve magyar orvosi éremmel. Az a néhány régi időből fennmaradt magyar orvosérem megérdemli, hogy részletesebben foglalkozunk velük.

Régi orvosainknak hátramaradt emlékérméi közül a legjelentékenyebb mind művészettörténeti, mind orvostörténeti, valamint numizmatikai szempontból *Kolozsvári Jordán Tamásnak* 1570-ből származó emlékérmé. Művészettörténeti jelentőségét indokolja az érem készítőjének, a Habsburg-birodalom akkori legkiválóbb éremművészeinek, a milánói származású *Antonio Abondionak* személye, orvostörténeti jelentősége

MHN 169

az érem keletkezésének idejében es az ábrázolt személyben rejlik, míg numizmatikai érdekessége, részint raritása, részint az, hogy éppen száz évvel ezelőtt nyitotta meg Bergmann azoknak a német, cseh és magyar közleményeknek sorát, melyek ezen éremmel foglalkoztak. Tudjuk, hogy a kolozsvári születésű Jordán Tamást francia és olasz egyetemek elvégzése után, a bécsi egyetem is bekebelezte. De a bécsi orvosok féltékenykedése miatt előbb a komáromi és győri hadsereghez osztották be, ahol a fellépő kiütéses tífusz elfojtása körül szerzett érdemeket, majd Morvaország protomedikusának nevezték ki 1570-ben. Előző években sokat tartózkodott Vöröskő várában és Pozsonyban, ahol ugyanazon időben fordult meg Abondio is. Kézenfekvő tehát Gerevich Tibor azon logikus feltevése, hogy ekkor

ülhetett modellt Jordán a művésznek és ekkor készülhetett az érme is. Ez a megállapítás merően elüt az eddigi, főképpen cseh szerzőktől vallott felfogástól — amit különben annak idején még Magyarai-Kossa is magáévá tett — hogy az érmet Jordán Tamás a morbus brunno-gallicus szerencsés elfojtásáért kapta volna a morva pártfogóktól, illetőleg Brünn városától. Gerevich nézetét, amit Ernyey József is támogatótt, megerősíti még az a tény is, hogy az érme felirata: Thomas Jordanus medicus aet. XXXI, nem tünteti fel Jordán protomedicus rangját. Különben is a morbus brunno-gallicus, amin a morvaországban fürdőkben fellépett extragenitális luesst kell érteni, csak 1577-ben ütötte fel a fejét. Hátlapjának még rejtélyesebb és lakonikusabb felirata: Novissima virus és az alatta ábrázolt csarnokos épület romjai, valamint az alatta fekvő könyv, rajta késsel és felvagdalt skorpióval még változatosabb magyarázatokra adott alkalmat. De tekintsünk el jelenleg e nevezetes éremnek bonyolult aetiologiájától és gyönyörködünk inkább a formai választékossággal, aprólékos látgysággal kezelt érme elegáns profiljában, sajnos csak reprodukcióban, minthogy az érme hazai gyűjteményeinkben nem található, csak a bécsi Éremtárban levő Brettauer-gyűjtemény dicsekedhetik ezüst példányával.

Nemkülönben sokat foglalkoztatta a numizmatikusokat *Zsámboky János*nak egyoldalú ezüst érme, melynek felirata: Joh(annus) Sambuc(us) Med(icus) C(ae sareus) Ac R(egius) Cons(iliarius) E(t) Histor(iographus). Ez a felirat meglehetősen szűkszavú. Nem említi Zsámbokynak polihisztor mivoltát, aki beutazta az akkori művelt Európát, írt irodalmi és történelmi műveket, ismerjük orvostörténeti, numizmatikai munkáit, sőt állatorvosi könyvet is adott ki. Könyvtára, mely 3000 kötetet, köztük 600 kódexet, sőt Corvinát is tartalmazott, vetekedett a korabeli leghíresebb könyvtárakkal. Így érthető, ha a császári udvar is szemet vetett rá és az anyagi zavarokkal küzdő Zsámbokytól kizsárolta és ráadásul még numizmatikai gyűjteményét is kicsikarta tőle. Maga az érme eredete mai napig nem

tisztázott. Már 1907-ben Gohl Ödön a Numizmatikai Közlönyben, mint fiktív, vagyis nem korabeli éremnek fogja fel. Grote-meyer 1933-ban írt munkájában az érem keletkezését a XVII. századba helyezi és úgy véli, hogy egy korabeli holland származású rézmetszet után készült poszthumusz munka.

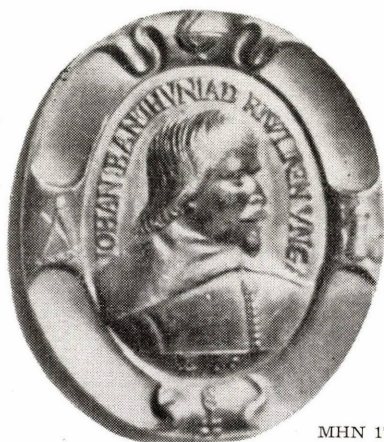
MHN 401

MHN 168

Jeszenszky Jánosról, aki mindig büszke volt magyar nemesi származására és aki mielőtt a prágai egyetem rektora lett, előbb a wittenbergi egyetemen Gurlt szerint a racionalista se-

bészet megalapítója volt, Nékám szerint pedig bőrgyógyászati felfedezései úttörő jelentőségűek voltak, szintén fennmaradt egy érem, mégpedig három variációban. Elég primitív műhelymunkára valló érem rektorra választásának évét, 1618-at viseli. Ez az esztendő sorsdöntő lett Jeszenszkyre nézve, mert rektori méltóságánál fogva került olyan politikai szituációba, mely végül a cseh függetlenségi harc bukása után brutális módon mártírhalált okozta.

MHN 17

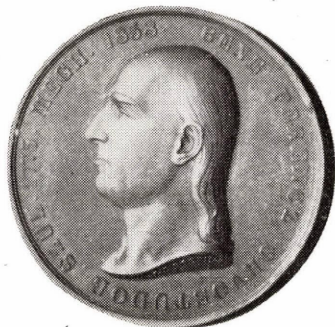

MHN 227

Bánffi-Hunyad János kémikus és alkimista 1645-ből származó keretes érméről is itt emlékezem meg, bár orvos mivoltáról bizonyítékunk nincsen. Magyar Orvosok Életrajzában Weszprémi az ő nevét is szerepelteti ugyan, de Faludi minden igyekezete meddő maradt, hogy angliai szerepét tisztázza, mint-hogy a Gresham Collegium irattára 1838-ban tűzvész áldozata lett. Paul Grotemeyer megállapítása szerint az érem Hollar Wenzeslaus udvari rajzoló metszete után készült. A metszet viszont Jakob Peter Gowy flamand festő képét követi. Az érem és metszet készítése között csupán egy év különbség van. Az érem mindenestre nem mindennapi formájával és művészen cizellált kivitelezésénél fogva, valamint nem utolsó-

sorban a kereten feltüntetett alkimista emblémák miatt is igen érdekes kultúrtörténeti dokumentum.

A Selmecbányán született *Madai Dávid Sámuel*t, aki kívándorolt és később az Anhalt-Kötheni herceg udvari orvosa lett, 1793-ban *Wermuth* örökítette meg barokkos kivitelezésű érmén. Az érme hátlapja megemlíti Madai numizmatikai érdemeit is, amiről 4 kötetes munkája *Vollständiges Thalerkabinet* is tanúskodik. Egy másik igen ritka korabeli érme viszont Madait mint *Magister Supremus Halensis*-t, a hallei szabadkőműves páholy nagymesterét aposztrofálja.

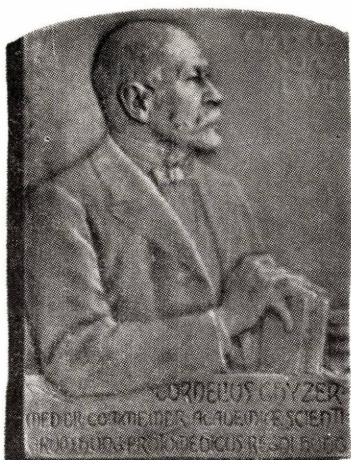
MHN 26

1835-ben készült *Marsovszky József* pozsonyi orvosnak, a pesti egyetem díszdoktorának érme, melyet *Pönninger* alkotott.

A XIX. század klasszicizmusának legtisztább típusát mutatja *Bene Ferencnek*, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése alapítójának és nesztorának 1863-ban közadakozásból vert érme, amelyet hazánkfia *Böhm József Dániel*, a bécsi Graveur Akadémia igazgatója készített a szabadságharc tragikus bukása után első ízben Pesten összegyűlt vándorgyűlés alkalmával.

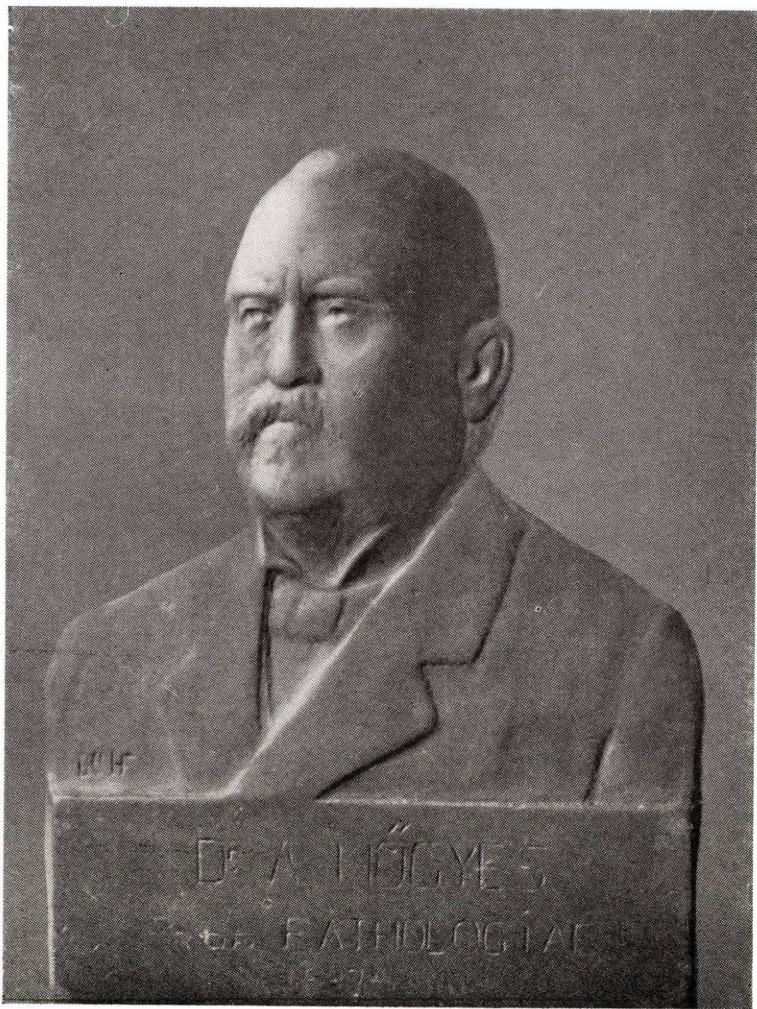
Böhm tanítványának, a bécsi *Radnitzkynek* munkája az 1848 előtti idők makrobiotika és dietetika tanárának, *Toldi Ferencnek* 1871-ben készült érme, mely a magyar irodalomtörténetírás atyjának félszázados írói működését dicséri.

Ezek után már csak elvétve találkozunk külföldi művész által készített magyar orvoséremmel. 1901-ben mintázta meg *Chyzer Kornélt*, a nagy egészségügyi szervezőt és adminisztrátort a bécsi ekletikus iskola pregnáns képviselője: *Kautsch*. A XX. század küszöbén megjelent munka a korabeli bécsi plakettstílust reprezentáló, hátlapja a szecesszió jegyeit is magánviselő izléses kompozíció.

MHN 54

Mielőtt rátérnék a modern magyar éremművészet orvosokat ábrázoló produktumainak részletes tárgyalására, beszélnem kell egy autodidakta, valójában dilettáns medailleur: *dr. Hőgyes Ferenc* gyermekorvos plakett-sorozatáról, mely a múlt századvégi és századunk első éveinek nevezetes magyar orvosprofesszorait ábrázolja. Hőgyes csaknem valamennyi modelljét szemben (en face) mintázta, azon elgondolás alapján, hogy az ember arca asszimetriás lévén, mindkét arcfél jobban fejezi ki az ábrázolt egyéniségét, jellemét. Még a ruhát sem tartotta mellőzendőnek, mert szerinte az is hozzátartozik az egyéniséghez.

MHN 146

Munkájában nem annyira a külsínre, mint inkább a fénykép-szerű ábrázolásra fektetett súlyt. Művei, sajnos nincsenek dátumozva, mégis bizonyos művészi fejlődést regisztrálhatunk a sorozatban és a kidolgozás, valamint a karakterábrázolás tekintetében az egyes darabok kategorizálhatók. Ha hiányzott is Hőgyesből a rutin, a technikai készség és a művészi invenció, az a pszihofizikai egység, amit plakettjei mutatnak a szerző orvosmivoltának köszönhető. Kétségtelen, hogy orvostörténeti és főképpen orvosnumizmatikai szempontból hézagpótló jelentőségű a 48 személyt ábrázoló plakettsorozat, melyben olyan nevek szerepelnek többek között, mint a szerző nagynevű bátyja *Hőgyes Endre, id. Korányi, id. Kétly*, a két *Jendrassik*, a két *Bókay, Fodor József, Balogh Kálmán* stb.

Amint dr. Siklós László 1910-ben a brüsszeli Nemzetközi Numizmatikai és Éremművészeti Kongresszuson elhangzott előadásában megállapította, a modern magyar éremművészet megszületése a millennium esztendejéhez, 1896-hoz fűződik. A gondtalan, sorsproblémákat hivalkodó pompába rejtő hivatalos Magyarország világgraszoló kiállítással óhajtotta megünnepegni az állam 1000 éves fennállását. Önként adódott, hogy erre a nevezetes évfordulóra emlékérmek készüljenek. Az ez idő tájt éremművészetünk legmagasabb szintjét képviselő, Párizsba tanulmányútra küldött Szárnovszky és Beck Ö. Fülöp millenniumi kiállítási érmei a modern magyar éremművészet első alkotásai. Az előbbi kezéből, sajnos, nemsokára kihullott a mintázó pálca. Az utóbbi *Beck Ö. Fülöp* hosszú, változatos, mindig fejlődésben levő éremművészeti pályája azonban, amint Farkas Zoltán megállapítja, korszakalkotó lett. Még párizsi tartózkodása alatt mintázta meg a szintén tanulmányúton levő, művészetkedvelő *Nékám Lajos* dermatológust. Párizsi benyomások hatása alatt készült a század legelején *Balassa János*, a nagy sebész és *Korányi Frigyes*, a nagy belgyógyász érme. Mindkettő enyhén domború, naturalisztikusan részletező, hátlapjuk franciásan festőies, részletesen elbeszélő és nem mentes a szecesszio hangulatától. Mindkét érme a Budapesti Orvosegyesület jutalom-érme volt ezüst veretben. A müncheni tanulmányút hatása a plasztikusabb *Mül-*

MHN 12

MHN 377

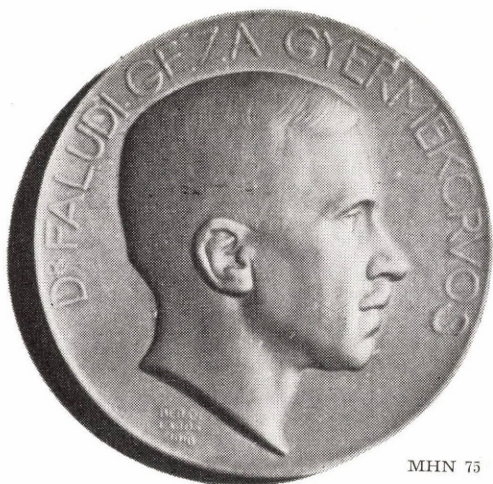
ler Kálmán kórházigazgató és Babarcsi Schwartzler ideggyógyász tanár érmén érvényesül. Az utóbbiak revers-jén a korabeli irodalmi szimbolizmus hatása vehető észre. A görögországi utazás eredménye Hüttl Hümér sebésztanár masszív, szűkszávú plakettje. A harmincas évekből származó Tóth István nőgyógyász professzor és Lenhossék Mihály anatómus professzor érmei az érett művészt mutatják lehiggadt, klasszikus fejeivel, az előbbinek artisztikus, decens hátlapjával és utolérhetetlen, de-

MHN 229

koratív betűivel, az utóbbinak hangulatos, anatómus csellista csendéletével a hátlapján. Míg a 40-es évekből származó Ranschburg ideggyógyász tanár plakettje, amelyet önéletrajzában életmunkájának legjobbjai közé sorol, újabb plasztikai eredményeit mutatja, tömören összefoglaló arcmásával és hátlapjának kompozíciójával.

Kortársa Telcs Ede szintén a millennium évében indult el éremművészetének fölfelé ívelő útjára. Még bécsi tanulmányútja alkalmával készíti el 1896-ban a magyarországi eredetű Benedikt professzornak, a következő évben a szintén hazánkfia Gruber professzor, majd ugyancsak magyarországi születésű

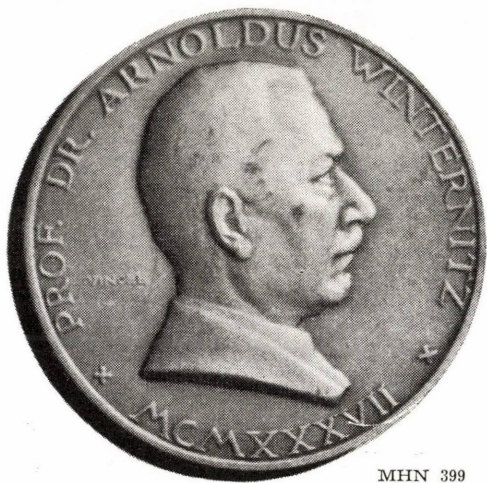

MHN 75

MHN 209

Politzer fülésztanárnak plakettjeit. Valamennyi a realiztikus arcbrázolásnak nem mindennapi példái. Későbbi otthoni munkáit a finom, enyhén domborító, éles lélektani megfigyelésen alapuló arcmások jellemzik, amiről többek között *Manninger Vilmos* sebésztanár, később *Hetényi Géza* szegedi belgyógyász professzor plakettjei tanúskodnak. Telcs Ede legnagyobb jelen-

MHN 399

tősége azonban abban rejlik, hogy egy egész érmész generációt nevelt.

Az ő tanítványa volt *Berán Lajos*, a Pénzverőnek fővénőke és a Pengő tervezője. Bravúros technikával oldotta meg érmeinek portréit, melyeket mint *Procopius* írja, a józan tárgyilagosság jellemez. Erről tanúskodik többek között *Faludi Géza* orvosnumizmatikus érme és *Lőw Sámuel*, a Zsidókórház igazgató-főorvosának plakettje. Későbbi munkáinál bizonyos egyéni jellemzőképesség érvényesül, amint ezt több orvosérme közül *Dalmady Zoltán* balneológusnak, *Sarbo Artur* ideggyógyász tanárnak és kiváltképpen *Kresz Gézának*, a BÖME alapítójának érmein figyelhetjük meg. Ami a kompozícióit illeti, minden

MHN 339

kritikusa a helyes térkihasználását dicséri, aminek tökéletes példája *Balogh Jenő* törzsorvos érme.

Telcs legfiatalabb tanítványának *Vincze Pálnak* stílusában két pólus érvényesül; egyrészt *Winternitz Arnold* sebésztanár

MHN 300

mesterére emlékeztető lágy plasztikája, másrészt *Fejér Gyula* szemésztanár erőteljesebben karakterizáló érme.

Telcs tanítványai közül főleg orvosérmék szempontjából a legkimagaslóbb *Reményi József*. Procopius szerint abszolút formai tökéletesség, a legkisebb részletekben is szépen kidolgozott és mégis mindig nagyvonalú kivitelezés jellemzi valamennyi művét, amelyek őt minden idők legnagyobb éremművészei közé

emelik. Csaknem száz orvosi vonatkozású bronzérmét és még ugyanannyi orvosról mintázott gipszöntvényét ezen közlemény keretében áttekinteni lehetetlen feladat. Ötven év munkáját csupán orvosi vonatkozásban is felsorolni helyszűke miatt sem

MHN 300

lehet. Kerek ötven évvel ezelőtt készítette el *Berger Ignác* miskolci orvos mellképét. Az első világháborúban szerzett sérülése alkalmat adott neki kezelőorvosainak megmintázására. *Semmelweis* születésének századik évfordulója alkalmával, 1918-ban felkérte a Budapesti Közkórházi Orvostársulat *Semmelweis* jutalomérem elkészítésére. Reményi által mintázott

arckép az anyák megmentőjének legsikerültebb éremprofilja. A hátlap számára a művész több száz kompozíciótervet rajzolt és ugyancsak nehéz feladat elé állította a bíráló bizottságot,

MHN 37

mely végül is szerencsésen döntött és valóban monumentális kompozíciónak nyújtotta a pálmát. 1921-ben mintázta meg *Rothmann Ármin* fogásztanárnak nemcsak szimpla arcását, hanem egyéniségét is pregnánsan kifejező arcképét, a fejnek olyan tökéletes plasztikus megoldásával, amely művészársá-

nak, Beck Ö. F.-nek is kivívta elismerését. 1923-ban nem mindennapi feladatra vállalkozott. Szándéka volt a budapesti orvosprofesszorok teljes éremgallériáját elkészíteni. Sajnos, 12

MHN 37

portré: Bálint Rezső, Bársony János, ifj. Bókay János, Hoór Károly, Kenyeres Balázs, Kétly Károly és László, Korányi Sándor, Kuzmik Pál, Moravcsik Emil, Nékám Lajos és Verebély Tibor professzorok érmeinek elkészülte után, a sorrakövetkező tanár merev elutasítása miatt, az érzékeny művész visszavonult elefántesonttornyába és a mind művészi,

MHN 95

5*

mind orvostörténeti szempontból rendkívül érdekes terv zátonyra jutott. De ezután sem múlt el esztendő, hogy legalább néhány orvost ne örökített volna meg. Egy-egy jubileum alkalmul szolgált egy-egy újabb orvosérem megjelenésére. *Faludi Géza* orvosnumizmatikus, *Wenhardt János* kórházigazgató, *Manninger Vilmos* sebésztanár, *Török Lajos* dermatológus, *Preisz Hugó* bakterológus, *Blaskovics László* szemészprofesszor, az utóbbi években *Pommersheim* sebész- és *Horay* szemésztanárok érmei és legutóbb az Orvos-Egészségügyi Szakszervezet tbc szakosztályának *Korányi Frigyes* jutalomérme, hogy csak a legkiválóbbakat említsem, a legszebb orvosérmék közé tartoznak. Nemcsak karakterisztikus arcképeikkel, hanem hátlapjaiknak kiapadhatatlan fantáziára valló kompozícióival tűnnek ki, amelyek az örök orvosi hivatást a tiszta humánus szemszögéből klasszikus szimbolikával fejezik ki. Reményi művészi tapasztalatait mint az Iparművészeti Főiskola tanára tanítványaira is átplántálta.

Legjelesebb tanítványa *Madarassy Walter* első munkáit, így *Hedri Endre* sebészprofesszor plakettjét, majd az Erdélyi Múzeum Egylet számára 1944-ben készített *Högyes Endre* érmét még mesterére jellemző klasszikus stílusban fogalmazta, már *Batizfalvy János* szegedi nőgyógyász professzor érmén egyéni utakon jár. A portré inkább rajzos, nivóból alig kiemelkedő technikával készült, igen kifejező, éles megfigyelőképességre vall. Hátlapja meg egy többalakos fantombemutató előadást mutat, nagyvonalú, de realiztikus felfogásban tökéletes terebeosztással.

Vele szemben *Csúcs Ferenc*, a tömör, nem részletező, néhol kelleténél erősebb dimenziójú arcképeivel, egyéni dekoratív betűivel tűnik ki. Több orvosnagyságunkat örökítette meg jubileumuk alkalmából, pótolva az illetékesek mulasztását. Így *Fodor Józsefet*, a nagy higienikust 1944-ben, *Högyes Endrét*, a nagy patológust 1947-ben születésének 100. évfordulója alkalmából, majd *Schöpf-Mérei Ágostot*, az első magyar gyermekgyógyász professzort születése 150. évfordulóján mintázta meg. De nem feledkezett meg Kossuth országos főorvosáról, *Bugát Pálról* sem a szabadságharc 100. évfordulóján.

Reményi tanítvány volt *Walkó László* is, akinek munkája az Országos Közegészségi Egyesületnek *Fodor József* jutalomérme.

Az idősebb érmészek közé tartozik *Csillag István*, akinek *Goldzieher Vilmos* szemésztanár vert érme eléggé közismert. *Mutschenbacher Tivadar* sebész- és *Germán Tibor* gégegyógyász

MHN 52

fesszor plakettjei viszont csak egy-két példányban kerültek kivitelre.

Ugyancsak régi éremművész *Tóth Gyula*, akinek első munkái, mint *Müller Ede* orvos plakettje a naturalizmus jegyében fogantak. Később magyaros motívumokat is felhasználó szecesszió adja meg érmeinek egyéni zamatát, amint ezt *Horváth Sándor* főorvos érmén is láthatjuk. Újabb érméi, melyek régi magyar orvosok, *Zsámboky János*, *Pápai Páriz Ferenc* és *Köleséri Sámuel* emlékét elevenítik meg, arhaizáló, minuciózus, inkább rajzos technikával tűnnek ki.

MHN 267

MHN 206

A rajzos technikának és ugyancsak a szecesszió legtipikusabb megnyilatkozásának legrégebb hazai példája a svájci származású *Zuttnak* 1916-ban *Hüttl Hümér* sebésztanáról készült, dekoratív hátlappal rendelkező érme.

1930-as években *Kopits János*, az ortopéd tanár öccse a Kis Akadémia vezetőit mintázta meg egy plakettsorozatban. Ezek között több orvost is találunk, így *Andriska Viktor* higiénikus,

MHN 154

Blaskovics László szemész, *Farkas Géza* és *Pekár Mihály* fiziológus, *Kelen Béla* és *Rhorer László* röntgenológus, *Kopits Jenő* ortopéd, valamint *Szabó József* és *Máté Dénes* stomatológus professzorokat. Egy ilyen plakettsorozat darabjai bizonyos stílusazonosságot involválnak, ez viszont így a jelen esetben is, modorosságra vezet.

Már megemlékeztem a Budapesti Orvos Egyesület és Közkórházi Orvostársulat jutalomérmeiről. A század elejére nyúlik vissza az Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének

Kovács József sebésztanár és *Chyzer Kornél* protomedicus emlékére alapított arany jutalomérmék. Az előbbi *Beck Ö. F.*, az utóbbi *Vastagh György* munkája. Ugyancsak aranyveret formájában került kiosztásra az Association Stomatologique Inter-

MHN 171)

nationale kongresszusain *Vastagh Lászlónak*, *Árkövy József* jutalomérme. 1936-ban a 14 orvosi ágazatot képviselő Magyar Orvosok Tudományos Egyesületének Szövetsége *Reményi Józseffel* készítette el 180 mm nagyságú jutalomérmét, melyet a legnagyobb orvosi kitüntetésnek szántak. Vidéki városaink sem maradtak ki orvosi jutalomérmék alapítói közül. A Pécsi Egyetem Tudományos Egyesülete a magyar orvostudományért *Tóth*

Lajos jutalomérmét, a Békésmegyei Orvos Egyesület 1933-ban Kaczvinszky jutalomérmét alapított. Az előbbi Kisfaludi Strobl Zsigmond, az utóbbi Técsy László alkotása 1955-ben a Vas megyei Tanács, valamint az Orvos Eü. Szakszervezet Szombathelyi Területi Bizottsága Markusovszky emléklakettet alapított, mellyel minden évben ünnepi tudományos ülésen elhang-

MHN 393

zott előadásért orvostudományunk egy-egy kiválóságát kívánja megajándékozni. Markusovszky Lajos markáns, nagyvonalú mellképe *Majthényi Károly* szombathelyi művész műve. 1957-ben az Orvos Eü. Dolgozók Szakszervezete elnöksége néhai alapító elnökének emlékére *Weil Emil* emlékérmét létesített, amelyet a Szakszervezet kongresszusán adnak át a legkiemelkedőbb folyamatos mozgalmi tevékenységet végzőknek. A Weil Emil arcvonásait híven megőrző plakett *Beck András* munkája.

Orvosérmék szerzői között nők is szerepelnek. A müncheni iskola neveltje, *Esseő Erzsébet* erősen dekoratív munkái között

találjuk *Pető Ernő* szombathelyi sebészfőorvos érmét. Míg *Kuzmik Lívia*, a sebésztanár leánya atyját, *Kuzmik Pált*, addig *Poór Lily* férjét, *Gerlóczy Géza* belgyógyász tanárt mintázta meg. *Kalmár Elza* pedig a pszichiáter *Ferenczy Sándorról* készített érmét.

A kiterjedt művészcsalád sarja *Edvi Illés György* munkái kö-

MHN 104

zül megemlítem *Verebély Tibor* sebész- és *Mansfeld Géza* fiziológus tanárok érméit.

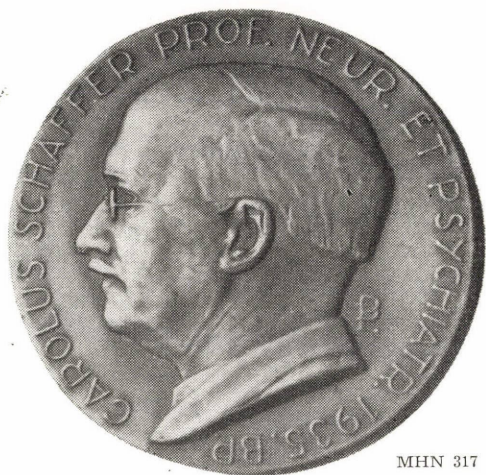
Monumentális szobrászaink alkotásai között nem egy orvos-éremmel találkozunk. A legkiválóbb akt-szobrászunk *Pásztor János*, *Genersich Antal* kórboncnok professzor plakettjén sem tagadta meg önmagát, amikor egy finom reliefen egy boncolási jelenetet ábrázol. *Szentgyörgyi Istvánnak* neoklasszikus stílusa *Szent-Györgyi Albert* Nobel-díjas biokémikus tanár plakettjén is uralkodik. *Kisfaludi Strobl Zsigmond* akárcsak bust-jein az orvosérmein is a karaktervonások erős kihangsúlyozásával ér el

MHN 199

MHN 115

MHN 317

MHN 295

hatást. Orvosérmei közül *Korányi Sándor* belgyógyász professor és főképpen *Grósz Emil* szemészprofessor érmén sikerült az illetők egyéniségének tökéletes reinkarnációja. Érmeinek ügyes patinázásával még pitoreszk hatást is sikerült elérnie.

MHN 387

Pátzay Pál Schaffer Károly neurológus és pszichiáter professzort mintázta meg modern egyszerűséggel és lélekelátó nemes realizmussal. Érdekes összehasonlítani *Erdei Dezső* és

Boldogfai Farkas Sándor Pommersheim érmeit. Míg az előbbi kifejezetten stilizált arcképet mintázott, addig az utóbbi meleg közvetlenséggel adja vissza a sebészstanár valószerű arcvonásait.

A modern szobrásznemzedék nem rég elhúnyt nagy mestereinek, *dr. Medgyessy Ferenc* orvosnak *Vámossy Zoltán* gyógyszer-tan professzort ábrázoló érme szűkszavú egyszerűségében is kifejező. Az ifjabb szobrászgeneráció egyik legtehetsé-

MHN 244

gesebb tagja, *Kiss Kovács Gyula*, *Haynal Imre* belgyógyász professzor fejét mutatja, mely az egész mélyített éremlapot kitölti, ezzel is dokumentálni óhajtja a szerző, hogy teljes figyelmét a rusztikusan kidolgozott, de jellegzetesen kifejező profilra koncentrált.

Sajátságos színpoltot képvisel a magyar éremművészet lapjain a nagy festő fia, *Ferenczy Béni*, akinek régebbi expresszionista munkái, mint például *Scharl* tüdőgyógyász főorvos

érme után, újabb alkotásai, így *Molnár Béla* sebésztanár érme is a klasszikus kivitelezés és érték jegyeit viseli.

A magyar éremművészet legújabb útjait *Borsos Miklós*, az Iparművészeti Főiskola tanára keresi. Stílusa folyamatosan előttünk alakul, úgy vélem konstruktív irányban. Eredeti, éle-

MHN 376

sen rajzos, csaknem kétdimenziós, hátlapján inkább festőies, arcképein túlzottan expresszív, tehát gyakran torzító, sőt néha a karikatúrát súroló stílusával szemben, mintha újabb művei a klasszikus tradíció jellegét mutatnák. Ezt példázza az az evolúció, amit néhány orvosérme közül *Hajts Emil* főorvos érme revers-jének expresszív *Pieta Rondaninije* és *Tompa* főorvos

érme hátlapjának joachimsthali reminiszcenciákat felelevenítő primitív irgalmas szamaritánusa után, *Riesz Ede* főorvosnak és főképpen *Albert Schweitzer* svájci orvosnak klasszikus koncepciójú éremhátlapjai igazolnak.

MHN 47

Vele szemben *Vilt Tibor* stílusának alakulása éppen ellenkező irányú. 1938-ban a Magyar Gyermekorvosok Egyesülete számára készült *Bókay János* érmének expresszionizmusa 1956-ban az Orvos Eü. Szakszervezet Gyermekgyógyász Szakcsoport *Schoepf-Mérei* és kettős *Bókay* érmein az absztrakt szférába

torkollott be. Az utóbbi művészekkel tulajdonképpen már a holnap éremművészetéhez érkeztünk.

Minden orvost ábrázoló éremmel természetesen nem foglalkozhattam, de nagy vonásokban igyekeztem a magyar éremművészet rövid történetét orvosérmék tükrében és ezzel dióhéjban vázlatos magyar orvostörténelmet is adtam elő. a magyar éremművészet tükrében. Igyekeztem a legdemokratikusabb művészetet — amint Leipnik még 1905-ben az éremművészetet nevezi — közelebb hozni az orvosokhoz és ugyanakkor az érmeken megörökített orvosainkat közelebb hozni a művészetet kedvelő közönséghez. Nem új utakon járok. Évtizedekkel ezelőtt lépett erre az útra Faludi Géza, gyermekgyógyász főorvos, akinek orvosnumizmatikai tevékenysége hazánkban úttörő jelentőségű volt és akinek orvosérem gyűjteménye a bécsi Éremtárban levő Brettauer-gyűjtemény, valamint a bostoni Storer-gyűjtemény után világviszonylatban a harmadik helyet foglalja el. A Faludi-gyűjtemény nagy része ma az Országos Orvostörténeti Könyvtár birtokában van, kisebb része, az Orvostud. Egyetem Könyvtárának tulajdona. Ezzel a dolgozattal is Faludi Géza emlékét idézem és közleményemet az ő emlékének ajánlom.

IRODALOM

- Bergmann, Joseph: Medaillen auf berühmte und ausgezeichnete Männer des oesterreichischen Kaiserstaates vom XVI. bis zum XIX. Jahrhunderte. Wien 1844—1853. I—II.
- Ernyey József: Kolozsvári Jordán Tamás emlékérmé. N. K. 40. (1941.) 80. o.
- Faludi Géza: Medicina in nummis. 1929. Budapest.
- Faludi Géza: Magyar orvosi nagyjaink numizmatikai emlékei. Orvosképzés. 1933.
- Farkas Zoltán: Beck Ö. Fülöp emlékezései. Magyar Századok. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1957. 161—453. o. 24 (számozatlan tábla).
- Fónagy Béla: A Szépművészeti Múzeum érem- és plakettgyűjteménye. Magyar Művészet, 1929. 1. sz. 23—33. o.

- Genthon István: Beck Ö. Fülöp érmei és plakettjei. Szabad Művészet. 9. (1955.) 6—7. sz. 263—266. o.
- Gerevich Tibor: Antonio Abondio császári és királyi udvari szobrász, festő és éremkészítő. Klebelsberg emlékkönyv. Bp. 1925. 463—497. o.
- Gohl Ödön. Fiktív érmék. N. K. 7. (1908.) 178. o.
- Grottemeyer, Paul: Über einige seltene Portraitmedaillen der Sammlung Brettauer. Jahrb. d. Kunsthist. Mus. Wien. 7. (1933.) 211—217. o.
- Huszár—Procopius: Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn. Budapest. 1932.
- Magyary-Kossa: Orvosi emlékek. Bp. 1929—1940. MOKT. I—IV.
- Procopius Béla: Berán Lajos. N. K. 42. (1943.) 47. o.
- Varannai Gyula: A Kis Akademia plakettjei. Érem. 13. (1957.) 7. sz. 107. o.
- Varannai Gyula: Újabb emlékérmék nagy orvosainkról. Horus. 1957. 3—4. sz. 39. o.

MEDICI HUNGARIAE IN NUMMIS

Magyarországi orvosok emlékérméinek katalógusa

A Numizmatikai Közlöny 1911. évfolyamában jelent meg az első kísérlet Gohl Ödön tollából magyar orvosi érmék publikálására. Ezt követték 1918-ban, majd 1921-ben, végül uo. 1924/25-ben Faludi Géznak folytatólagos, hasonló tárgyú közleményei. 1929-ben kiadott *Medicina in nummis*, a Faludi gyűjtemény katalógusa hozzávetőlegesen az addig az ideig megjelent magyar orvosi érmeiket is csaknem hiánytalanul tartalmazta. 1932-ben kiadásra került *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*, Huszár és Procopius hatalmas munkája természetesen magába foglalta a magyar művészek orvosi érmeit is. Az azóta eltelt 26 esztendő bő termése időszérűvé teszi úgy numizmatikai, mint orvostörténeti szempontból, hogy összeállítsuk a hazai orvosok személyi érmeinek lajstromát.

Ezen összeállításomban mindazon orvosok szerepelnek, akik hazánkkal valaminő kapcsolatban voltak. Elsősorban a magyar orvosok, akik hazánk egészségügyét mozdították elő, akár vezető pozícióban, akár, mint az egészségügy napszámosai. De találkoznunk fog olvasónk olyan orvosokkal is, akik ugyan külföldön működtek, de Magyarországon születtek, amint erre gyakran az érem felirata is utal. Felvettem a listára azon külföldi orvosokat is, akik hazánkban a magyar közegészségügy érdekében rövidebb-hosszabb ideig

tevékenykedtek. Végül besoroltam hasonló tárgyú külföldi munkák nyomán (Medicina in nummis. By Horatio R. Storer 1931. Boston; Katalog der Sammlung Dr. Josef Brettauer verfasst von Dr. E. Holzmaier Wien 1937.) azokat a nem orvos személyeket, legtöbbször természettudósokat is, akik a hazai orvosképzésben működtek közre, ill. orvostudományunk fejlődésében vittek szerepet, vagy valamelyik egészségügyi intézményünk élén álltak. Végül a rokon-szakmák képviselőit is ide iktattam: a gyógyszerészeket, állatorvosokat. Természetesen ezen jegyzék nem értékmérő. Hiányzik belőle nem egy jeles orvosunk azon egyszerű okból, mert nem készült róluk sem érem, sem plakett. Felsorolok viszont kevésbé ismert orvosokat csupán azért, mert őket megörökítette valamelyik művész. Utóbbiak a névtelen orvosok sokaságát képviselik.

Igyekeztem úgy az orvostörténeti, mint a numizmatikai igényeket kielégíteni. Az előbbi szempontból az ábrázolt személynek legkiemelkedőbb egészségügyi szerepét és legelemibb biográfiai dátumait, úgymint születési és halálozási évét óhajtottam feltüntetni. Sajnos ezen utóbbi adatot a legodaadóbb fáradozásom ellenére sem sikerült gyakran felkutatnom. Az utóbbi szempontot az érem nagyságának, előállításának és anyagának adatai respektálják. Zárójelben a művész nevét és az érem elkészültének évét közlöm. Az érdeklődőknek pedig azzal óhajtottam segítségére lenni, hogy részint utaltam az éremmel kapcsolatos forrásmunkára, részint igyekeztem feltüntetni azt a gyűjteményt, ahol az illető érem fellelhető. Csak maradandó anyagból készült érmeket soroltam fel, minthogy tapasztalat szerint pl. a gipsz munka úgy sem bírja ki az idő vasfogatát.

Reprodukciók kiválasztásánál azt a szempontot tartottam szem előtt, hogy lehetőleg minden művésznek 1—2 műve szerepeljen és lehetőleg olyan példányok, melyek eddig közlésre nem kerültek. A reprodukciók sorrendje nem jelent rangsort sem az ábrázolt személyt, sem a művészt illetően. Az érmeek fényképei részint kronológikus, részint stiláris szempontból lettek csoportosítva.

Faludi Géza 1929-ben megjelent katalógusa 167 magyar orvos érmét tartalmazza, Storer 1931-ben leszámítva a változatokat és ismétléseket 196 magyar orvos érmét közli, Huszár—Procopius munkájában 232 magyar orvos érme található. Az a tény, hogy több mint 400 magyar orvos érmének adatait sikerült összegyűjtenem, magában véve igazolja ezen katalógus megjelenésének jogosultságát. Mint minden hasonló jellegű munka, úgy ezen összeállítás is tudom, hiányosságokkal fog birni. Ha azonban az olvasó Storer hasonló tárgyú munkáját átböngészi, tapasztalni fogja, hogy az amerikai szerző kénytelen volt több függelékekkel, így Faludiéval is kiegészíteni vaskos kötetét, mert utólag sikerült újabb anyaggal megismerkednie. Mindenesetre egyik célomat érem el, ha az olvasó munkám hézagaira felhívja figyelmemet.

Rövidítések:

NM M. Nemzeti Múzeum Éremtára
NG Nemzeti Galéria
OEK Orvostud. Egyetem Könyvtára
OOK Orsz. Orvostört. Könyvtár
MT Magántulajdon
LK Dr. Lázár Károly gyűjteménye
VGY Dr. Varamnai Gyula gyűjteménye
MHN Medici Hungariae in Nommis
NK Numizmatikai Közlöny
HP Huszár—Procopius: Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn.
FG Faludi Géza: Medicina in nummis. 1929. Budapest.
St Medicina in nummis by Horatio R. Storer 1931. Boston.
Br Katalog der Sammlung dr. Josef Brettauer. 1937. Wien.

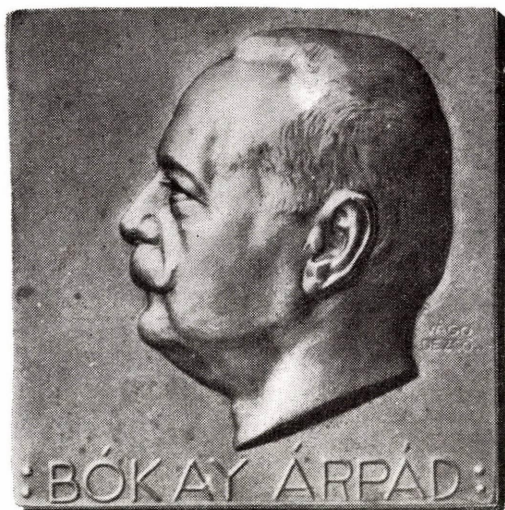
AU arany
AR ezüst
AE bronz
PB ón
SN ólom
FE vas
HDF hadifém
RV hátlap
OV ovális
ö öntött
v vert
ua. ugyanaz

1. ADLER ALAJOS (budapesti gyakorló orvos 1831—) RV.
Skoda Virchow Semmelweis Pasteur Röntgen Ehrlich 60 mm.
AR, AE, PB, v, (Berán 1910.) HP, 1122. OEK. 1. FG. 1. St. 14.
2. ÁGAI ADOLF (orvos, újságíró és szerkesztő 1836—1916.) 68 +
53. 5 mm v. FE, 205×163 mm. AE. ö. (Murányi 1916.) HP.
3710—3711. OEK. 3. FG.
3. AJTAY SÁNDOR (budapesti törv. orvostan prof. 1845—1917.)
130×82 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc.) HP. 2822. OEK. 4.
St. 30a.
4. ANDRISKA VIKTOR (Bp. Egyet. higiéné rk. tanár) 195×130
mm. ö. AE. (Kopits) MT.

5. ÁNGYÁN BÉLA (Bp. Egyet. belgyógy. rk. tanár 1849—1920.)
130×82 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc.) HP. 2823. OEK. 5. FG.
13. St. 72c.
6. APÁCZAI CSERE JÁNOS (a korabeli orvostudományt felölelő
Magyar Encyclopaedia szerzője 1625—1659.) RV És elindult
a magyar vértanúk rögös útján. 75 mm. ö. AE. (Reményi
1925.) HP. 4386.)
7. APÁCZAI CSERE JÁNOS (ua.) 60 mm. ö. AE. (Tóth Gyula
1957.)
3. ÁRKÖVY JÓZSEF (Bp. Egyet. fogászat prof. 1851—1922.) RV.
latin felirat. 77 mm. v. AE. (Vastagh László 1929.) HP. 6371.
OEK. 7.
9. ATZÉL ELEMÉR (tisztiorvosi tanfolyam előadója) 60 mm. v.
AE. (Edvi Illés György 1941.) OOK. 15.
10. BABARCI SCHWARTZER OTTÓ (ideggyógyász tanár 1853—
1913.) RV; szimbolikus jelenet. 165 mm. ö. AE. 70 mm. v. AE.
AR. (Beck Ö. Fülöp 1913.) HP. 891—892. OEK. 236—237. FG.
451. St. 3329e.
11. BAKAY LAJOS (Bp. Egyet. sebész prof.) 103 mm. ö. AE.
(Abonyi Grandtner Jenő 1939.) OOK. 609.
12. BALASSA JÁNOS (Bp. Egyet. sebész prof. 1814—1868.) RV.:
Societas Regia Medicorum Budapestiensis. 67 mm. AR. AE.
193. mm. AE. (Beck Ö. Fülöp) HP. 836—837. OEK. 8. FG. 20.
St. 151.
13. BÁLINT REZSŐ (Bp. Egyet. belgyógyász prof. 1874—1929.) 60
mm. ö. AE. (Reményi József 1923.) VGY.
14. BALOGH JENŐ (váci honv. kórház par.) 96 mm. ö. AR. AE.
(Berán Lajos 1915.) HP. 1165. OEK. 9—10. FG. 22. St. 153c.
15. BALOGH KÁLMÁN (Bp. Egyetem gyógyszeratan prof. 1835—
1888.) 130×82 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc.) HP. 2824. OEK,
11. FG. 23. St. 153d.
16. BÁN SÁNDOR (pest megyei tb. főorvos) 115×175 mm. ö. AE.
plk. (Telcs Ede 1910.) VGY.
17. BÁNFFY-HUNYAD JÁNOS (alkimista orvos 1576—1650.) 57×
49 mm. ov. ö. AR. OEK. 12. VGY. St. 157. Br. 52.
18. BÁNYAI SÁNDOR (bpesti fogorvos 1873—) 120 mm. ö.
AE. (Körmendy Frimm Jenő 1914.) HP. 2325. OEK. 13. FG.
25 St. 151a.

19. BÁRSONY JÁNOS (Bp. Egyetem nőgyógyász prof. 1860—1926.)
170×115 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc.) HP. 2850. OEK. 14.
FG. 30. St. 187a.
20. BÁRSONY JÁNOS (ua.) 62 mm. ö. AE. (Reményi 1923.) VGY.
21. BÁRSONY TIVADAR (Zsidó Kórház rtg. főorvosa 1887—1942.)
95 mm. ö. AE. (Beck András.) OOK.
22. BARTHA GÁBOR (sebészet rk. tanára 1857—1932.) 245×155
mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc.) HP. 2851. OEK. 15. FG. 31. St.
188a.
23. BARTHA ISTVÁN (bpesti gyógyszerész). 195×130 mm. ö. AE.
(Kopits.) MT.
24. BASCH IMRE (bőrgyógyász főorvos). 195×142 mm. ö. AE.
(Berán 1913.) HP. 1154. OEK. 16. FG. 32 St. 193a.
25. BATIZFALVY JÁNOS (szegedi nőgyógyász prof.) 80 mm. ö.
AE. (Madarassy Walter 1955.) MT. RV. (Oktatási jelenet.)
26. BENE FERENC. (Bp. Egyetem belgyógyász, kórtan prof. 1775—
1858.) 42 mm. v. AR. AE. RV.: A magyar orvosok és termé-
szet vizsgálók gyűlése alapítójának és nesztorának hála
emlékül. (Boehm 1863.) HP. 1863. OEK. 17. FG. 36. St. 260.
Br. 74.
27. BENE FERENC és BUGÁT PÁL (M. Orv. és Term. vizsg. ván-
dorgyűlése alapítói.) RV.: Nagyszében 1914. 30 mm. AU. AE.
(Vastagh György.) HP. 6365. NM. OEK. 755.
28. BENEDIKT MÓRIC (Bécsi Egyetem ideggyógyász prof. szül.:
Kismarton 1835. megh. 1920.) 60×44 mm. v. AE. (Telcs Ede
1896.) HP. 6058. OEK. 18. FG. 37. St. 264. Br. 77.
29. BENEDIKT VILMOS (zombori katonai kórház parancsnoka) 193
mm. AE. FE. ö. (Reményi 1917.) HP. 4184. OEK. 19. St. 264a.
30. BERDE BOTOND (Baseli fiziológus) 100 mm. AE. ö. (Edvi Illés
1948.)
31. BERGER IGNÁC (miskolci gyakorló orvos). 112×118 mm. ö.
AE. (Reményi 1907.) HP. 4490. OEK. 20. FG. 39. St. 293.
32. BERKES SÁNDOR (közkórházi igazg. főorvos). 360×240 mm.
ö. AE. (Técsy László 1912.) HP. 5981. OEK. 21.
33. BERKOVITS MIKLÓS (nagyváradi orvos) 72 mm. o. AE. (Beck
Ö. F.) 941. OEK. 22. FG. 41. St. 310a.
34. BÍRÓ GYULA (újpesti orvos —1932) 77 mm. ö. AE. (Vilt
Tibor.) OEK. 23.

35. BLANDRATA GYÖRGY (JÁNOS ZSIGMOND háziiorvosa 1516—1588.) 33×34 mm. AR. OEK. 24. FG. 57. St. 392a.
36. BLASKOVICS LÁSZLÓ (Bp. Egyetem szemész prof. 1869—1938.) 130×195 mm. ö. AE. (Kopits)
37. BLASKOVICS LÁSZLÓ (ua.) 92 mm. ö. AE. (Reményi 1939.) RV.: Duo si faciunt idem, non est idem. OOK. 610. OEK.

MHN 39

38. BÓKAY ÁRPÁD (Bp. Egyetem gyógyszeratan prof. 1856—1919.) 138×89 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc.) HP. 2825. OEK. 32. FG. 63. St. 414b.
39. BÓKAY ÁRPÁD (ua.) 65×63 mm. v. AE. RV. Sic vos non vobis. (Vágó Dezső.) HP. 6354. OEK. 26. NG. FG. 62. St. 414a.
40. BÓKAY JÁNOS sen. (Bp. Egyetem gyermekgyógyász prof. 1822—1884.) 131×36 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc.) HP. 2807. OEK. 25. St. 414c.
41. BÓKAY JÁNOS sen. (ua.) térdkép 150×87 mm. ö. AE. HP. 2808. LK.

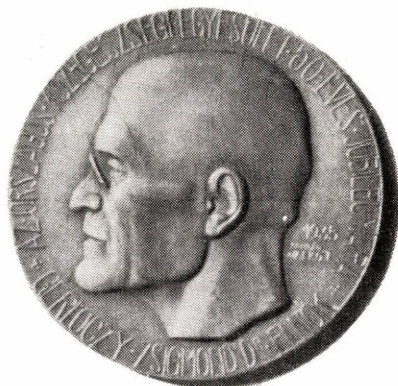
42. BÓKAY JÁNOS sen. (ua.) prof. *pediatriae* 130×82 mm. ö. AE. HP. 2817. VGY. (Högyes Ferenc.) FG. 64. St. 414f.
43. BÓKAY JÁNOS sen. BÓKAY JÁNOS jun. (gyermekgyógyászszakcsoport jutalomérme.) 85 mm. ö. AE. (Vilt Tibor 1956.) RV.: A gyermekorvos szakcsoport. LK.
44. BÓKAY JÁNOS jun. (Bp. Egyetem gyermekgyógyász prof. 1858—1937.) 132×87 mm. ö. AE. (Högyes Ferenc.) OEK. 27.
45. BÓKAY JÁNOS jun. (ua.) 60 mm. ö. AR. AE. (Reményi József 1924.) RV.: *Octo lustrorum in nosocomio infantium Budapestiensi Stefania dicto MDCCCLXXXIX—MCMXXIV* HP. 4323. OEK. 29. St. 414d.
46. BÓKAY JÁNOS jun. (ua.) Bókay bácsinak a meggyógyított gyerekek. 63 mm. ö. AE. (Reményi 1924.) HP. 4322. FG. 67. St. 414e.
47. BÓKAY JÁNOS jun. (ua.) 90 mm. ö. AE. (Vilt Tibor 1938.) RV.: *A Magyar Gyermekorvosok Társasága*. VGY.
48. BÓKAY ZOLTÁN (debreceni gyermekgyógyász prof. 1885—1955.) 62 mm. ö. AE. (Reményi József 1925.) VGY.
49. BOTZENHARDT FERENC (bpesti orvos) 250×190 mm. ö. AE. (Keviczky Hugo 1925.) HP. 3065.
50. BRAUN MIKSA (zombori sebész), 150×125 mm. ö. (Reményi 1917.) HP. 4167. OEK. 31. FG. 74. St. 472a.
51. BUCKBÖCK GUSZTÁV (Bp. Egyetem kémia prof.) 195×130 mm. ö. AE. (Kopits).
52. BUGÁT PÁL (Szabadságharc országos főorvosa 1793—1865.) 58 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc 1948.) RV.: *Országos főorvos 1849*. OOK. 64.
53. BURGER KÁROLY (Bp. Egyetem szülészeti prof.) 85 mm. o. AE. LK. (Aigner 1945.)
54. CHYZER KORNÉL (országos főorvos 1836—1909.) 60×83 mm. ö. AE. Galv. (Kautsch) RV.: *In memoriam lustrum II. officii sui MDCCCXCIII—MDCCCIII. etc.* OEK. 34—35. FG. 88. St. 641. Br. 220.
55. CHYZER KORNÉL (ua.) 30. 5 mm. AU. AE. (Vastagh György 1910.) RV.: *Miskolc 1910*. OEK. 738. NM. FG. 90. St. 642.
56. CSECSOTKA KÁROLY (bpesti sebész) 117×115 mm. ö. AE. (Reményi.) HP. 4489. OEK. 37. St. 708a.

57. CZERMÁK JÁNOS (Pesti Egyetem élettan tanára, a gégetükör feltalálója, 1828—1873.) és TÜRK. Erster Internat. Laryngo-Rhinologen Kongress Wien 1908. RV. Gégetükrözési jelenet. 60,5×46 mm. AE. (Marschall) OEK. 276.
58. DALMADY ZOLTÁN (balneológus tanár 1880—1934.) emlékére az Országos Balneológiai Egyesület 1934. 60 mm. AE. (Berán Lajos) OEK. 793. OOK. 501.
59. DEÉR ENDRE (budapesti gyógyszerész). 50 éves működésének emlékére a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság 1932. 85×128 mm. AE. (Szántó Gergely.)
60. DICK E. ARNOLD (budapesti fogorvos). 138×81 mm. AE. (S. L. 1909.) OEK. 39. St. 838.
61. DICK E. ARNOLD (ua.) 1894—1914. 120×95 mm. AE. (Timár János) OEK. 38. St. 838b.
62. DUBAY MIKLÓS (budapesti orvos) 62 mm. AE. ö. RV. Irgalmas szamaritánus. (Mindszenti Ferdel.) HP. 2230.
63. EGERVÁRY TIBOR (budapesti urológus). 160×120 mm. ö. AE. (Kayser Lajos 1924.) HP. 3031.
64. ELISCHER ERNŐ (sebész főorvos) és felesége. 235 mm. ö. AE. (Berán Lajos 1925.) HP. 1279. St. 959a.
65. EMŐDI ALADÁR (urológus főorvos 1872—)-nak a Teleia orvosai és válaszmánya 1898—1929. 160×120 mm. ö. AE. (Farkas Zoltán.) OEK. 42. FG. 119. HP. 2188. St. 972b.
66. ENGEL ANTAL (budapesti tisztiorvos 1890—) RV. Sárkányt ölő, karján gyermeket tartó meztelen férfi. 72 mm. ö. AE. (Reményi József 1926.) OEK. 40. HP. 4392. FG. 120. St. 972c.
67. ENGEL KÁROLY (belgyógyász tanár) 122×95 mm. ö. AE. (Murányi 1908.) OEK. 41. HP. 3685. FG. 121. St. 972d.
68. ENTZ BÉLA (pécsi patológus prof. 1877—) RV. Non fingendum aut excogitandum sed quod natura faciat observandum. 72 mm. ö. AE. (Ferenczy Béni 1943.) OOK. 509. LK.
69. ENTZ GÉZA (budapesti zoológus prof. 1842—1919.) 132×82 mm. ö. AE. (Hógyes) OEK. 44. HP. 2826. FG. 122.
70. ENTZ GÉZA (ua.) aet suae 70. 61×41 mm. AE. PB. (Pásztor János 1912.) OEK. 43. HP. 3788. OOK. 112. FG. 123. St. 937a. Br. 311.

71. EÖTVÖS LORÁND (Budapesti Egyetem fizika professzora, 1848—1919.) professor illustrissimus et scientiarum physicarum in Hungaria magister summus. 230×140. ö. AE. (Kopits 1919.) HP. 3259.
72. EÖTVÖS LORÁND (ua.) RV. Magyar Geofizikai Egyesület. 60 mm. v. AE. (Kisfaludi Strobl 1957.) VGY.
73. ERDÉLYI JAKAB (budapesti orvos) és felesége. 110×105 mm. ö. AE. (Csillag 1909.) HP. 1635. OEK. 45. FG. 125. St. 975a.
74. FAISTL FERENC (katonaorvos) 190×170 mm. ö. AE. (Szódy 1916.) HP. 5505.
75. FALUDI GÉZA (gyermekgyógyász, orvosnumizmatikus, 1874—1953.) RV. A főorvos ápolónő segítségével csecsemőt vizsgál. 61,5 mm. v. AR. AE. PB. (Berán Lajos 1918.) OEK. 47. HP. 1181. FG. 130—131. St. 1001a.
76. FALUDI GÉZA (ua.) RV. Sárkányt ölő, karján gyermeket tartó meztelen férfi. 73 mm. AR. AE. (Reményi József 1926.) OEK. 49. HP. 4391. FG. 133. St. 1001b.
77. FALUDI GÉZA (ua.) doct. med. universae jubilaris. 75 mm. ö. AE. RV. Féltérdre ereszkedő Hygieia szigonyával kigyót dő le. (Csúcs Ferenc 1946.) OOK. 611.
78. FÁRBÁS JENŐ (budapesti orvos) Hygieia. 50 mm. ö. AE. (Is-pánki) OEK. 50. HP. 2931.
79. FARKAS GÉZA (Budapesti Egyetem élettan prof. 1872—1934.) 229×140 mm. ö. AE. (Kopits 1928.) OEK. 51. HP. 3261. FG. 135. St. 1002a.
80. FEJÉR GYULA (Zsidó Kórház szemész főorvosa 1870—1936.) 60 mm. AE. (Vincze Pál 1934.) OEK. 53. OOK. NG.
81. FEKETE SÁNDOR (szülész-nőgyógyász tanár) 70. születés-napjára a Szövetség utcai Kórház. 78×48 mm. AE. (Kis-faludi Strobl 1955.) OOK. LK.
82. FENYVESSY BÉLA (pécsi egészségtan és gyógyszeratan prof. 1873—1954.) 25 éves tanári jubileumára hálás tanítványai. 61×41 mm. ö. AE. (Kopits 1943.) OOK. 118.
83. FERENCZI SÁNDOR (psychiater 1873—1933.) 252×190 mm. ö. AE. (Eckert János) OEK. 54. FG. 137. St. 1018a.

84. FERENCZI SÁNDOR (ua.) RV. Homo sum, humani nihil a me alienum puto. 87 mm. ö. AE. (Kalmár Elza 1925.) OEK. 56. HP. 3007. FG. 138. St. 1018b.
85. FESZL HUGÓ (orvos) 155 mm. ö. AE. (Torbágyi Novák József 1921.) HP. 3762. St. 1033a.
86. FIALKA GUSZTÁV (ezredorvos) 61 mm. v. hadifém. (Reményi 1916.) OEK. 51. HP. 4138. FG. 142. St. 1059a.
87. FISCHHOF ADOLF (bécsi orvos és politikus, szül.: Óbuda, 1816—1893.) RV. Imperio imperium, regnis regnum. 57 mm. AR. AE. (Pavlik 1894.) OEK. 58. FG. 145—146. St. 1069. Br. 348.
88. FLOR FERENC (Honvédség egészségügyi főnöke 1849-ben, 1808—1871.) 85 mm. ö. AE. (Walkó László 1956.) VGY.
89. FODOR IMRE belgyógyász főorvos, (1891—1956.) 96×74 mm. ö. AE. (Beck. Ö. F.) OEK. 62.
90. FODOR JÓZSEF (Budapesti Egyetem egészségtan prof. 1843—1901.) 138×92 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc.) HP. 2809.
91. FODOR JÓZSEF (ua.) 130×82 mm. ö. AE. (Hőgyes) HP. 2820. OEK. 60. FG. 148. St. 1079c.
92. FODOR JÓZSEF (ua.) 158×109 mm. ö. AE. (Farkas Miklós) OEK. 61 HP. 2163. St. 1079a.
93. FODOR JÓZSEF (ua.) emlékének az Országos Közegészségi Egyesület 1885. RV. A magyar közegészségügyért. 1843—1943. 78 mm. ö. AE. (Walkó László.) OOK. 510.
94. FODOR JÓZSEF (ua.) 50 mm. ö. AE. (Walkó László) RV. A Közegészségügyi munkáért és az ünnepi felolvasásért. NM. VGY.
95. FODOR JÓZSEF (ua.) RV. Születése 100. évfordulójára. 95 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc) OOK. 519.
96. FRATER IMRE (nagyváradi sebész (83×61 mm. ö. AE. (Beck Ö. F.) OEK. 63. HP. 942. St. 1117a.
97. FRIDRICH VILMOS (egyet. m. tanár. törzsorvos). Emlékül. 95×130 mm. 100×160 mm. ö. AR. AE. SN. (Fémes Beck Vilmos 1917.) OEK. 66. HP. 1048. FG. 157. St. 1127a.
98. FRIGYESI JÓZSEF (budapesti nőgyógyász prof. 1875—) 135 mm. ö. AE. (Reményi József 1917.) OEK. 64. HP. 4170. FG. 158. St. 1127c.
99. FURKA SÁNDOR (Szt. László Kórház igazgató főorvosa) 96×81 mm. ö. AE. (Reményi József 1929.) OEK. 65. HP. 4470.

100. GAÁL ANDOR (budapesti gégész) 102×80 mm. ö. AE. (Reményi 1930.) HP. 4500. VG.Y.
101. GAÁL ENDRE (gyógyszerész) 275×225 mm. ö. AE. (Szódy Szilárd 1930.) OOK. 640.
102. GARA ZSIGMOND (pöstyéni fürdőorvos) 160 mm. ö. AE. (Reményi József 1917.) OEK. 69. HP. 4205. FG. 164. St. 1181a.
103. GENERSICH ANTAL (budapesti kórbonctan prof. 1842—1918.) 132×89 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc.) OEK. 72. HP. 2827. FG. 165. St. 1206c.

MHN 107

104. GENERSICH ANTAL (ua.) 61×44 mm. 271×197 mm. AE. (Pásztor János 1912.) OEK. 811. OOK. HP. 3785. FG. 166. St. 1206b.
105. GERLÓCZY GÉZA (belgyógyász tanár, 1890—1952.) 210 mm. ö. AE. (Poór Lili 1931.) HP. 3870.
106. GERLÓCZY GÉZA (ua.) 10 éves igazgatófőorvosi működésének emlékére 1943. az OTBA orvosi kara, 230×265 mm. ö. AE. (Poór Lili.)
107. GERLÓCZY ZSIGMOND (Szt. László Kórház igazgató főorvosa 1863—1937.) Az Országos Közegészségi Egyesület 50 éves jubileumára 1935. 50 mm. AE. (Walkó László) OOK. 147.
108. GERMÁN TIBOR (budapesti fülész és gégész prof. 1889—1951.) 220×180 mm. ö. AE. (Csillag István 1930.) HP. 1783.

109. GESEL-PAYER ENDRE (pozsonyi orvos) és felesége. 80×70 mm. ö. AE. (Kühmayer 1911.) OEK. 70. St. 2777c.
110. GOLDZIEHER VILMOS (budapesti szemész tanár. 1849—1916.) aetatis suae LX. 55 mm. 126 mm. AR. AE. PB. (Csillag 1909.) OEK. 74—78. HP. 1632. FG. 169. St. 13.
111. GORKA SÁNDOR (pécsi Egyetem biológia és zoológia prof. 1878—1944.) 195×130 mm. ö. AE. (Kopits János.)
112. GÖBL ALBIN (tüdőgyógyász főorvos) RV. Ki vagy te halál? 61 mm. ö. AE. (Reményi József 1923.) HP. 4304.
113. GÖBL ALBIN (ua.) Titkod a sorsom. RV. Sorsod a titkom. 60 mm. ö. AE. (Reményi József 1923.) HP. 4305. VGY. St. 1242a.
114. GROH EDE (bakterológus) 83 mm. ö. AE. (Reményi 1937.) VGY.
115. GROSZ EMIL (Budapesti Egyetem szemész prof. 1865—1941.) XXV annos professori discipuli et amici MCMXXV. 80. mm. ö. AE. (Kisfaludi Strobl 1924.) OEK. 80. OOK. HP. 4914. FG. 177. St. 1388b.
116. GROSZ GYULA (budapesti gyermekgyógyász. 1862—1933.) 188×142. mm. ö. AE. (Körmendi Frimm Jenő 1912.) OEK. 79. FG. 177. a. St. 1388c.
117. GROSZ SÁMUEL (budapesti orvos) 132×113 mm. ö. AE. (Seregély Dezső 1920.) OEK. 82. HP. 4797. FG. 178. St. 1388d.
118. GRUBER JÓZSEF (bécsi Egyetem közegészségtan tanára, 1827—1900.) professor a. d. Wiener Universitaet aetat. suae LXX. 60×44,5 mm. v. AR. AE. (Telcs E.) OEK. 83. HP. 6959. FG. 180. St. 1390. Br. 427.
119. GRUBER SÁNDOR (budapesti orvos) 138×120 mm. ö. OV. AE. (Csillag István 1928.) OEK. 85. HP. 1763. FG. 179. St. 1388a.
120. GYURMÁN DEZSŐ (körzeti orvos) egészségünk áldozatos öre. 97 mm. ö. AE. (Szántó Gergely 1947.)
121. GYURMÁN EMIL (belgyógyász főorvos, 1859—1921) 75×60 mm. v. 149×119 mm. ö. AE. PB. (Visnyovszky 1921.) OEK. 86—87. HP. 6451. FG. 187. NG. St. 1420b.
122. HABERERN J. PÁL (budapesti sebész tanár. 1855—1936.) 181×125 mm. ö. AE. (Berán Lajos 1912.) OEK. 88. HP. 1152. FG. 189. NG. St. 1420c.

123. HAJTS EMIL (ideggyógyász főorvos) 93 mm. ö. AE. (Borsos Miklós 1952.) RV. Piet.
124. HAZAY STERNSCHUSS JÁNOS (főtörzsorvos) 189×118 mm. ö. AE. (Tokayné Borbély Gizella).
125. HAYNAL IMRE (budapesti belgyógyász prof.) RV. MCML 77 mm. ö. AE. (Borsos M.) VGY.
126. HAYNAL IMRE (ua.) 82×85 mm. OV. AE. (Kiss Kovács Gyula 1956.) VGY.
127. HEDRI ENDRE (budapesti sebész prof.) főorvos úrnak hálám kifejezőjéül. 113×73 mm. ö. AE. (Madarassy Walter 1929.) OEK. 89. HP. 3450. NG.
128. HEDRY MIKLÓS (sebész főorvos) de genere Aba. 85 mm. ö. AE. (Székely Móric 1936.) OOK. 523.
129. HEIM PÁL (budapesti gyermekgyógyász prof. 1875—1929.) RV. Országos Stefánia Szövetség anyák és csecsemők védelmére. 60 mm. v. AE. (Vastagh György 1931.) OEK. 90. OOK.
130. HEIM PÁL (ua.) RV. Szeretetteljes megemlékezésül Faludi Géza 1930. 87 mm. ö. AE. (Reményi József 1930.) OOK. 3671. HP. 4483.
131. HENIS JÁNOS (magyarországi származású német orvos 1588—1666.) RV. 7 soros felirat. 43 mm. ö. PB. Num. Közl. 1911. St. 1515.
132. HERCZEL MANÓ (budapesti sebész tanár, 1862—1918) egyet. tanárnak orvosi működése társadalmi elismeréséül hálás tisztelői 74×100 mm. AU. AR. AE. (Berán Lajos 1910) OEK. 92. OOK. 520. HP. 1125. FG. 207. RV. Műtétii jelenet.
133. HERCZEL MANÓ (ua.) 154 mm. ö. AE. (Radnai Béla) HP. 3873. FG. 209. St. 1521.
134. HETÉNYI GÉZA (Szegedi Egyetem belgyógyász prof.) 105×95 mm. ö. AE. (Telcs Ede 1934) OOK. 605.
135. HOCHSTÄDTER GYULA (budapesti urológus) 82×78 mm. ö. AE. (Szamosi Soós V.) OEK. 94. HP. 4954. FG. 214. St. 1557a.
136. HOLLAENDER DEZSŐ (budapesti orvos) 225×170 mm. ö. AE.
137. HOÓR KÁROLY (budapesti szemész prof. 1858—1927) prof. ophthalmologiae et decanus facult. medic. sub bello magno. 384×243 mm. ö. AE. (Hőgyes F.) OEK. 95. HP. 2852. FG. 221. St. 1596a.

138. HOÓR KÁROLY (ua.) RV. Tóbiás gyógyulása. 62 mm. ö. AE. (Reményi József 1923) HP. 4303. VGY.
139. HORÁNYI BÉLA (ideggyógyász tanár) 120 mm. ö. AE. (Edvi Illés György 1943) OOK. 525.
140. HORAY GUSZTÁV (budapesti szemész prof.) RV. Hogy látva lássanak. 87 mm. ö. AE. (Reményi József 1950) VGY.
141. HORVÁTH BÉLA (kolozsvári szemész prof.) RV. Nagy szemet tartó alak. 60 mm. ö. AE. (Reményi József 1923) OEK. 96. HP. 4307. FG. 223. St. 1603b.
142. HORVÁTH BOLDIZSÁR (ortoped tanár) 180×210 mm. ö. AE. (Kováts Ákos 1957) LK.
143. HORVÁTH SÁNDOR (igazgatófőorvos) RV. A Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézet orvosi kara 1926. III. 28. 110 mm. ö. AE. (Tóth Gyula) OEK. 97. HP. 6262. FG. 222. St. 1603a.
144. HÓGYES ENDRE (kórtan professzor a budapesti Egyetemen 1847—1906) Mint öccse. 135×78 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc) OEK. 98. HP. 2875. FG. 219. St. 1571.
145. HÓGYES ENDRE (ua.) 130×80 mm. ö. AE. (Hógyes F.) OEK. 99. HP. 2814.
146. HÓGYES ENDRE (ua.) 135×80 mm. ö. AE. (Hógyes F.) OEK. 100. HP. 2815. VGY.
147. HÓGYES ENDRE (ua.) RV. Erdélyi Múzeum Egyesület Orvostudományi Szakosztálya. 69 mm. ö. AE. (Madarassy Walter 1944) VGY.
148. HÓGYES ENDRE (ua.) RV. Születése 100. évf. 1947. 73 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc) OOK. 613.
149. HUDACSEK JÓZSEF (sebész főorvos) 165 mm. ö. AE. (Torbágyi Novák József 1921) OEK. 101. HP. 3761. Sz. 1674a.
150. HÜLT L HÜMÉR (budapesti sebész tanár. 1868—1940) 240×170 mm. ö. AE. (Berán 1908) OEK. 102. HP. 1109. FG. 275. St. 1678a.
151. HÜLT L HÜMÉR (ua.) 68×52 mm. v. AR. AE. HDF. (Beck Ö. F. 1916) OEK. 103., 104. HP. 905. FG. 226. St. 1680d.
152. HÜLT L HÜMÉR (ua.) Primus recte valere. 210×200 mm. ö. AE. (Szódy 1914) OEK. 107. HP. 5416. FG. 230. St. 1680b.
153. HÜLT L HÜMÉR (ua.) Örök hálája és mély tisztelete jeléül Kálnoki Henrik. 180×258 mm. ö. AE. (Szódy 1914) OOK.

154. HÜTL HÜMÉR (ua.) 64 mm. ö. AR. AE. (Zutt 1915) RV. Opus Zutt pictoris. Aesculapius. OEK. 105—106. OOK. HP. 6839. FG. 228. St. 1680.
155. HÜTL HÜMÉR, ROSENÁK MIKSA, PAUNZ SÁNDOR (sebész tanár asszisztenseivel) RV. Műtéti jelenet. 84×56 mm. AE. (Berán 1908) OEK. 108. FG. 231. HP. 1099. NG. St. 1679.
156. HÜTL TIVADAR (debreceni sebész prof. 1884—1955) 180×200 mm. ö. AE. HP. 5431.
157. HYRTL JÓZSEF (Kismartonban született bécsi anatomus prof. 1811—1894) septuagennarii. RV. Diem natalem pie grateque celebrans collegium medicinae doctorum viennense VI. idus decembres. MDCCCLXXX. 64 mm. AR. AE. (Scharff 1880) OEK. 109. FG. 237. St. 1737. Br. 548.
158. HYRTL JÓZSEF (ua.) natus MDCCCXI in Castro Ferreo Hungariae. RV. Iosepho Hyrtl Universitatis Vindobonensis Celeberrimo Quondam Professori Disciplinae Suae Anatomiae Uberrimo Auctori Eloquentissimoque Explicatori Qui Perennem Ingenii Gloriam Humanitatis Laude Fere Superavit Ob Ingentia Beneficia Cum Universae Patriae Tum Huic Provinciae Collata Delecti Concilii Austriae Inferioris Gratissimi. 70 mm. AR. AE. (Jauner) OEK. 110—111. FG. 238. St. 1738.
159. HYRTL JÓZSEF (ua.) és Schöffel. RV. Orphanotrophii Medelionensis Conditorum Memoriae Dicitum. Senatus Consult. Medic. MDCCCXCI (Jauner) 70 mm. AR. AE. OEK. 112—113. FG. 240. St. 1739.
160. ILLYÉS GÉZA (budapesti urológus prof. 1870—1951) RV. Konzilium a műtőágy körül. 93 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc 1941) OOK. 615.
161. IMRE MIKSA (budapesti orvos) 126×115 mm. ö. AE. (Csillag 1918) OEK. 116. HP. 1708. FG. 242. St. 1744c.
162. JAKABHÁZY ZSIGMOND budapesti Egyetem gyógyszerismeret tanára 1867—1945) 65×168 mm. ö. AE. OEK. 820. 822. OOK. 527.
163. JÁNÓ ALBERT (budapesti szemész főorvos) RV. klasszikus szemvizsgáló jelenet. 60 mm. ö. AE. (Reményi József 1923) HP. 4306. OEK. FG. 249. St. 1778a.
164. JELLINEK SÁNDOR (budapesti belgyógyász) 130×106 mm. ö. AE. (Farkas Béla 1925) OEK. 123. HP. 2155. FG. 250. St. 1788a.

165. JENDRASSIK ERNŐ (budapesti belgyógyász prof. 1858—1921)
210×140 mm. ö. AE. (Hőgyes) OEK. 125. HP. 2853. FG. 251.
St. 1788c.
166. JENDRASSIK ERNŐ (ua.) 280×167 mm. ö. AE. (Berán Lajos
1915) OEK. 124. HP. 1171. FG. 252. St. 1788b.
167. JENDRASSIK JENŐ (budapesti élettan prof. 1824—1891)
130×83 mm. ö. AE. (Hőgyes) OEK. 126. HP. 2829. FG. 253. St.
1788e.

MHN 162

168. JESZENSZKY JÁNOS (prágai Egyetem rectora 1566—1621) RV.
Rector Acad. Carolin. Pragens. et Med. Caesar. 1618. 47 mm.
42,5×39 mm. OV. AR. SN. NM. OEK. 127. FG. 254. Duisburg
388—389. St. 1814—1816. Br. 570—573.
169. JORDÁN TAMÁS (Kolozsvárott született, Morvaország főor-
vosa 1539—1585) RV. Novissima virus. 45 mm. ö. AR. (Antonio
Abondio) Duisburg 283. Brettauer gyűjtemény. 575. St. 1824.
170. KACZVINSZKY JÁNOS (békési sebész főorvos, 1871—1924)
RV. Collegium Medicorum Bekésiense. MCMXXXIII. 85 mm.
ö. AE. (Técsy László 1933) OEK. 130. OOK.

171. KAIL GYULA (szemész orvos) 70 mm. ö. AE. (Reményi 1926) HP. 4415. VGY.
172. KANITZ ARISZTID (kolozsvári gyermekgyógyász m. tanár) 143×96 mm. AE. (Csillag 1911) OEK. 129. HP. 1662. FG. 256. St. 1864a.
173. KASZPER KÁROLY (belgyógyász főorvos) MDCCCCXX. 176 mm. ö. AE. (Torbágyi Novák József) OEK. 131. HP. 3760. St. 1866b.
174. KARÁDY ISTVÁN (szegedi belgyógyász tanár) 123 mm. ö. AE. (Edvi Illés György 1941) OOK. 531.
175. KARDOS J. (katona orvos) Ázsia, Szibéria, Berezovka 1916. szept. 30. (Szódy Szilárd) 180×180 mm. ö. AE. HP. 5518.
176. KARLOVSZKY GEJZA, a magyar gyógyszerészek aranytollú mestere 1860—1936. RV. Buzdításul a magyar gyógyszerészet hű szolgálatára. 75 mm. ö. AE. (Kerényi). OOK.532.
177. KASSOWITZ MIKSA (pozsonyi születésű bécsi gyermekorvos) 1842—1912. RV. Leányka virágcsokorral. 55 mm. AE. (Alfred Rothberger) OEK. 132. St. 1866.
178. KELEN BÉLA (budapesti röntgenológus prof. 1870—1946) 130×195 mm. ö. AE. (Kopits János).
179. Kelényi Gábor (pécsi kórbonctan adjunktus) RV. Kígyóbotos akt. 73 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc 1945)
180. KELETI JÓZSEF (belgyógyász főorvos) RV. Ad impossibilia nemo obligatur. 90 mm. ö. AE. (Reményi József 1920) OEK. 135. HP. 4217. FG. 260. St. 1872a.
181. KENEZY GYULA (debreceni nőgyógyász prof. 1859—1931) 195 mm. ö. AE. (Debreczeny Tivadar). HP. 1894.
182. KENYERES BALÁZS (budapesti törvényszéki orvostan prof. 1865—1940) 71 mm. ö. AE. (Iser) OEK. 136.
183. KENYERES BALÁZS (ua.) 180 mm. ö. AE. (ismeretlen szerző) OEK. 275.
184. KENYERES BALÁZS (ua.) 60 mm. ö. AE. (Reményi 1923) VGY.
185. KENYERES BALÁZS (ua.) RV. 40 éves tanári működése emlékére 1935. 60 mm. v. AE. (Berán Lajos) OOK. 533. OEK.
186. KERTESZ JÓZSEF (Bethesda igazgatófőorvosa, sebész, 1864—1916) 200×128 mm. ö. 61×40 mm. v. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 137—138. HP. 2874. FG. 262. St. 1876.

187. KERTÉSZ JÓZSEF (ua.) és felesége 170×125 mm. ö. AE. (Reményi József) OEK. 139. HP. 4488. FG. 263. St. 1876c.
188. KÉTLY KÁROLY (budapesti belgyógyász prof. 1839—1927) 100×67 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 140. HP. 2810. St. 1877b.
189. KÉTLY KÁROLY (ua.) 135×86 mm. ö. AE. (Hőgyes) OEK. 141. HP. 2819. FG. 264. St. 1877a.
190. KÉTLY KÁROLY (ua.) 60 mm. ö. AE. (Reményi József 1923) VGY.
191. KÉTLY LÁSZLÓ (budapesti belgyógyász prof. 1873—1936) 60 mm. ö. AE. (Reményi József 1923) VGY.
192. KÉZMÁRSZKY TIVADAR (budapesti Egyetem szülészeti prof. 1842—1902) 130×82 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 142. HP. 2830. FG. 265. St. 1878a.
193. KLUG NÁNDOR (budapesti Egyetem élettani prof. 1845—1909) 130×82 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 143. HP. 2831. FG. 143. St. 1891a.
194. KOPITS JENŐ (budapesti ortopéd prof. 1868—) 130×195 mm. ö. AE. (Kopits).
195. KORÁNYI FRIGYES (budapesti Egyetem belgyógyász prof. 1828—1913) 130×82 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 146. HP. 2832. FG. 284. St. 1931b.
196. KORÁNYI FRIGYES (ua.) per lustra X med. doctori grati discipuli. RV. Aegrotis salus. MDCCCLI—MDCCCCI. 70 mm. v. AR. AE. (Beck Ö. F. 1901) 250 mm. AE. 192 mm. ö. AE. NM. NG. OEK. 144—145. OOK. 3357. HP. 792. St. 1931. Br. 620.
197. KORÁNYI FRIGYES (ua.) emlékére a magyar TBC orvosok 1955. RV. Salus aegroti suprema lex. 90 mm. ö. AE. (Reményi József) VGY.
198. KORÁNYI SÁNDOR (budapesti egyetem belgyógyász prof. 1866—1944) 60 mm. ö. AE. (Reményi József 1923) VGY.
199. KORÁNYI SÁNDOR (ua.) in memoriam anni sexagesimi natiuitatis famuli gratiam agentes. 210 mm. ö. 60 mm. v. AR. AE. (Kisfaludi Strobl 1926) OEK. 149. OOK. HP. 4924. FG. 281. St. 1930a.
200. KORÁNYI SÁNDOR (tüdőgyógyász főorvos) RV. XXV anni contra tuberculosim. 66 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc 1947) OOK. 616.

201. KORCHMÁROS IMRE (sebész) RV. Aesculap. 70 mm. ö. AE. (Csúcs 1948) OOK. 617.
202. KOVÁCS JÓZSEF (budapesti egyetem sebész prof. 1832—1897) 130×82 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc) OEK. 150. HP. 2833. FG. 275. St. 1934a.
203. KOVÁCS JÓZSEF (ua.) emlékének a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése. RV. Allegória. 30,5 mm. v. AU. AR. AE. AL. (Beck Ö. F.) NM. NG. OEK. 734—735. HP. 761. FG. 276—277. St. 1934. Br. 621.
204. KOVÁCS JÓZSEF (a sebesültekkel önként visszamaradt és meghalt sebész 1864—1915) 56 mm. v. AR. AE. HDF. (Rápolti Lajos) OEK. 151—153. NG. HP. 3876. FG. 278—279. St. 1934b, c.
205. KOVÁTS JOLÁN (budapesti orvosnő) 200×160 mm. galv. plaszt. (Veress Zoltánné 1914) HP. 6404.
206. KÖLESÉRI SÁMUEL (Erdély főorvosa 1663—1732) 60 mm. ö. AE. (Tóth Gyula 1957) VGY.
207. KÖVER KÁLMÁN (gyermekgyógyász főorvos) 70 éves korában 1912 (Hógyes) 105×72 mm. ö. AE. OEK. 154. HP. 2811. St. 1934d.
208. KÖVER KÁLMÁN udvari tanácsos. aranydiplomás gyermekorvos. 293×201 mm. ö. AE. (Hógyes) HP. 2816.
209. KRESZ GÉZA 1845—1901 a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület megalapítója. RV. B. Ö. M. E. jelvénye. 71 mm. ö. AE. (Berán Lajos). VGY.
210. KUZMIK PÁL (budapesti sebész prof. 1864—1925) ab Eperjes magistro doctissimo grati discipuli (MCMXIV—MCMXXIV. 175×245 mm. ö. AE. (Jankovits Gyula 1925) HP. 2969. St. 1952a.
211. KUZMIK PÁL (ua.) 168 mm. ö. AE. (Kuzmik Livia 1925) HP. 3315. St. 1952c.
212. KUZMIK PÁL (ua.) 60 mm. ö. AE. (Reményi József 1923) VGY.
213. LAUFENAUER KÁROLY (budapesti ideggyógyász prof. 1848—1901) 130×82 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc) OEK. 155. HP. 2834. FG. 290. St. 2023a.
214. LÁZÁR DEZSŐ (budapesti sebész) 70 mm. ö. AE. RV. Hygieia. (Csúcs Ferenc 1949) OOK. 618.

215. LEITNER MIKSA megyei főorvos 25 éves jubileuma emlékére 1882—1907. RV. O. O. SZ. Krassó Szörényi fiókjá 1907. szeptember 29. 102 mm. ö. FE. (ismeretlen szerző) OEK. 157. FG. 292. St. 2077b.
216. LENGYEL BÉLA (budapesti kémia prof. 1844—1913.) jutalomérme a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaságnak. RV. A tudományos munkásság jutalmazására. 35 mm. v. AE. (Madarassy Walter) HP. 3471.
217. LENHOSSÉK JÓZSEF (budapesti Egyetem anatómia prof. 1818—1898) 131×82 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 159. HP. 2818. FG. 294. St. 2095a.
218. LENHOSSÉK JÓZSEF (ua.) 97×92 mm., 88×84 mm. ö. AE. (Hőgyes) NM. OEK. 158. HP. 2812.
219. LENHOSSÉK MIHÁLY (budapesti Egyetem anatómia prof. 1863—1937) 110×145 mm. ö. AE. (Wesselényiné 1937) OEK. 823.
220. LENHOSSÉK MIHÁLY (ua.) Non omnis moriar. RV. A Bp. Tudom. Egyet. Anatómiai Intézet Igazgatója Emlékének. 70 mm. ö. AE. (Beck Ö. Fülöp) NG. OOK. 541.
221. LISZAUER DEZSŐ (ortopéd orvos) 109 mm. ö. AE. (Reményi 1921) OEK. 160 HP. 4243. FG. 299. St. 2219a.
222. LOBMAYER GÉZA (budapesti sebész tanár 1880—1940) chirurgus et medicus 1926. 105 mm. ö. AE. (Kisfaludi Strobl) OEK. 161. HP. 4915. St. 2238a.
223. LÖEW SAMUEL (Zsidó Kórház igazgatófőorvosa 1846—1936) octogenarius. Nullam diem perdidit. 1846—1926. 100×68 mm. ö. AE. (Berán Lajcs) NG. OEK. 163. HP. 1293. FG. 308. St. 2251a.
224. LÓTE JÓZSEF (kolozsvári kórtan prof. 1856—)-nek XXV éves tanársága emlékére tiszteletök és szeretetök jeléül tanártársai 1915. 272×160 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 162. HP. 2854. FG. 309. St. 2250a.
225. LUMNICZER SÁNDOR (budapesti Egyetem sebész prof. 1821—1892) 130×82. mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 285. HP. 2835. FG. 311. St. 2278a.
226. MADAI DÁVID SÁMUEL (Anhalt-kötheni herceg orvosa 1709—1780) RV. Viro arte medica candore in amicis meritis in rem numariam excellenti hoc amicitiae monimentum dicat MDCCLXXIII. 42,5 mm. v. AR. SN. (Wermuth) OEK. 164. VGY. FG. 314. St. 2287. Br. 725.

227. MADAI DÁVID SÁMUEL (ua.) Magister supremus in Halensis. RV. Coniunge jurabit. 50 mm. ö. SN. (Vlitsch 1747) St. 2286.
228. MALOM DEZSŐ (kórházi főorvos) 240×180 mm. galv. plaszt. (Veress Zoltánné 1914) HP. 6403.
229. MANNINGER VILMOS (sebészstanár 1876—1945). A Pénzintézetek Hadikórházának orvosi kara 1914—1915. 217×135 mm. ö. 55×35 mm. v. AE. (Telcs Ede) NG. OEK. 168—169. HP. 6112—6113. FG. 320. St. 2316a.
230. MANNINGER VILMOS (ua.) RV. Per laborem ad artem vivendi. 60 mm. v. AE. (Reményi József 1928) OEK. 170. HP. 4447. FG. 321. St. 2316b.
231. MANSFELD GÉZA (budapesti élettan prof. 1871—1949) egyetemi tanárságának harmincadik évfordulójára 1948. RV. Felix qui potuit rerum cognoscere causas. 63 mm. ö. AE. (Edvi Illés György) OOK.
232. MANZEL GYULA 92 mm. ö. AE. (Técsy László 1932) OEK. 171. HP. 6052.
233. MAIXNER JÁNOS (orvos) 176 mm. ö. AE. (Torbágyi Novák József 1921) HP. 3763. St. 2288a.
234. MARKUSOVSKY LAJOS (1815—1893) RV. Dr. M. L. emlékére, aki a magyar orvostudományt és továbbképzést megalapozta és sikerrel felvirágoztatta. 106,5×79 mm. ö. AE. (Majthényi Károly 1955).
235. MARKUSOVSKY Lajos (ua.) orvos a magyar közeg. ügy. nagy szerv. 48-as honv. törzso. orv. lap könyvkiadó al. 1815—1893. 86 mm. ö. AE. (Walkó 1956) VGY.
236. MARSOVSZKY JÓZSEF (Pozsony vármegyei főorvos) de Marsova med. doct. et incl. comit. Poson physici ord. RV. Lauream semiseculare celebrant medici posonienses MDCCCXXXV. 42 mm. v. AR. AE. SN. (Pönninger) OEK. 172—175. FG. 324—325. St. 2371. Br. 749.
237. MÁTHÉ DÉNES (budapesti Egyetem stomatológia prof. 1877—1943) 195×130 mm. ö. AE. (Kopits János).
238. MEDGYESSY FERENC (orvos, szobrászművész) 100×100 mm. ö. AE. (Medgyessy F. 1922) NG. OEK. 176. HP. 3565.
239. MEDGYESSY FERENC (ua.) 67 mm. ö. AE. RV. Súroló aszszony. (Borsos M. 1951)

240. MEDGYESSY FERENC (ua.) 90 mm. ö. AE. RV. Vorrei rinascere per ricominciare 1955. VII. 4. (Csúcs Ferenc) VGY. LK.
241. MÉSZÁROS ANDRÁS (nőgyógyász) 156 mm. ö. AE. (Reményi József 1910) OEK. 177. HP. 4071. FG. 330. St. 2397a.
242. MIHALKOVICS GÉZA (budapesti Egyetem anatómia prof. 1844—1898) 132×82 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 178. HP. 2836. FG. 333. St. 2442a.
243. MOHR MIHÁLY (szemész m. tanár 1861—) 180×140 mm. ö. AE. (Körmendy Frim Jenő 1912) HP. 2318. VGY. St. 2455a.
244. MOLNÁR BÉLA (budapesti sebész tanár) RV. B. M. professori chirurgiae magistri discipuli et sodales MCMLVI. Sapere aude. 100 mm. ö. 60 mm. v. AE. (Ferenczy Béni) OOK. LK. VGY.
245. MORAVCSIK EMIL (budapesti Egyetem elme-kórtan prof. 1858—1924) 60 mm. ö. AE. (Reményi József 1923) VGY.
246. MORAVCSIK EMIL (ua.) RV. Officium ante omnia. Aedif: 1906—1908. 60 mm. v. AE. (Vastagh László 1927) NG. OEK. 180. HP. 6370. FG. 337. St. 2515a.
247. MUTSCHENBACHER TIVADAR (budapesti sebész tanár) 238×162 mm. ö. AE. (Csillag István 1925) HP. 1747. FG. 343. St. 2576a.
248. MÜLLER EDE (budapesti orvos) 83×67 mm. ö. AE. (Tóth Gyula 1915) OEK. 181. HP. 6276. FG. 340. St. 2567a.
249. MÜLLER KÁLMÁN (budapesti kórházak közp. igazgatója, 1849—1913) professor kórházigazgatónak munkatársai. RV. 1887—1911. 230 mm. ö. 70 mm. v. AE. AR. (Beck Ö. F.) OEK. 182—183. NG. HP. 885. St. 2568a.
250. NAGY EMIL (budapesti fogorvos) 162×132 mm. ö. O. AE. (Seregély Dezső 1924) OEK. 188. HP. 4814. FG. 344.
251. NAGY LÁSZLÓ (zalaapáti orvos) RV. Bibliai jelenet. 74 mm. ö. AE. (Reményi József 1926) HP. 4397. VGY.
252. NAGY PÁL (budapesti orvos) 114×84 mm. ö. AE. (Keresztényi Piri 1931) OEK. 184. HP. 3037.
253. NAVRATIL IMRE (budapesti gépész tanár, 1834—1919) 133×85 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 201. HP. 2837. FG. 348. St. 2597c.

254. NAVRATIL IMRE (ua.) dr. egyetemi tanár 80-ik születésnap-ja emlékére hálás tanítványai. 61×43 mm. v. AE. SN. PB. (Finta Sándor 1914) OEK. 185—187. HP. 2247. FG. 346. St. 2597a.
255. NÉKÁM LAJOS (budapesti Egyetem bőrgyógyász prof. 1868—1957) medicinae doctor nat. Budapest. MDCCCLXIX. 222×150 mm. ö. AR. (Beck Ö. F. fecit Paris) HP. 746.
256. NÉKÁM LAJOS (ua.) 60 mm. ö. AE. (Reményi József 1923) VGY.
257. NÉMETH LÁSZLÓ (orvos, drámaíró, irodalomtörténész) RV. Nyitott könyv. 67 mm. 80 mm. AE. (Borsos Miklós 1952).
258. NEUMANN HENRIK (budapesti orvos) 222×164 mm. ö. AE. (Donáth Gyula 1900) HP. 1898.
259. NEUWIRTH NÁNDOR (pöstyéni fürdő orvosa) 147×120 mm. ö. AE. (Reményi József 1917) OEK. 189. HP. 4169. FG. 352. St. 2607b.
260. OLÁH IMRE (budapesti orvos) aetatis suae XXIX. 218×148 mm. ö. AE. (Berán Lajos 1920) OEK. 190. HP. 1208. St. 2642a.
261. ONÓDI ADOLF (budapesti gépész tanár, 1857—1919) 280×172 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 191. HP. 2855. FG. 358. St. 2648a.
262. PÁKOZDI KÁROLY (budapesti orvos 1861—1934) aetatis suae LXVI. 137×107 mm. ö. AE. (Csillag István 1927) OEK. 211. HP. 1755. FG. 360. St. 2673a.
263. PÁP (?) (katonaorvos) Weinachten im Felde 1915 Sanitätsscheff der 1932 Inf. Brig. 49×30 mm. ö. AE. OOK. 288.
264. PÁP GÉZA (OTI igazgató) RV. Országos Társadalombiztosító Intézet. 60 mm. v. AE. (Beck Ö. F. 1933) OOK. 556.
265. PÁP LAJOS (balneológus) de Bilke docens Universitatis Budapestiensis 224×142 mm. ö. AE. (Telcs Ede 1934) NG. OOK. 642.
266. PÁPAY FRIGYES (budapesti orvos) 124 mm. ö. AE. (Reményi József 1921) OEK. 192. FG. 362. St. 2689a.
267. PÁPAI PÁRIZ FERENC (orvos, nagyenyedi tanár, Pax Corporis szerzője, 1649—1716) 70 mm. ö. AE. (Tóth Gyula 1957) VGY. LK.

268. PARASSIN JÓZSEF (tüdőgyógyász főorvos)-nek 50-ik születésnapjára munkatársai 1929. 195×145 mm. ö. AE. (Reményi József) HP. 4464.
269. PAUNZ MÁRK (budapesti gépész tanár 1869—) MCMXXI. 240×150 mm. ö. AE. (Berán Lajos) OEK. 193. HP. 1217. FG. 369. St. 2777a.
270. PAUNZ MÁRK (ua.) tanár bácsinak Jánoska. 270×156 mm. ö. AE. (Berán L. 1921) HP. 1218. St. 2777b.
271. PEKÁR MIHÁLY (pécsi Egyetem élettan prof. 1871—1942) 195×130 mm. ö. AE. (Kopits János).
272. PEKÁR MIHÁLY és GORKA SÁNDOR (a Kis Akadémia első és ezredik előadója) 1899. XII. 2—1941. III. 8. 160 mm. ö. AE. (Kopits János.)
273. PELLÁTHY BÉLA (miskolci szemész főorvos) 78×69 mm. ö. AE. (Keresztényi Pál 1923) OEK. 194. HP. 3038.
274. PELLÁTHY BÉLA (ua.) RV. Egy nap csak egy nap. 69 mm. ö. AE. (Reményi József 1926) HP. 4405. FG. 371. VGY. St. 2785a.
275. PELLÁTHY ISTVÁN (kalocsai belgyógyász főorvos) RV. Festa voluntare vincere. 100 mm. ö. AE. (Reményi József 1936) VGY.
276. PERTIK OTTÓ (budapesti Egyetem kórbonctan prof. 1852—1913) 130×82 mm. ö. AE. (Högyes Ferenc) OEK. 197. HP. 2838. FG. 372. St. 2802a.
277. PERTIK OTTÓ (ua.) 115 mm. ö. AE. (Körmendy Frimm Jenő) OEK. 196. HP. 2321. St. 2802.
278. PERTIK OTTÓ (ua.) 232×262 mm. ö. AE. (Körmendy F. J.) OEK. 195. HP. 2322. St. 2802.
279. PESSEK ISTVÁN (orvos) 28 éves korában MCMXXXII. 62 mm. ö. AE. (Téchy László) OEK. 198. HP. 6053.
280. PETŐ ERNŐ (szombathelyi sebész főorvos) operateur aet s XXXII. 67 mm. ö. AE. (Esseő Erzsébet 1918) RV. Aeskulap OEK. 199. HP. 1961. St. 2802d.
281. PETZ LAJOS (győri sebész, kórházi igazgatófőorvos 1854—) elnökének az Orsz. Orvosszövetség Győr városi és megyei fiókja 1916. 100×62 mm. ö. AE. (Horváth Adorján) OEK. 203. HP. 2763. 250×150 mm. AR. St. 2807a.
282. PFANNENWALD MÁTYÁS (balassagyarmati nőgyógyász) RV. Gyermekekkel táncoló nő. 60 mm. ö. AE. (Reményi József) HP. 4303. VGY. St. 2812a.

283. PICKER RUDOLF (budapesti urológus) 127×73 mm. ö. AE. (Farkas M.) OEK. 202. FG. 381. St. 2825a.
284. PIKLER GYULA (orvos, Statisztikai Hivatal igazgatója) 105×95 mm. ö. AE. (Beck András) OOK. 593.
285. PILLITZ BENŐ (Veszprém vármegye tisztifőorvosa, 1825—1910) 187×133 mm. ö. AE. (Csikász Imre) HP. 1809. Brettauer.
286. PLÓSZ PÁL (budapesti Egyetem kórtan prof. 1844—1902) 130×82 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 203. HP. 2839. FG. 385. St. 2842c.
287. PLÓSZ Pál (ua.) RV. Orvos és a halál. 73 mm. ö. AE. (Reményi József 1926) HP. 4398. VGY.
288. PLÓSZ SÁNDOR (pacsai körorvos 1879—1933) 126 mm. ö. AE. (Reményi József 1921) OEK. 204. HP. 4400. FG. 384. St. 2842b.
289. PLÓSZ SÁNDOR (ua.) Pacsa 1926. RV. Egyszarvú vándorral. 61 mm. ö. AE. (Reményi József) HP. 4399. VGY.
290. POLÁNYI LAJOS (Kaposvár város főorvosa 1840—1911.) 144×108 mm. ö. AE. (Pataky) OEK. 205. FG. 386. St. 2845a.
291. POLITZER ÁDÁM (bécsi Egyetem fülész prof. született: Alberti 1835—1920) professori eximio clarissimo aurium scientiae per octo lustra in Univ. Vindob. doctori discipuli gratissimi. 168×133 mm. AE. ö. (Taglang 1902) OOK. 3674.
292. POLITZER ÁDÁM (ua.) professori clarissimo aurium scientiae per IX lustra in Univ. Vindob. doctori discipuli gratissimi MCMVII. 68×43 mm. v. AR. AE. PB. 205×129 mm. SN. (Telcs Ede) OEK. 207—210. HP. 6081. St. 2847.
293. POMMERSHEIM FERENC (budapesti sebész tanár) RV. A kötelesség mindenekelőtt. 89 mm. ö. AE. (Reményi József 1936).
294. POMMERSHEIM FERENC (ua.) 1938—1948. 90 mm. ö. AE. (Erdey Dezső) LK.
295. POMMERSHEIM FERENC (ua.) RV. dilectissimus eius Francisculus anno 1953. 79 mm. ö. AE. (Boldogfai Farkas Sándor) VGY.
296. POMMERSHEIM FERENC (ua.) sebész 1956. 86 mm. ö. AE. (Sóvári) LK. VGY.
297. POÓR IMRE (budapesti dermatológus tanár 1823—1897) 156×106 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 206. HP. 2840. FG. 391. St. 2853a.

298. POPIEL DÉNES (budapesti fogorvos) 240×206 mm. ö. AE. (Bartha 1930) OEK.
299. PÓSTA SÁNDOR (budapesti orvos, vívó)-nak, a kardvívás világbajnokának 1924. 62 mm. ö. AE. (Reményi József) HP. 4332.
300. PREISZ HUGÓ (budapesti Egyetem kórtan prof. 1860—1940) egyet. tanár születése 75-ik évfordulójára 1935. RV. Felix qui potuit rerum cognoscere causas. 84 mm. ö. AE. (Reményi József) NG. VGY.
301. RADANOVICS KOZMA (budapesti gyógyszerész) 195×130 mm. ö. AE. (Kopits).
302. RANSCHBURG PÁL (budapesti pszichiáter tanár 1870—1944) RV. Mesterüknek tanítványai 1940. 54×56 mm. ö. AE. (Beck Ö. F.) VGY.
303. RÁSKAY DEZSŐ (budapesti urológus 1866—) 160×133 mm. ö. O. AE. (Murányi Gyula 1918) OEK. 215. HP. 3722. FG. 399. St. 2932b.
304. RÉCZEY IMRE (budapesti Egyetem sebész prof. 1848—1913) 130×82 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 216. HP. 2841. FG. 407. St. 2974.
305. RÉVÉSZ FÜLÖP (békésmegyei tb. főorvos) orvosi működése 50 éves jubileuma alkalmából kartársi szeretettel a békéscsabai orvosok 1927. 205×127 mm. ö. AE. (Filippinyi Sámuel) OEK. 217. HP. 2232. FG. 416. St. 3006g.
306. RHORER LÁSZLÓ (pécsi Egyetem fizika és röntgen prof. 1874—1939) 195×130 mm. ö. AE. (Kopits János).
307. RICHTER GEDEON (gyógyszergyár alapítója) 58×83 mm. ö. AE. (Berán Lajos 1942) VGY.
308. RIESZ EDE (reumatológus főorvos) RV. Symbolum. 88 mm. ö. AE. (Borscs 1956).
309. ROSENÁK MIKSA (Zsidó Kórház sebész főorvosa) és neje. 170×170 mm. ö. AE. (Csillag István 1932) HP. 1805.
310. RÓTH JENŐ (orvos) 152×208 mm. ö. AE. (Bakonyi Sándor 1917) OEK. 218.
311. ROTHMANN ÁRMIN (budapesti fogász tanár, 1860—1932) egy. m. tanárnak nagyrabecsülésünk jeléül 1921. RV. Kígyót fojtogató férfi. 110 mm. ö. AE. (Reményi József 1921) OEK. 219. HP. 4233. St. 3068a.

312. ROTHMANN ÁRMIN (ua.) 62 mm. ö. AE. (Reményi 1923) OOK. HP. 4302.
313. ROTHMANN ÁRMIN (ua.) 64 mm. ö. AE. (Sidló Ferenc 1932) OOK. 623.
314. ROTTMANN ELEMÉR (budapesti sebész) 170×150 mm. ö. AE. (Reményi József 1916) OEK. 220. HP. 4164. FG. 427. St. 3069a.
315. SÁNDOR ISTVÁN (újpesti főorvos), a gr. Károlyi Kórház vezető főorvosának a kórház orvosai és alkalmazottai. 300 mm. ö. AE. Vigh Ferenc) HP. 6419.
316. SARBÓ ARTUR (idegyógyász tanár, 1869—) de Szepesváralja prof. e. o. neurol. prim. nosoc. S. Stephani Budapestini 1932. 60 mm. v. AE. PB. 215 mm. ö. FE. (Berán Lajos) OEK. 225—226. OOK. 576. HP. 1347. NG.
317. SCHAFFER KÁROLY (budapesti Egyetem idegyógyász prof. 1864—1939) 60 mm. v. AE. (Pátzay Pál 1935) OEK. 787. OOK. 577.
318. SCHARL PÁL (tüdőgyógyász), az Erzsébet királyné Szanatórium igazgató főorvosa, Budakeszi, 1918. aug. 200×230 mm. ö. AE. (Szódy Szilárd) OEK. 230. HP. 5854. St. 3203c.
319. SCHARL PÁL (ua.) RV. allegória. 75 mm. ö. AE. (Ferenczy Béni 1924) OEK. 228. HP. 2215. FG. 443. St. 3203b.
320. SCHÄCHTER MIKSA és KOVÁCS JÓZSEF emlékére a Budapesti Orvosi Kör. Amicus Plato amicus Aristoteles sed magis amica veritas. 370×340 mm. ö. AE. (Istók János 1928) OOK. 637. HP. 2953.
321. SCHÄCHTER MIKSA (ua.) priv. doc. chirurgiae. 1859—1917. 135×85 mm. ö. AE. (Hőgyes) OEK. 231. HP. 2842. FG. 442. St. 3202a.
322. SCHEUTHAUER GUSZTÁV (budapesti Egyetem kórbonctan prof. 1832—1894) 130×82 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc) OEK. 232. HP. 2843. FG. 444. St. 3212a.
323. SCHMID HUGO (pozsonyi főorvos 1852—) kir. tan. M. Kir. Áll. Kórház sebész főorvosa, kép. e. magántanár 1852—1912.) 85×56 mm. ö. AE. *Inserviendo aliis consumor.* (Rob. Kühmayer.) OOK. 579.
324. SCHMIDT LAJOS (pécsi Egyetem sebész prof. 1893—1957.) 1941—1949. 170 mm. ö. AE. (Erdey Dezső.)

325. SCHOEPF MÉREI ÁGOST (budapesti gyermekgyógyász prof. 1805—1858.) RV. latin felirat. 70 × 95 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc 1955.) LK. VGY.
326. SCHOEPF MÉREI ÁGOST (ua.) RV. A gyermekorvos szakcsoport 1955. 85 mm. ö. AE. (Vilt Tibor.) LK.
327. SCHULEK ALFRÉD (ceglédi szemész főorvos) ophthalmicus amator nummorum Hungariae. 124 × 80 mm. ö. AE. (Csillag István 1931.) HP. 1807.
328. SCHULEK VILMOS (budapesti szemész prof. 1848—1905.) 128 × 82 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc.) OEK. 233. HP. 2844. FG. 447. St. 3325a.
329. SCHWARTZ EDE (budapesti fülész orvos) doctor medic. primarius anno aetat. suae. LIII. RV. To be or not to be. 128 mm. ö. AE. (Tóth Gyula 1922.) HP. 234. HP. 277. FG. 449. St. 3329b.
330. SCHWARTZ GUSZTÁV (budapesti orvos). RV. Aesculap. 82 mm. ö. AE. (Reményi József 1923.) OEK. 235. HP. 4309. FG. 450. St. 3329a.
331. SCIPIADES ELEMÉR (pécsi Egyetem szülész prof. 1875—1944.) dr. egyetemi ny. r. tanárnak. RV. Sok magyar élet megmentőjének 1922—1942. 120 mm. ö. AE. (Sinkó A.) OOK. 625.
332. SEBESTÉNY GYULA (budapesti Egyetem sebész prof. 1887—1954.) 90 mm. ö. AE. (Lajta.) OOK. 581.
333. SEBESTÉNY GYULA (ua.) RV. A célszalagot elszaggató futó. 72 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc 1949.) OOK. 626.
334. SEENGER GYULA (budapesti sebész). RV. Neque semper arcum tendit Apollo 66 mm. ö. AE. (Reményi József 1924.) OEK. 238. HP. 4330. FG. 452. St. 3334a.
335. SEMMELWEIS IGNÁC FÜLÖP (budapesti Egyetem szülész prof. 1818—1865.) 142 × 110 mm. ö. AE. (Balikó Sándor) OEK. 251. HP. 677. FG. 457. St. 3338m.
336. SEMMELWEIS (ua.) MDCCCXVIII—MDCCCLXV. RV. Medico Hungaro prof. artis obstetr. in Univ. Budapestiensi indagatori indefesso conservatori matrum signum aere in orbe Universo collecto posuerunt collegae Budapestini MCMVI. 81 × 50,5 mm. v. AR. AE. (Berán Lajos.) NG. OEK. 240—241. HP. 1091. FG. 463. St. 3338.

337. SEMMELWEIS (ua.) 90 mm. ö. AR. AE. PB. 220 mm. ö. AE. (Berán Lajos 1908.) OEK. 243—245. NM. HP. 1101—1102. FG. 453. St. 3338o, p.
338. SEMMELWEIS (ua.) 100 mm. o. AE. 210. mm. ö. AE. (Reményi József 1918.) OEK. 246—247. HP. 4200. FG. 456.
339. SEMMELWEIS (ua.) RV. MCMXVIII. Felix qui potuit rerum cognoscere causas. Felix qui quod amat defendere fortiter audeat. 70 mm. v. AE. PB. (Reményi József 1918.) NG. OEK. 728—729. 815—816. HP. 4197—4198. St. 3338b.
340. SEMMELWEIS (ua.) RV. Az anyák megmentője. 68 mm. ö. AE. (Szántó Gergely.) NG. OEK. 250. HP. 4494. 458. St. 3338a.
341. SEMMELWEIS (ua.) RV. Ádám és Éva. 73 mm. ö. AE. (Csücs Ferenc.) NG. OOK.
342. SEMMELWEIS (ua.) 880 × 110 mm. ö. AE. (Görömbey Imre.) VGY.
343. SIKLÓSSY GYULA (budapesti szemész főorvos, 1839—1901.) 400 mm. ö. AE. (Kugler 1896.) OEK. 239. HP. 3286. St. 3374.
344. SIMONYI IMRE (rendőrorvos) 80 mm. ö. AE. (Reményi József 1936.) VGY.
345. SINGER RICHARD (orvos) amico doctori et docenti artis medicae donum gratum. 190 × 130 mm. ö. AE. (Telcs Ede 1929.) HP. 6189.
346. SMIDT LAJOS (szombathelyi sebész) sebészorvos 25 éves gyűjtői jubileuma. RV. és első szombathelyi hadikiállításának emlékére. 1936. 59 × 48 mm. ö. AE. (Szódy Szilárd.) OOK. 627.
347. STÁHLY IGNÁC (országos főorvos, 1787—1849.) az 1848—49-es magyar szabadságharc első tábori főorvosa. 87 mm. ö. AE. (Walkó László 1956.) VGY
348. STEINBERGER ÁRMIN (budapesti orvos) 205 × 139 mm. ö. AE. Az orvosok nesztora aetatis suae LXXX. (Csillag István 1910.) OEK. 252. HP. 1648. St. 3425a.
349. STEINGASSNER IMRE (OTI ellenőrző orvos) 195 × 160 mm. ö. AE. (Kiss) HP. 315.
350. STRELINGER SÁMUEL (budapesti orvos) és neje. 135 × 124 mm. ö. AE. (Csillag István 1908.) OEK. 253. HP. 1615. FG. 481. St. 3439c.

351. STÜHMER FRIGYES (gyermekgyógyász főorvos 1879—1957.)
RV. medico infantum. Sinite parvulos ad me venire. 105 mm.
ö. AE. (Ferenczy Béni 1956.)
352. SZABÓ JÓZSEF (budapesti Egyetem stomatológia prof. 1874—
1937.) aetatis suae LX. 195 × 130 mm. ö. AE. (Kopits János
1934.)
353. SZABOLCS ZOLTÁN (budapesti sebész) RV. sebészi kést tartó
jobb kéz olajággal. 70 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc 1949.) OOK.
628.
354. SZATMÁRI SÁNDOR (fülész főorvos) RV. Hálával Reményiék.
72 mm. ö. AE. (Reményi József 1926.) OEK. 254. HP. 4393.
FG. 487. St. 3479a.
355. SZEGVÁRI LÁSZLÓ (budapesti gyermekorvos) 140 × 95 mm.
ö. AE. (Radnai Béla 1911.) OEK. 255. HP. 3874.
356. SZÉKÁTS BÉLA (budapesti belgyógyász főorvos, 1856—1923.)
consiliarius med. internae. 245 × 153 mm. ö. AE. (Hógyes
Ferenc.) OEK. 256. HP. 2856. FG. 488. St. 3479b.
357. SZENT-GYÖRGYI ALBERT (Nobel díjas biokémikus prof.)
Szeged. 82 × 49 mm. ö. AE. (Szentgyörgyi István) OEK. 827.
OOK.
358. SZENTHE LAJOS (budapesti sebész főorvos.) RV. Biblikus
jelenet. 82 mm. ö. AE. (Reményi József 1937.) VGY.
359. SZILÁGYI JÓZSEF (honvédvezértörzsorvos). 252 × 115 mm. ö.
AE. (Hógyes Ferenc.) OEK. 258. HP. 2857. FG. 489. St. 3479c.
360. SZILY ADOLF (budapesti szemész tanár, 1848—1945.) 240 ×
164 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc.) OEK. 259. HP. 2858. St. 3479d.
361. SZONDY LAJOS tb. várm. tiszti főorvos orvosi működésének
50 éves emlékére 1879—1929. 260 × 170 mm. ö. AE. (Gajdács-
né.) HP. 2442.
362. SZÖRÉNYI TIVADAR (budapesti orvos) húsz évi emberbaráti
működése emlékére 1892—1912. Kazinczy. 70 × 51 mm. v. AE.
(Murányi Gyula.) OEK. 260. HP. 3697. FG. 492. St. 3479e.
363. SWIETEN GERHARDT VAN (Habsburg birodalom egészség-
ügyi főnöke. 1700—1772. a nagyszombati és budai orvosi fa-
kultás megszervezője.) 50 mm. v. AE. (Wiedemann 1756.) RV.
Apollo Salutaris a reform symbolumaival Brettauer. 1193.
OOK. 377. St. 3475.

364. SWIETEN GERHARDT VAN (ua.) RV. Síremlék a bécsi Augustinus templomban. 55 mm. v. SN. (Wiedemann 1772.) Brettauer. 1194. OOK. 378. St. 3476.
365. TANGL KÁROLY (budapesti Egyetem fizika prof. 1869—1940.) RV. Az Eötvös Loránd Matematikai Társulat Alelnökének. 70 mm. AE. (Pátzay Pál.) VGY.
366. TAUFFER VILMOS (budapesti Egyetem nőgyógyász prof. 1851—1934.) 135×84 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc.) OEK. 266. HP. 2845. FG. 494. St. 3487a.
367. TEMESVÁRY REZSŐ (Zsidó Kórház nőgyógyász főorvosa 1864—1944.) tanárnak hálás tanítványai 1910—1935. 70 mm. ö. AE. (Székely Móric.) OOK. 594.
368. THAN KÁROLY (budapesti Egyetem kémia prof. 1834—1908.) 135×85 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc.) OEK. 262. HP. 2846. FG. 495. St. 3508a.
369. THAN KÁROLY (ua.) 142 mm. 45 mm. ö. AE. (Técsy 1922.) OEK. 263—264. HP. 6011.
370. THAN KÁROLY (ua.) 157×106 mm. ö. AE. (Farkas Miklós.) OEK. HP. 2162.
371. THANHOFFER LAJOS (budapesti Egyetem anatómia prof. 1843—1909.) 130×82 mm. ö. AE. (Hógyes Ferenc.) OEK. 265. HP. 2847. FG. 496. St. 3508b.
372. TIBOR ERVIN (zombori orvos) 160×145 mm. ö. AE. (Reményi József 1917.) OEK. 267. HP. 4168. FG. 498. St. 3531a.
373. TIHANYI ZSÓFIA (budapesti fogorvos) 1918—48. RV. Virágban gyönyörködő Vénus. 62 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc.) OOK. 631.
374. TOLDY FERENC (a magyar irodalomtörténetírás atyja, budapesti Egyetemen a makrobiotika és dietetika prof. 1805—1875.) RV. írói pályája félszázéves ünnepére tisztelői. MDCCCLXXI. 37 mm. v. AR. AE. (Radnitzky) NM. OEK. 268—269. St. 3539. Br. 1231.
375. TOMORY DEZSŐ (budapesti tisztiorvos) 97×78 mm. ö. AE. (Reményi József 1928.) OEK. 270. HP. 4443. FG. 503. St. 3543a.
376. TOMPA KÁLMÁN (budapesti belgyógyász főorvos) doctor medicinae MCMLII. RV. Irgalmas szamaritánus. 83 mm. ö. AE. (Borsos Miklós.)

377. TÓTH ISTVÁN (budapesti Egyetem nőgyógyász prof. 1865—1935.) egyet. tanárnak hálás tanítványai. RV. Nehéz hivatása közben a művészetek ármékában üdíté lelkét. 180 mm. ö. 65 mm. v. AE. (Beck, Ö. F.) NM. NG. OOK. OEK. 271.
378. TÓTH LAJOS (orvosi oktatás irányítója a Minisztériumban, 1856—1926.) RV. Erzsébet Egyetem Tudományos Egyesülete a magyar orvostudományért. 70 mm. v. AE. (Kisfaludi Strobl 1931.) HP. 4928. VGY.
397. TÓTH ZOLTÁN (szemész m. tanár) 69 mm. ö. AE. (Reményi József 1926.) OEK. 272. HP. 4416.
380. TÓTH ZSIGMOND (pécsi Egyetem anatómia prof.) 70 mm. ö. AE. (Reményi József 1926.) HP. 4406. VGY.
381. TÓTHFALUSSY IMRE (sebész tanár 1884—) 135 × 110 mm. ö. AE. 97 mm. ö. AE. (Farkas Zoltán) OEK. 273. HP. 2189—2190. St. 3548a.
382. TÓTHFALUSSY IMRE (ua.) 135 × 110 mm. ö. O. AE. (Kuzmik Livia) HP. 3313. St. 3548b.
383. TÖRÖK LAJOS (budapesti dermatológus tanár 1863—1944.) és felesége. 155 × 115 mm. ö. AE. (Csillag István 1912.) NG. OEK. 275. HP. 1671. St. 3545a.
384. TÖRÖK LAJOS (ua.) RV. Aesculap meggyújtja fiatal orvos fáklyáját. 94 mm. ö. AE. (Reményi József 1934.) OEK. 274.
385. UDRÁNSZKY LÁSZLÓ (budapesti Egyetem élettan prof. 1862—1914.) 130 × 82 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc.) OEK. 277. HP. 2848. FG. 512. St. 3581a.
386. UNTERBERG JENŐ (budapesti urológus). Ismerd meg önmagadat. 148. mm. ö. AE. (Reményi József 1917.) OEK. 278. HP. 4166. FG. 514. St. 3582a.
387. VÁMOSSY ZOLTÁN (budapesti Egyetem gyógyszeratan prof.) 115 mm. ö. AE. (Medgyessy Ferenc 1938.) NG. OEK. 829. OOK. 595.
388. VARRÓ INDÁR (Műegyetemi Honvéd Hadikórház parancsnoka a nagy háború alatt 1914—1917. 270 × 187 mm. ö. AE. (Hőgyes Ferenc.) NG. HP. 2859.
389. VÉGHÉLY ALADÁR (honvédorvos). 180 × 117 mm. ö. AE. (Berán Lajos 1907.) OEK. 281. HP. 1092. FG. 515. St. 3607b.

390. VEREBÉLY LÁSZLÓ (budapesti sebész tanár 1840—1922.) 150 × 110 mm. ö. AE. (Högyes Ferenc) OEK. 276. HP. 2849. FG. 516.
391. VEREBÉLY TIBOR (budapesti Egyetem sebész prof. 1875—1941.) 60 mm. ö. AE. (Reményi József 1923.) VGY.
392. VEREBÉLY TIBOR (ua.) Scientiam et vitam pro patria 1914—1924. 200 mm. ö. 60. mm. v. (Szentgyörgyi István.) NG. OEK. 280. OOK. 3356. HP. 5173. St. 3612a.
393. VEREBÉLY TIBOR (ua.) 1914—1939. Medicina ars divina, medicus homo caducus. 69 mm. v. AE. (Edvi Illés György.) OEK. 481. OOK. 596.
394. VIDONYI MIKLÓS (budapesti sebész) RV. Vágtató lóba kaspaszkodó nő. 62 mm. ö. AE. (Csúcs Ferenc 1945.) OOK. 633.
395. WAGNER JÁNOS (budapesti Egyetem belgyógyász prof. 1811—1889.) 130 × 90 mm. ö. AE. (Högyes Ferenc.) OEK. 282. HP. 2813. 130 × 82 mm. ö. AE. OEK. 283. St. 3701a.
396. WEIL EMIL (Orvos Eü. Szakszervezet alapító elnöke, 1897—1954.) 55 × 68 mm. v. AE. (Beck András.)
397. WENHARDT JÁNOS (belgyógyász tanár 1869—1950.)-nak központi igazgatósága emlékére a közkórházak másodorvosai 1917—1927. RV. A tudósnek, szervezőnek, hajlíthatatlan magyarnak igaz ragaszkodással. 225 mm. ö. 60 mm. v. AE. (Reményi József.) OEK. 284. NG. HP. 4440. St. 3763a.
398. WINKLER LA-JOS (budapesti Egyetem kémia prof.) 195 × 130 mm. ö. AE. (Kopits János.)
399. WINTERNITZ ARNOLD (budapesti sebész tanár, 1872—1938.) MCMXXXVII. 60 mm. v. AE. (Vincze Pál.) NM. OEK. 824. OOK. 603.
400. ZIMMERMANN ÁGOSTON (Állatorvosi Főiskola tanára) professor anatomiae veterinariae cens. universitatis Budapestiensis Academiae scientiarum Hung. socius anno 1922. aetatis suae 46. 242 × 197 mm. ö. AE. (Sculp. Visnyovszky) HP. 6453. St. 3833a.
401. ZSÁMBOKI JÁNOS (bécsi udvari orvos, numizmatikus 1531—1584.) Joh. Sambuc med. c. ac. r. crus. 1. histor. 52 mm. ö. AR. AE. NM. OEK. 222—224. St. 3829. Br. 1017.
402. ZSÁMBOKI JÁNOS (ua.) humanista orvos. 67 mm. AE. (Tóth Gyula 1956.) VGY.

403. HÖGYES (lásd fent) XXIV. M. É. T. Bp. 1958. 40 mm AE.
(Csucs.)
404. IMRE JÓZSEF, jun. (szemész professzor a pécsi Egyetemen) huszonöt éves egyetemi tanári működése emlékére 1918—1943. 88 mm. ö. AE. (Antal Károly.)
405. LEHOTAY KÁROLY (belgyógyász főorvos) 147 mm. ö. AE.
(Novák Károly 1921) OEK. 156. HP. 3764. St. 2075/a.
406. SÁNTHA KÁLMÁN. (debreceni neurokirurgus professzor 1903—1956.) RV. Elméleteket csak tényekre szabad építenünk. 72 mm. ö. AR. AE. (Pándi Kiss János 1958.) VGY.
407. SEMMELWEIS (lásd fent) Pest megye Semmelweis Kórháza (Rókus) alapításának 175. évfordulójára. RV. 1781—1956. 60 mm. v. AE. AR. (Reményi 1958.)

РЕЗЮМЕ

МЕДАЛИ ВЕНГЕРСКИХ ВРАЧЕЙ

Составил: д-р Дьюла Вараннан

В 1911 году в венгерском журнале „Numizmatikai Közlöny” (Нумизматические известия) опубликовалась первая статья Едэна Гола о медалях венгерских врачей. В дальнейшем, там же, в 1918, 1921, 1924 и 1925 годах выходили сообщения Гезы Фалуди и на ту же тему. Опубликованное в 1929 году издание „Medicina in nummis” (каталог собрания Фалуди) содержит почти все изготовленные до тех пор медали венгерских врачей. В 1932 году Хусар и Прокопнус издали свой монументальный труд, озаглавленный „Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn” (Искусство медалей и жетонов в Венгрии), в котором упоминаются, конечно, и медали, созданные венгерскими художниками. С тех пор вышло столь значительное количество медалей, что составление списка личных медалей венгерских врачей является актуальным как с точки зрения нумизматики, так и истории медицины.

В настоящую работу включились все врачи, которые имели какую-либо связь с Венгрией; в первую очередь венгерские врачи, поспособствовавшие венгерскому санитарному делу будь на командном посту, будь в качестве рядовых. Однако, читатель

встретит в этой работе также имена врачей, работавших за границей, а родившихся в Венгрии, как это часто видно из надписи медали. Включились в список также иностранные врачи, которые в течение некоторого времени трудились над продвижением здравоохранения в Венгрии. Зачислились, наконец, также лица (не врачи), прежде всего естествоведы, содействовавшие в подготовке врачей, в развитии медицины, или заведывавшие каким-либо венгерским медико-санитарным заведением; в этом отношении мы следовали примеру нескольких зарубежных работ на ту же тему (*Medicina in nummis. By Horatio R. Storer, 1931, Boston; Katalog der Sammlung Dr Josef Brettauer, verfasst von Dr E. Holzmaier, Wien, 1937*). Причислились сюда также представители сходных профессий, а именно аптекари и ветеринарные врачи. Настоящий список показателем важности изображенных лиц, разумеется, не считается. Отсутствует много выдающихся венгерских врачей, по той простой причине, что их не увековечивали ни на медалях, ни на жетонах. С другой же стороны, упоминаются и меньше известные врачи потому, что они увековечились каким-то художником. Последние медали представляют множество безымянных врачей.

Мы постарались удовлетворить требования не только истории медицины, но и нумизматики. С точки зрения первой отметились: наиболее выдающаяся роль данного врача в здравоохранении, самые элементарные биографические сведения о нем, а также год его рождения и смерти. Последнюю дату, к сожалению, во многих случаях, несмотря на все усилия разыскивать не удалось. Вторая точка зрения (нумизматика) учитывается приведением размера, способа изготовления и материала медали. В скобках сообщается имя художника и год создания медали. Для заинтересованных лиц намечаются также относящиеся к данной медали источники, и собрание где она хранится. Приводятся исключительно только медали, изготовленные из прочного материала, так как опыт показывает, что остальные (например, гипсовые) не оказываются долговечными.

При выборе репродукций мы постарались включить, по возможности, 1—2 таких произведения каждого художника, которые до сих пор еще не опубликовались. Порядок иллюстраций не означает никакой перархии ни по отношению изображенного лица, ни художника. Фотоснимки медалей группировались частично по хронологическому порядку, частично же с учетом художественного стиля медалей.

Опубликованный в 1929 году каталог Гезы Фалуди содержит медали 167 венгерских врачей; Сторер сообщает о 196 медалях венгерских врачей (без разных вариантов и повторений), в работе Хусара—Прокопюса упоминается о 232 медалях венгерских врачей. Один только тот факт, что удалось собрать сведения

о выше 400 медалей венгерских врачей, доказывает обоснованность опубликования каталога. Как все работы такого рода, и этот список имеет свои неизбежные недостатки. При просмотривании книги Сторера на подобную тему, читатель увидит, что американскому автору пришлось дополнить свой объемистый труд несколькими приложениями (в том числе и данными Фалуди), познакомившийся в дальнейшем с новым материалом. Во всяком случае мы достигнем одной из своих целей, если читатель обратит внимание на недостатки работы.

ZUSAMMENFASSUNG

MEDICI HUNGARIAE IN NUMMIS

Zusammengestellt von Dr. Gyula Varannai

Die ungarländische Fachzeitschrift „Numizmatikai Közlöny“ (Numismatischer Anzeiger) veröffentlichte im Jahrgang 1911. den aus der Feder von Ödön Gohl stammenden ersten Versuch eines ungarischen Ärztemedaillenberichtes. Diesem folgten, 1918, sodann 1921, und abschliessend 1924/25 in der erwähnten Zeitschrift fortlaufend veröffentlicht, die Mitteilungen von Géza Faludi. Die 1929. publizierte Arbeit „Medicina in nummis“, ein Katalog der Faludi-Sammlung enthielt auch die bis zu diesem Zeitpunkt angefertigten ungarischen Ärztemedaillen beiläufig fast vollzählig. 1932. erschien das umfassende grosse Werk von Huszár und Procopius: Medaillen und Plakettenkunst in Ungarn. Dieses enthält selbstverständlich auch die Ärztemedaillen ungarischer Künstler. Die reichen Früchte der seither vergangenen 26 Jahre lassen es sowohl vom Standpunkt der Numismatik, wie auch von dem der Medizingeschichte betrachtet als zeitgemäss erscheinen, die Portraitmedaillen ungarländischer Ärzte neuerlich zusammenfassend zu registrieren.

In dieser meinen Zusammenstellung sind alljene Ärzte erfasst, die zu Ungarn in irgendeiner Beziehung standen. Zunächst ungarische Ärzte, die das Gesundheitswesen unseres Vaterlandes förderten, ungeachtet dessen, ob sie dies in leitender Stellung oder als „Tagelöhner“ des Gesundheitswesens taten. Der Leser wird aber auch Ärzte darin finden, welche zwar im Ausland wirkten, jedoch in Ungarn geboren wurden, worauf oft auch die Inschrift der Medaille hinweist. In meiner Liste kommen auch Ärzte vor, welche zwar Ausländer waren, sich jedoch längere oder kürzere Zeit

hindurch in Ungarn um die Hebung des Gesundheitswesens bemühten. Schliesslich nahm ich, auf Grund ähnlicher ausländischer Werke (*Medicina in nummis*, by Horatio R. Storer, 1931, Boston; Katalog der Sammlung Dr. Josef Brettauer, verfasst von Dr. E. Holzmair, Wien, 1937.) auch Personen, die nicht Ärzte waren, in die Liste auf; zumeist Naturwissenschaftler, die an der ungarländischen Ärztebildung mitwirkten, beziehungsweise an der Förderung der ungarischen Medizinwissenschaften beteiligt waren, oder an der Spitze irgendeiner sanitären Institution in Ungarn standen. Auch Vertreter verwandter Fachgebiete wurden berücksichtigt: Apotheker, Tierärzte. Dieses Verzeichnis ist selbstredend kein Wertmesser. So mancher unserer namhaften Ärzte kommt im Verzeichnis nicht vor, aus dem einfachen Grund, weil weder eine Medaille, noch ein Plakett ihn verewigt. Ich führe hingegen weniger bekante Ärzte an, wenn diese irgendein Künstler nachgebildet hat. Sie sind Vertreter der namenlosen Masse der Mediziner.

Ich bemühte mich medizingeschichtliche und numismatische Ansprüche in gleichem Masse zu befriedigen. In ersterer Hinsicht war ich bestrebt die Rolle der dargestellten Persönlichkeit auf dem Gebiet des Gesundheitswesens in ihren wichtigsten Zügen anzudeuten und die grundlegenden biographischen Daten, Geburts- und Todesjahr, womöglich, anzugeben. Leider war es mir, trotz aller Bemühungen, des öfteren nicht gelungen, letztere Daten zu erforschen. Die numismatischen Ansprüche berücksichtigen die Daten über Grösse, Material und Herstellung der Medaille. In Klammer ist der Name des Künstlers, wie auch das Datum der Anfertigung angegeben. Denen, die sich dafür interessieren, dachte ich auch damit an die Hand zu gehen, dass ich die auf die Medaille bezügliche Quellenarbeit, und andererseits auch die Sammlung erwähne, in welcher die betreffende Medaille zu finden ist. Ich beschränkte mich auf Medaillen aus bleibendem Material, da wie die Erfahrung lehrt, z. B. Gipsarbeiten weniger widerstandsfähig sind.

Bei der Auswahl der Reproduktionen hielt ich vor Augen, dass jeder Künstler möglichst mit 1—2 Werken vertreten sei und womöglich mit solchen, die bisher noch nicht veröffentlicht wurden. Die Reihenfolge der Reproduktionen darf nicht als Rangliste der dargestellten Personen oder des darstellenden Künstlers gewertet werden. Die Fotokopien der Medaillen sind zum Teil chronologisch, teilweise von stilarem Standpunkt aus gruppiert.

Der 1929 erschienene Katalog von Géza Faludi enthält 167 Medaillen, die ungarische Ärzte darstellen, Storer teilt 1931 — von

Varianten und Wiederholungen abgesehen —, 196 ungarische Ärzte-Medaillen mit. Im Werk von Huszár-Procopius sind 232 solche Medaillen zu finden. Schon allein die Tatsache, dass es mir gelungen ist, Daten über mehr als 400 ungarische Ärzte-Medaillen zu sammeln, bezeugen die Berechtigung dieses Kataloges. Wie alle ähnlichen Werke, weist auch diese Zusammenstellung — ich bin mir dessen bewusst —, Mängel auf. Der Leser wird aber, wenn er im ähnlichen Werk von Storer gründlich nachliest, feststellen müssen, dass der amerikanische Verfasser sich gezwungen sah, seinem beleibten Band mit mehreren Anhängen, auch auf Grund der Arbeit von Faludi, zu ergänzen, weil er nachträglich mit neuerem Material bekannt geworden war. Ich werde jedenfalls ein mir gestecktes Ziel erreicht haben, wenn der Leser mein Augenmerk auf die Lücken meiner Arbeit lenken wird.

SUMMARY

MEDICI HUNGARIE IN NUMMIS

Commemorative Medals of Hungarian Physicians

The first paper on medals to commemorate Hungarian physicians was published by Ödön Göhl in the 1911. issue of the Numismatical Review (Numizmatikai Közlöny). It was followed by Géza Faludi's articles on the same topic in 1918, then in 1921, and, finally, a series published in 1924/25. The catalogue of the Faludi Collection, published in 1929 under the title „Medicina in Nummis”, was a fairly complete list of Hungarian Physicians' medals issued until that date. The impressive work of Huszár and Procopius published in 1932 under the title „Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn” naturally includes medals made by Hungarian artists to commemorate physicians. The rich production of the last 26 years highly justifies both from the numismatical and the medico-historical angle, the compiling of a new catalogue on individual medals of Hungarian physicians.

I have included in this list all physicians who have been in some kind of connection with my country. First of all, the Hungarian physicians who promoted the cause of hygiene of their country, whether in a leading position, or as journeymen of hygiene. But the reader will come across physicians who, though working abroad,

were born in Hungary, as often mentioned in the inscription on the medal. Foreign physicians who devoted more or less to their work to promote the cause of hygiene in Hungary have similarly been included in the list. Finally, adopting the procedure of kindred foreign works (*Medicina in nummis* by Horatio R. Storer, Boston 1931; *Katalog der Sammlung Dr. Josef Brettauer verfasst von Dr. E. Holzmair, Wien, 1937*), I inserted all non-physicians — mainly natural scientists — who collaborated in the education of Hungarian physicians, promoted Hungarian medical science, or were at the head of some of our hygienic institutions. Finally, I included the representatives of cognate sciences, i. e. pharmacologists and veterinary surgeons. It goes without saying that this list is no standard of values. More than one eminent physician will fail to figure on it, by the simple reason, that there are no medals or plaques to commemorate them. On the other hand, less famous physicians are enumerated for no more reason than that they were immortalized by some artist. The latter are representatives of the host of anonymous physicians.

I endeavoured to satisfy the requirements both of medical history and numismatics. To meet the first of these requirements, I tried to indicate the outstanding contribution to the cause of hygiene, as well as elementary biographical data, such as dates of birth and death of the person represented. Unfortunately, even the utmost pains I took often failed to disclose the last one. The numismatic aspect was reflected by quoting the size, the production and the material of the medal. The artist's name and the year of issue are added in brackets. Finally, those interested in the topic will find references to the sources on the medal in question, or else the collection where it can be found. Only medals made of durable material have been enumerated, since experience has proved that e. g. plaster will not resist the ravages of time.

The illustrations were selected on the principle to include at least one or two works of each artist, and, as far as possible, hitherto unpublished ones. The sequence of reproductions is by no means an order of merit, neither as regards the person represented, nor the artist. Photographs of the medals are grouped partly in a chronological order, and partly according to their style.

J. E. PURKINJE (1787—1869), A MODERN SZÖVET- TANI TECHNIKA MEGALAPÍTÓJA

Írta: dr. JOSEF SAINER (Brno,
Csehszlovák Népköztársaság)

Purkinje 1787. XII. 17-én Csehországban Libochowitzben, Dietrichstein hercegségben született. Apja gazdatiszt volt. Ifjúsága a hercegi udvarban igen boldogan telt, azonban apja halála és az ennek folytán bekövetkezett sok nélkülözés azt eredményezte, hogy anyja mindkét árváját a piaristáknál kényszerült elhelyezni, mint énekesfiúkat. Így került a kis János messze a szülői háztól az osztrák határ közelében levő nicholsburgi (Dél-Moravia) piarista rend gyermekórus intézetébe. Ott járt gimnáziumba és az volt a vágya, hogy magát a tudománynak szentelhesse. Nem látott más lehetőséget a kívánt cél megvalósításához, minthogy a piarista rendbe lépjen. A naviciatusi év után tanár lett és az ugyancsak dél-moraviai stráznicei piarista gimnáziumban tanított.

A rendház könyvtárában hat nyelvet tanult meg és a német klasszikus filozófia alapos ismeretére tett szert. Felismerte — főleg Fichte „A tudós hivatása” című művének tanulmányozása után — hogy célját a kolostor falain kívül is elérheti. Így Silverius testvér — ez volt a kolostori neve — elhatározta, hogy elhagyja a rendet. A rendfőnökség nem támasztott nehézségeket és Purkinje szabad volt. Mi történjék tovább? Mindennapi kenyerét, mint nevelő kereste meg prágai családoknál és egyidejűleg filozófiát, majd orvostudományt tanult. Helesen felismerte, hogy az orvostudomány számára az egyetlen út, mely őt a természet titkaihoz közelebb viheti.

Egy vagy nos pártfogó segítségével lehetővé vált számára, hogy orvosi tanulmányait 1818-ban „Adalékok a látás ismeretéhez” című figyelemre méltó disszertációjával befejezze. Ez a munka rendkívüli képességet árult el a látás szubjektív jelenségeinek felfogása terén. Ez felhívta reá Goethe figyelmét és ezen keresztül megszerezte számára Alexander Humboldt pártfogását is. Így történt, hogy Purkinjét, aki Prágában 1819-től mint tanársegéd az anatómia előadója volt, 1823-ban — a fakultás óhaja ellenére —, a breszlai egyetem fiziológiai tanszékére hívták meg.

Érthető, hogy eleinte nehézségei voltak, de mégis sikerült neki a fiziológia területén jelentős eredményeket elérni. Ezt az állást 1823-tól 1850-ig töltötte be. A breszlai évek minden bizonnyal a legboldogabbak voltak életében. Ott alapított családot (felesége Júlia, Rudolphinak a híres berlini fiziológusnak leánya volt). Tudományos munkássága itt bontakozott ki teljességében és megállapításai, (amelyekről még a későbbiekben beszélni fogunk) is itt keletkeztek. De a sors mostohaságát nem kerülte el. Boldog családi élete megsemmisült, amikor feleségét, Juliát és két gyermekét néhány nap alatt a kolera elragadta. Idegen földön, Németországban, helyesebben szólva Porosz-Moraviában akadtak „barátai” is, akik benne vetélytársukat látták és értettek hozzá, hogy életét és működését megkeserítsék.

Visszavágyott hazájába, és 1850-ben sikerült oda jutnia.

Breslauban az elsők egyikeként a fiziológia elméleti oktatását kiegészítette kísérleti bemutató előadásokkal is. Évek fáradozásainak eredményeként elérte egy fiziológiai intézet felépítését. Ez kicsi és szerény volt, mégis a saját intézete, saját helyiségekkel, ami 1839-ben valami egész rendkívüli volt. Ebből az intézetből indultak útjukra évről évre a maga és tanítványai irodalmi munkái. Ezek sajnos gyakran eldugott helyeken jelentek meg, úgyhogy eleinte sokszor elkerülték a figyelmet.

Prágában teljesen népe újjászületésének és kulturális reneszánszának szentelte magát. Népeének minden előtérben álló jelentős kulturális ügyét támogatta, jöllehet gyakran — tak-

tikai okokból — háttérből. Irodalomban, tudományban, költészetben, a művészetek és a színház terén a cseh tudományos — különösen az orvostudományi — élet szervezését mindegyiknek neki tulajdonítjuk. Itt dolgozott szorgalmasan és sikerrel 1869. VII. 28-án bekövetkezett haláláig. Népe megbecsülése jeléül „patriarchájának”, a bécsi rendőri irattár „a cseh szeparatista párt javíthatatlan vezetőjének” nevezte.

Neve világszerte ismert. Minden orvosnak sokféle vizsgálatnál jól kell ismernie felfedezéseit, legyenek azok a Purkinjeféle sejtek a kisagyban, vagy a Purkinje-rostok a szívben (azok, melyeknek funkcióját ma az EKG útján észleljük és amelyek morfológiáját ő fedezte fel) vagy legyen az a pirosnak és a kéknek a világosságból szürkére való elváltozására vonatkozó Purkinje jelenség és sok egyéb. Sok felfedezése nem árulja el a nevét, bár azok általánosan jól ismertek. Kiemelem pl. a „protoplaszma” szót. Ki tudja ma, hogy ezt a szót Purkinje alkotta és vezette be? Ki tudja ma, hogy ő a szemészeti tükör feltalálója stb., stb.

Purkinje a magyar népnek nagy barátja volt. Irodalmi hagyatékában erre vonatkozólag igen érdekes adatokat találtam. Így pl. életének hatodik évtizedében magyarul kezdett tanulni és saját használatára magyar-cseh szótárt dolgozott ki. Könyvtárában 14 magyar könyvet találunk eredetiben Jókaitól, Jósikától, Szabótól, Keménytől, Szigligetitől. Lefordította Szigligeti Ede egyik színművét. Ezt a darabot a prágai Nemzeti Színházban is eljátszották és premierje — amint ezt a plakátok máig is bizonyítják — 1869. január 28-án volt.

Nem ismeretes előttem, hogy szimpátiája a magyar nép iránt mikor és hogyan kezdődött. 1860-ban P. részt vett a magyar természettudósok budapesti konferenciáján. 1865-ben jelen volt a magyar orvosok és természetvizsgálók XI. nagygyűlésén Pozsonyban. Ott négy előadást tartott:

1. A hang képzése a kisagyban.

2. A szív- és véredénymozgások szemléltetése a kimesiskóp segítségével (a kinematografia elődje, mely ugyancsak Purkinjét tekintheti megalapítójának).

3. A nyakcsigolya nyújtására szolgáló készülék.

4. A szív- és véredényrendszer atlaszának bemutatása.

A pozsonyi nagygyűlésen Purkinje az érdeklődés és a legmelegebb ünneplések középpontjában állott. A fiziológiai tagozat előadásait a tárgysorozat első helyén szerepeltette. Ő ezt mereven elutasította, mert véleménye szerint egy nemzeti nagygyűlésen az első előadásnak a vendéglátó nyelven kell elhangzania. A hivatalos banketten ismét ünnepléssel üdvözölték és sok felköszöntő hangzott el ő és népének jölétére.

Íme egy történelmi anekdota: Purkinje cilindere helyett csikós kalappal tért vissza Prágába. Elmesélte, hogy jutott hozzá új fejfedőjéhez. A kongresszus programjában szerepelt egy dunai kirándulás is. Purkinje kezdeményezésére a hajón egy gyermekmenhely céljára gyűjtést rendeztek és az *adományokat a cylinderébe gyűjtötte*. Miután a pénzt kiürítette és fejére akarta tenni cilinderét, erős szél támadt és azt messze a Duna hullámaiba fújta. Egy magyar orvos azonnal átadta csikós kalapját, amit ő szívből megköszönt. Az egyik résztvevő ehhez állítólag azt a politikai megjegyzést fűzte, hogy a magyar levegő nem tűri a cilindert (azaz a németiség szimbólumát).

F. K. Studnicka, a hisztológus már régen kiemelte nemzetközi fórumok előtt, hogy a modern szövettan tulajdonképpen megalapítója Purkinje. Megállapította, hogy nem Schwann és Schleiden hanem Purkinje tekintendő a klasszikus sejtelmélet megalapítójának, mivel már 1837-ben vagyis két évvel korábban, mint Schwann és Schleiden, német orvosok és természet-tudósok gyűlésén Prágában nyilvánosságra hozta sejtelméletét.

Érdekes, hogy felfedezései közül oly sok vált más tudósok zsákmányává. Ennek oka az, hogy Purkinje igen szerény volt és megelégedett azzal, hogy megállapításait csak röviden, egy előadás vagy folyóiratcikk keretében hozza nyilvánosságra. Igen gyakran nagylelkűen átengedte megállapításait tanítványainak kidolgozás végett. Ez a tény azonban kortársai előtt is jól ismert volt és sok szerző, mint pl. Jacob Henle, J. Müller és Kölliker, a doktorjelölt nevéhez Purkinje nevét is hozzáfűzték.

Jóllehet breslauer iskolájával a modern mikroszkóp-technika legfontosabb alapjait rakta le, tevékenysége sajnos feledésbe merült. Így igen keveset tudunk meg felfedezéseiről Apáthy „Mikrotechnika” című, 1896 évi művéből, vagy Frey „A mikroszkóp” c. elterjedt munkájából. A háború előtti években annyira népszerű Ciba — folyóirat — Szövet-tani technika fejlődésének szentelt füzeté sem tartalmaz semmit felfedezéseiről.

Feltételezem, hogy a szerzők életművét nem tanulmányozták, ami egyébként — mint említettem — igen nehéz volt, mivel munkáit legtöbbször kevéssé ismert folyóiratokban adta közre.

Purkinje, valamint tanítványainak valamennyi publikációja, továbbá az egész korabeli szakirodalom tanulmányozása alapján már korábbi műveimben megállapítottam, hogy hozzájárulása a modern mikroszkóp-technikához egészen eredeti volt és hogy elsőbbségét ebben a tudományágban is el kell ismerni.

Tanulmányaim eredményeit Purkinje munkásságát illetően a következőkben ismertetem.

Purkinje az első kutató, aki szándékosan fixálta anyagát, mielőtt azt mikroszkóp alatt megvizsgálta. A szöveteket többnyire azért fixálta, mert ezek így vékony metszetekre jobban bonthatók, de azt is megfigyelte, hogy a szövet aprószemcsés szerkezetét in status quo post mortem is megtartja.

Amikor 1823-ban az emberi bőr rugalmas rostjainak viselkedését tanulmányozta, ehhez már akkor faecetet és kávéforrázatot használt. Általában azt állítják, hogy az ecetsav csak a múlt század negyvenes éveiben nyert alkalmazást a szövet-tanban. Egy másik kiváló szövet-tan-technikai fixáló anyag a szublimát, amelyről úgy tudják, hogy annak használatát Godby vezette be 1839-ben. A híres fiziológus Johann N. Czermak, a gégetükrözés és a vagusreflex feltalálója, szintén cseh eredetű tudós, Purkinje tanítványa és 1858-tól 1860-ig a fiziológia professzora Budapesten. 1850-ben megjelenő „A Nerv. acust. primitív rostjainak elágazásai” című művében ezeket írja: „A szublimát, amint ezt Purkinje professzor felfedezte és velem már jóideje közölte, először is azzal a kiváló tulajdonsággal

rendelkezik, hogy megszilárdítja az idegrostok tengelyfonalait, másodszer, hogy a velőhüvely kémiai és mechanikai elváltozásait nem gátolja meg.”

A szublimátot már 1837. előtt használta, az idegek belső, mikroszkópikus szerkezetének tanulmányozásához. A német orvosok és tudósok gyűlésén 1837-ben Prágában tartott ismeretes előadásán, ahol sejtelméletét Schwann-t két évvel megelőzve nyilvánosságra hozta, az ideg tengelyfonalát is leírta (ismét egy új fogalom, amelyet Purkinje vezetett be a szövettanba), amelyet ő szublimáttal, ecetsavval és káliumkarbonáttal fixált. Koelliker is rámutat 1851-ben szövettani kézikönyvében, hogy ő volt az, aki a szövettani technikába a szublimátot bevezette. Apáthy megállapítása, hogy a szublimátot Koelliker alkalmazta először a szövettanban, ezzel maga Koelliker által nyert cáfolatot.

További bizonyítékot találunk Purkinje mellett Henle 1841-ben megjelent „Általános anatómia” című művében: „Amenyiben azonban a szövetekről keresztmetszetet akarunk nyerni, gondoskodni kell olyan eszközökről, amelyek ezeket megszilárdítják.” Purkinje ecetsavat és koncentrált káliumkarbonátot használt, melyek az állati bőroket annyira megkeményítik, hogy azokról nehézség nélkül lehet vékony lemezeket leszelni.

Purkinje azonban nem elégedett meg az említett reagensekkel, hanem másokat is keresett. Kasper nevezetű doktorjelöltjével 1840-ben az uteruson koncentrált káliumkarbonát oldatot próbált ki, míg Palickyvel 1839-ben eredménytelenül kísérletezett a szívizmon éterrel, mésvízzel, sósavval, csersavoldattal, konyhasóval, kalciumszulfáttal, timsóval stb.

Igen jó fixáló folyadékra talált az alkoholban. Az agy rostozatáról 1827-ben tartott előadásában az agy alkoholban keményített keresztmetszeteit mutatta be. Ez a felfedezése is feledésbe merült, mert úgy tudják az alkoholról, hogy azt a szövettani technikába csak 1844-ben vezették be. Lueninggel együtt már 1839-ben sikerrel használta az alkoholt a gerincvelő-burok fixálásához.

Próbálkozott kreozottal és krómsavval is. Mint említettem, a kávé is használta éspedig a rugalmas rostok fixálásához és bemutatásához. A kávé hatását különösen dicsérte.

Tehát a kutatók közül elsőként fixálta szándékosan a legkülönfélébb szöveteket és azután mikroszkóppal győződött meg arról, hogy melyik anyag válik be legjobban. Sikerral vezette be a mikroszkóptechnikába a szublimátot, ecetsavat és az alkoholt.

Tisztában volt a preparátumok nagy felnagyítás melletti mikroszkópikus vizsgálatának fontosságával. Ehhez szükséges volt a szövetek vékony metszetekre való felbontása. Akkoriban az volt szokásos, hogy a metszeteket éles késsel, szabad kézzel készítették. Egy igen egyszerű készüléket is használtak: a szöveteket egy mikrometrikus csavarral egy sárgaréz lemez nyílásán keresztül tolták előre, hogy azután egy a lemezen szabadkézzel vezetett késsel készíthessék a metszeteket.

Tanársegédje, Oschatz 1841-ben Breslauban felügyelete mellett új készüléket szerkesztett vékony metszetek készítéséhez, melyet ő a régebbi készülékek után mikrotomnak nevezett. Konstruktóójáról az alábbiak szerint számolt be:

„A kés irányítása egy készülék útján történik, amely a kést egy fogantyú meghatározott irányban történő elforgatásakor célszerű módon a vezetőfelület fölé irányítja. A kést ugyanis egy finom csavar közelíti a tárgyhoz, míg ez a csavartengely minden fordulatanál két fogasrúd segítségével ide-oda tolódik.”

Oschatz mikrotomja az első formája azoknak a készülékeknek, amelyeket ma a mikroszkópiában használnak. Ő volt amellett a csiszolat-mikrotom úttörője is, melyet Oschatz elvei szerint Welcker szerkesztett. Welcker tehát nem konstruktőrje a modern mikrotomnak, amint ezt általában állítják és amit én épen egy nagyobb tanulmányban cáfolok, a „Sudhofs Archiv für Geschichte der Medizin” című folyóiratban.

Purkinje a metszetsorozatok készítésének szükségességével is tisztában volt. Ezért fáradozott annyira egy jó mikrotóm létrehozásán. Már 1828-ban azt írta az agyról, hogy ha azt „bizonyos főirányok szerint párhuzamos vékony metszetekre felosztják, a metszettelületeket lemásolják, azokat, egymás

mellé helyezve, azután a szem a központok teljes képévé könnyen kiegészítheti." Hivatalosan a metszetsorozatokat csak 1842-ben vezette be Stilling.

Joggal tekinthetjük tehát Purkinjét a metszetsorozatoknak a szövettanba való első bevezetőjeként is. Laboratóriumában szerkesztették a mikrotomot is modern formájában.

A szövettani színezési eljárások megalapítójának Gerlachot tekintik. Gerlach 1858-ban írta le a sejtmagnak kárminnal való színezését. Ismert, hogy Gerlach előtt már sok kutató tudta a szöveteket festeni. Így pl. Leewenhoek sáfránnyal festette az izomrostokat. Purkinje is felismerte a szövetek és sejtek színezésének előnyeit. Így Kasperrel együtt megfigyelte, hogy a méhizomzat alkohollal való kezelés után sötétebbé válik. A csillósok tanulmányozása során 1841-ben azt írta, hogy „az alkohollal való kezelés szép, sötét, sárgászöld színt kölcsönöz.”

Fraenkel disszertációjában az emberi fogak szerkezetével kapcsolatban — melyről tudjuk, hogy nagyrészt Purkinje saját munkája —, ismerteti a dentincsatornácskákat. Azt, hogy valóban csatornácskákról van szó, azzal bizonyítja, hogy feketeivel megfesti azokat. Johannes Müller műve, amelyben Purkinjenek a dentincsatornácskák színezéssel való bemutatására vonatkozó eljárásáról tesz említést, ugyancsak Purkinje elsőbbségét bizonyítja. Rosenthalnak a sejtmagról szóló 1839-es disszertációjában azt olvassuk, hogy a sejtmag savas indigóval igen szép lilásra színeződik. A sejtszínezéshez jódtinktúrát, krómot stb. is használt, azért, hogy „a szövetrészek nagyobb-mérvű megkülönböztetését biztosítsa”.

Purkinje az alizarint tartalmazó festőbuzér (*Rubia tinctorum*) takarmányozásával közvetett szövetszínezést is alkalmazott. A tapasztalatból már korábban tudták, hogy az ezzel etetett tehének rózsaszínű tejet adnak és hogy a borjak növekvő csontjai pirosra színeződnek. Ezt a módszert, lényegileg az élő állapotban való színezést ama tény bizonyítására is fel tudta használni, hogy a dentin fibrillákból áll. Fogzásban levő fiatal állatokat rövid időközökben festőbuzérral etetett és azután figyelemmel kísérte, hogy az ilyen takarmányozás során a dentinben piros zónák képződnek. Ebből helyesen ismerte fel, hogy a

dentin növekedésénél és a váltakozó elszíneződésnél csak fibrillákról lehet szó.

Tehát a színezési módszertan fontos alapjait is lerakta, ami nélkül a modern szövettant egyáltalában el sem képzelhetnénk.

Purkinje a kemény szövetek vizsgálatának módszerei tekintetében is teljesen eredti volt. Koráig a csontokat és fogakat csak kiégetett, vagy macerált állapotban vizsgálták. Ő a legapróbb részletekig leírta a csiszolatpreparátumok olyan módszerét, melyek még máig is változatlanul használatban vannak. Ezeket a csontok és fogak tanulmányozásához használta és általuk az utóbbiak szerkezetének megismeréséhez sok új adattal járult hozzá. Azt is meg tudtam állapítani, hogy Purkinje volt az első kutató, aki a tojáshéjat keresztcsiszolatokban vizsgálta és annak szerkezetét is hiánytalanul és helyesen írta le.

Vizsgálta a gondosan mésztelenített csontokat és fogakat és a fennmaradó organikus matrixot mikrotommal metszetsorozatokká dolgozta fel. Így sikerült neki elsőnek a csontsejteket és a réteges csontszerkezetet leírni.

Joggal látom tehát benne a kemény szövetek keresztcsiszolatokban — valamint méasztelenített állapotban — metszetekben történő exakt vizsgálati módszereinek megalapítóját.

Purkinje vezette be a mikroszkópiába a preparátumok megemésztetésének azt a formáját, amelyet még ma is használunk a rugalmas és kollagén rostok megkülönböztetéséhez. Pappenheimmel együttműködve fontos felfedezésre jutott; a kémszerüvegben való mesterséges megemésztetés módszerére. A preparátumokat mesterséges emésztő oldatba helyezte, amely sósavból és egy szárított marhagyomor vizes kivonatából állott. Ezen a módon vizsgálta az izomrostokat, a szívet, az idegszöveteket stb. és így egyszerűen állapította meg, hogy mindezek elemi részeikre, azaz sejtekre bomlanak.

Ő a kapillároszkópia, azaz a véredények és a keringő vér élő emberi bőrön való vizsgálatának a tulajdonképeni felfedezője is. Ezt a biomikroszkópikus módszert a világirodalom Gottfried Müller 1912-es felfedezésének tulajdonítja. A valódi és első felfedezője azonban Purkinje volt, aki már 1823-ban a következő módon írja le az emberi bőr hajszálereinek in vivo

történi vizsgálatát: „A hajszálér hálózat, amely az epidermis alatt az egész cutis-felületet beborítja, élő állapotban szemmel igen jól látható. Ehhez $\frac{1}{2}$ collos gyújtótávolságú lencsét használnak. A lencsét egy készülékben rögzítik és a gyújtótávolságában egy négyszögletes nyílással ellátott lemezt úgy helyeznek el, hogy az a vizsgálandó tárggyal szemben horizontálisan feküdjék. Ha ezen a készüléken keresztül dörzsölés vagy szívás által kivörösödött bőrt, illetve olajjal átítatott és a nap által megvilágított epidermist néznek, akkor — különösen törekenyebb egyénéknél — a legkisebb véredények hálózata figyelhető meg, úgyszintén a kiágazások, amelyek ebből a hálózatból felvezetnek az epidermisbe és ott egy vörös pontban végződnek. Ily módon lehetővé válik a cutis egész felületén a véredények elosztásának és elágazásának vizsgálata. Ezáltal igen egyszerű út nyílik a véredényrendszer külső vizsgálatához.”

Ismét látjuk tehát, hogy ezt a szép és fontos módszert, mely Purkinjétől származik, a klinikai gyakorlatban gyakran használják.

Purkinje tudatában volt annak, hogy a jó mikroszkópikus technikához jó segédeszközök is hozzátartoznak és ezek konstrukciójának, ill. tökéletesítésének nagy figyelmet szentel.

Így pl. 1825-ben leírta a tapasztalati módszerét annak, „hogyan lehet egy bioconvex lencse gyújtópontját keresztülnézés útján megtalálni”. 1829-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy mikroszkóppal folyadékban történő vizsgálatnál, ha ennek egy része a tárgylencséhez tapad, utóbbit jobban el lehet a tárgytól távolítani és még világosabban lehet látni. Ily módon különböző folyadékok fénytörésének erősségét mérni lehet. E készülék már alapjában véve a modern refraktométer!

1849-ben megjelent „A mikroszkóp” című munkájával meszse megelőzi korát. A mesterségesen hatványozott szemtől — így nevezi a mikroszkópot — a legfinomabb szövetek, embriók stb. operációjához és szétbontásához mesterséges kezeket is kíván. Ezt írja: „A legközelebbi törekvésem egy mikrotomikus tárgyasztalka, a hozzávaló, mikrometrikusan mozgatható csipeszekkel és ollócskákkal, előállítására kell hogy legyen, minthogy ezt erősebb nagyításokhoz szükségesnek tartom. Fontos emel-

lett a célnak megfelelő fogókat, forgatókat és rudakat használni. Ezeket egyszerűen villa- és fésűszerűen, horgocskákká és lemezekké kell kiképezni. Különböző nagyságú, finomságú, keménységű ecsetek, finom drótcokkák, lószőr és sertés sörte ugyancsak sokféle módon nyernek felhasználást.”

Valójában tehát egy mikromanipulátorról van szó, amelyet először Tchachotin és Chambers konstruáltak 1912-ben. Péterfi készüléke 1923-ból (Zeiss cég) szintén Purkinje elgondolásaira épült fel.

Készüléket konstruált különböző biológiai tárgyak rugalmassága, nyújthatósága és szilárdsága méréséhez is, amit én mint mikrodynamometert jellemeznék.

Használta a *Laterna magica*t is. A tanárok és kutatók közül elsőként, előadásainál már 1839-ben vetített mikroszkópikus csont-, fog-, porc-, zsír-, bőr-, ideg- stb. preparátumokat a Drumond-féle fény segítségével. Utódja, Heidenhain megemlíti Purkinje életrajzában, hogy Ő volt az első kutató, aki vetített preparátumokat Daguer lemezeken fényképszerűen rögzített.

Purkinje tehát a mikromanipulátor első konstruktőrije és ő vezette be a szövettanba a többi között is annyira fontos mikrofotografiát.

Nem beszélek kompresszóriumaról, valamint különböző mikroszkóp-átalakításairól és tökéletesítéseiről. Csak egy fontos dolgot hangsúlyozok; egyáltalában nem ismeretes, hogy Purkinje vezette be a mikroszkóp technikába a Kanada-balzsamot és a mikroszkópikus preparátumok és metszetek derítéséhez a legkülönbözőbb olajokat alkalmazta.

Fejtegetéseimet azzal zárom tehát, hogy Purkinje nemcsak a modern szövettan, hanem a szövetteni technika ősatyja is, jöllehet ebben a vonatkozásban elsőbbsége nem köztudomású és nem is eléggé elismert. Összefoglalva tehát:

1. Purkinje a szövet-fixálás megalapítója és ő vezette be a szövetteni technikába a szublimátot, alkoholt és ecetsavat.

2. Purkinje vezette be a mikroszkóptechnikába a szövetek metszetsorozatokban való vizsgálatát és ösztöngést adott egy

tökéletesített mikrotom szerkesztésének, melynek alapvető formáit a modern mikrotomok is megtartották.

3. Purkinje a különböző szövettani színezési módszerek fontos alapjait rakta le.

4. Purkinje fedezte fel a kemény szövetek csiszolatpreparátumokban és — gondos mésztelenítés után — metszetekben való vizsgálatát.

5. Purkinje vezette be a mikroszkóptechnikába a mikroszkópikus preparátumok és metszetek mesterséges megemésztés után történő vizsgálatát.

6. Purkinje fedezte fel a kapillaroszkópia élő embereken való alkalmazását.

7. Purkinjenek nagy érdemei vannak továbbá új készülékek, mint pl. a refraktometer, a mikromanipulátor, a mikrodynamometer, a mikrofotográfia, a mikroszkópikus metszetek vetítése stb. bevezetésében.

8. Ő vezette be a mikroszkóptechnikába a Kanada-balzsamot és elsőként használt különféle olajakat a preparátumok derítéséhez. Új módszereket talált a preparátumok megőrzésére és befoglalására.

A modern mikroszkóptechnikát munkássága nélkül el sem tudjuk képzelni, annyit — valójában a legtöbbet és a legfontosabbat — adott ehhez hozzá. Valójában az mégsem viseli Purkinje nevét mint epitheton ornans et constans. Ez azonban szellemét is jellemzi; végtelen szerénységét. Felavatásának 50. évfordulója alkalmából lelkesen ünnepelték, Purkinje ezt válaszolta: „A név halhatatlanságát nem szabad egészen betű szerint venni: talán 100 év múlva csak ritkán fog akadni valaki, aki valamit is tud a híres Purkinjéről. De ez nem tesz semmit. Ha nem is tudjuk, hogy ki találta fel az ekét, az mégis a legnagyobb szolgálatot teszi az emberiségnek.”

ADATOK A MAGYARORSZÁGI KRETINIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ

Írta: dr. DADAY ANDRÁS (Budapest)

Hazánkban a legrégebb időktől kezdve két endemiás tájbetegség fordul elő. A Duna és Tisza alsó folyásánál, a nagy mocsárvidékeken a malária, Fogaras, Szeben, Hunyad, Pozsony stb. vármegyékben a kretinizmus. Pozsony v. m. egyik része, a Csallóköz az északi Duna árterületén, a többi érdekelt v. m. hegyes vidéken terül el.

Bevezetésképpen tudnunk kell, hogy a kretinizmus már a legrégebb orvosokat is foglalkoztatta, de érdemlegesen Paracelsus foglalkozott vele először, aki túltéve magát Gallenus és Avicenna tanításain, „De generatione Stultorum” c. munkájában a Salzburg környékén és Pinzgauban végzett megfigyeléseit közölte. Ő az első, aki a XVI. században a golyva betegség karakterénél a földrajzi feltételeket is felismerte és a golyva meg a kretinizmus viszonyát hangoztatta. Utána Stumpf Schweizban, később Simler és Plattner Welsben és Karinthiában fedezte fel a betegséget.

Paracelsus említett munkájában elmefuttatást végez, amelynek lényege, hogy miért teremt az Isten olyan egyéneket, akik az értelemről és tudástól meg vannak fosztva, s olyan rendkívüli testi eltorzulásokkal állanak egészséges embertársaik előtt, amelyeket sem növényi, sem ásványi anyagokkal meggyógyítani nem lehet. Elmondja, hogy némely emberen olyan kinövést látunk, mint a golyva, de ez nem kizárólag az elmebajosoknál fordul elő, akiknél a test is elcsúfult. Ő az első, aki

a kretinizmust az endemiás golyvától megkülönbözteti. A betegség okának az érces, vagy ásványos vizet tartja.

Paracelsus után Platter „De mentis Alientatione” c. munkájában (1656) azt olvassuk, hogy a bolondságot, örültséget, együgyűséget, gyermekes természetet mindenkorú embernél megtalálhatjuk. Gyenge elméjűeknek azokat tartja, akik ilyennek születnek. Ezek a gyermekek nem tanulékonyak, szófogadatlannak, nem tanulnak meg beszélni, alkalmatlanok feladatok elvégzésére. Ezek a szerencsétlenek más külső jelekkel is megvannak bélyegezve. Fejük túlságosan nagy, nyelvük duzzadt, nem fér szájukba. Nyakukon pedig daganat van.

Mint a kretinizmus egyik legrégebb leíróját kell megemlítenünk Hoefert Henriket is, aki 1657-ben „Hercules Medicus” c. könyvében foglalkozott a betegséggel. Egyik érdekessége a könyvnek, hogy hosszú időn keresztül Hoefert tartották a betegség első leírójának, s így ment át ez a magyar orvostörténeti írók tudatába is, míg Margarete Grüneiszl 1940-ben írt *Beitrag zur Geschichte des Kretinismus und des Basedow* c. dolgozatában ezt meg nem cáfolta. Másik érdekessége e könyvnek, hogy Hoefert Magyarországon Győrben is folytatott előtünk ismeretlen időben orvosi gyakorlatot, s így nem lehetetlen, hogy az itt szerzett első tapasztalatok buzdították később az Alpésekben végzett vizsgálatokra, s végeredményben könyve megírására. Hoefert megemlíti, hogy a betegség okát egyesek a levegőben, mások a vízben, a táplálkozásban, vagy a nevelés hiányában keresik. Szerinte a víz nem lehet ok, mert az alpesi víz kitűnő. Ellenben a táplálkozás és nevelés hiánya annál inkább jöhet számításba. Az alpesi ember rengeteget eszik, s még akkor sem lakik jól, ha majd megreped. A gyermekeket naponta gyakran etetik, de ételükben alig van tápanyag. Ezek az apróságok a telet a kályhán heverve töltik el. Nem tanítják őket olvasni, dolgozni, imádkozni sem. Az egyoldalú táplálkozás és tétlenség melankólikussá, sötétlátásúvá teszi őket, ezért tompult, gyenge elméjűekké válnak. Elhanyagoltságukban egymás hegyén-hátán fekszenek, s galuskás étkeiket mint a ritgák, egészben nyelik le. Ezért tágul ki a nyakbőre és mirigye. Fejük az érdes táplálék gőzével megtelik. Ezt a szervezet

folyadékká változtatja, amit a mirigyek felszívnak. Ebből a folyadékból képződnek az óriási golyvák és más eltorzulások.

Ezekből a feltevésekből indult ki, s tisztázódott lépésről lépésre haladva évszázadok hosszú munkájával a pajzsmirigy megbetegedése következtében támadt kretinizmus.

Hazánkban a kretinizmus előfordulásának első helyét, idejét megállapítani nem lehet. A kifejezés csak 120 év előtt fordul elő először. A Bugát—Schedel orvosi szókönyvben 1833-ban, ilyenformán: *cretinus* = talóka. A 1862-ben kiadott orvostudományi műszó-gyűjteményben azt olvassuk, hogy a *cretinismus* = bárgyúság — butaság — dőreség — talókaság. A korábbi időkből csak egyes valószínűsíthető tünetekről nyerünk tudomást. Ezek az értesüléseink sem orvosoktól származnak, hanem az egykori szótáríróktól. Így az ismeretlen szerzőjű besztercei szójegyzékben (1380—1390) találjuk megemlítve a *homanagot*, törpe embert, s ugyanolyan értelmezésben a *gnanust*. A *homuclus* kisembert; a *semihomo* félembert jelentett.

Az 1487-ben írt gyöngyösi szótár töredékében a következő jellemző szavakat találjuk felsorolva: *Amens* = esztelenség, bolondság. *Amentia* = balgaság. *Bardus, stultus, indiscretus* = bolond, esztelen, kába, tudatlan. *Tardus, stupidus* = késedelmes, tompa elméjű. *Basus* = törpe, *Affron* = tudatlan stb.

Az ötven évvel később 1533-ban megjelent Murmelius-féle szójegyzékben felsorolva találjuk a kistermetű férfit (*Masculus*), a temérdek fejet (*Capito*), az idétlen térdet (*Collostrum*), az igen kis embert (*Homolus homo*)' a görbe embert (*Gibbosus*), a sántát (*Claudus*), a nehezen szólót (*Traulus*), a daganatot (*Struma*), a balgatagságot (*delirium*) az elmefogyatkozást (*Syntaxis*) stb.

A későbbi idők szótáraiban mind több és több minket érdeklő szót találunk. Így Kassai József 1833-ban megjelent magyar diák szókönyvében 100 hasonyszót találunk az észbeli gyarlóság megjelölésére. Bánóczi József pedig 1940-ben 300-nál több olyan szót gyűjtött össze, amely a buta ember megjelölésére szolgál.

A magyar—latin szótárakon kívül a legkülönbözőbb célú szógyűjtemények, közmondások, példabeszédek, jelesmondások,

szokásmondások, tájszótárak sok olyan szót tartalmaznak, melyek a kretinizmus fogalmába sorolhatók. Németh Gyula másfélezer olyan szót sorol fel, amelyet az észbeli gyarlóság kifejezésére használtak. Én magam a testi hibák magyar kifejezéseit keresve, körülbelül 300 szóig jutottam. Ezeknek a gyűjtéseknek egybevetése után fognak a kretinizmusra vonatkozó ismereteink bővülni és tisztázódni.

Magyar nyelvemlékeinkből annyit megállapíthatunk, hogy az ország leghírhedtebb kretinfészke a Csallóköz, utána pedig a Székelyföld volt. De az sem lehetetlen, hogy a nemzetiségi vidékek megelőzték a magyarlakta vidéket, de róluk nem maradtak feljegyzések. A tájszavak tanúsága szerint sporadikus esetek az egész ország területén előfordultak.

Közismert dolog, hogy a legtöbb kretin a nép gyermekei közül került ki; jól rosszul beilleszkedett a család és falu életébe, szem előtt tartották, s természetesen több figyelmet fordítottak rá, mint a normális egyénekre. A vidéki ember, mint kiváló megfigyelő, azonnal észrevette a testi, vagy lelki elváltozást, s nyomban formált egy olyan kifejezést, amely az illetőre jellemző volt. Voltak olyan csinált szavak, amelyek egyetlen egyénre vonatkoztak, s halál után mint gazdátlanok maradtak emlékezetben, s azután feledésbe mentek. Más szavak viszont más vidékre származva, s ott más egyénekhez kapcsolódva, évszázadokig éltek, használatban maradtak.

Tanulság okából nem lesz érdektelen a leghírhedtebb kretin fészeknek, a Csallóköznek, idevonatkozó tájszavaiból néhányat megismerni: hógöli, tütyő, stre, toholi, bambuk, cebeda, kodli, kuburc, tafi, toplaki, hőpe, főnlök. Azután liff-laff, sedre-bedre, serte-kotra, titye-totya. A felsorolt kifejezések úgy hatnak reánk, mint egy ismeretlen nyelv szavai, amelyeknek megértéséhez magyarázatra van szükségünk. Ez azonban már nyelvészeti feladat. Mi csak annyit jegyzünk meg, hogy ezeknek a szavaknak keletkezésében a szemléleten kívül része van a magyar ember azon tulajdonságának, hogy a kellemetlen vagy rút fogalmakat enyhébb szóval szereti kifejezni, s hogy azt színessé igyekszik tenni. Az itt felsorolt kifejezések egyrésze a kretin

által használt szavakat, járást, mozdulatokat utánozza, másrésze az arcra, észre, fejre vonatkozik.

A régi szótár-anyagon, szájhagyományon kívül, földrajz-íróink is megemlékeznek a kretinekről. Orvostörténeti szempontból végtelenül nagy veszteség, hogy Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae historicogeographica” c. műve az író halála miatt 1749-ben félbemaradt, mert gyanítani lehet, hogy ebben a vonatkozásban is sok értékes felvilágosítással szolgált volna. Többek között Pozsony v. m.-ről azt jegyzi fel, hogy „a magyar lakosok, többnyire a nép köréből, golyvások és szellemileg fogyatékosak. Annyira tompultak és durva erkölcsűek hogy bojózoknak mondanád őket. Azt mondják, hogy régebben a faj gyalázatára gyakrabban születtek ilyenek. Most kevesebb jön a világra, amit egyesek az idegenek sokaságával, mások a választáson alapuló házasodással magyaráznak. Mert ahogy a golyvás férfi irtózik a golyvás nőtől, úgy a golyvás nő ritkán megy férjhez olyanhoz, aki ennek a fogyatékoságnak hijjával nincsen. De vannak azután olyanok is — nehogy valamit is elhallgassunk —, akik a közöttük téli szálláson levő katonákkal való viszonytal magyarázzák a csökkenő változást.”

Bél Mátyás másik orvostörténeti feljegyzését Bars v. m. leírásánál találjuk meg. Ezt azért ismertetem bővebben, hogy a figyelmet mégjobban felhívjam erre a kevésbé ismert műre. „Bars v. m. levegője egészséges és az élet fenntartására alkalmas, ha nem is minden ártalom nélkül. Mert amelyik vidék ércben gazdag, ott a levegő az ásványok kigőzölgéseiből valamiféle káros dolgot tartalmaz, amely mélyen belelegezve később nyúlóssá teszi a vért. Azért ezeken a helyeken ritkán látsz olyanokat, akiknek az arca piros színű. Majdnem mindnyájan sápadtak és már már aranysárga színűek, mert az aranyat akár az éhezésig hajszolják. De ez általában csak a nép körében és a bányákban tapasztalható, azoknál, akiknek egész élete aknában, tárnákban, vagy más ilyenféle munkahelyen telik el. Amely munkahelyek hogyne tudnák legyengíteni még a legerősebb szervezetűeket is? Mert még azok is, akik itt ezektől a bajoktól mentesen, látszólag jól és jó körülmények között élnek, nincsenek minden kár nélkül. A levegő ártalmas hatása,

amelyről beszélünk, nem érvényesül mindenkin egyformán a test ápolásra fordított nagyobb gondoskodás miatt. Mégis valami másfajta betegséggel szemben, bármekkora igyekezettel és gondossággal akarják azt elhárítani, nem ellenállóak. Ez pedig a vizek kártékonyága, amely nemcsak ivás által, hanem ételbe főzve még az elővigyázatosoknak is golyvát okoz, némelykor fejnagyságút, vagy még annál is nagyobbat, mi ha lazább bőrön függ, a hátrafordulva mint egy álfejet képez. És ez még nem elég az elformátlanodáshoz, sokaknak a melle, másoknak a háta púppá dagad, úgy, hogy nehéz itt úton útfélen golyvást, nagyhásút és puposhátút egyaránt nem látni.”

Fényes Elek 100 évvel később (1837) megjelent „Magyarország állapotja” c. magyarnyelvű művében szintén megemlékezik a kreténekről. Pozsony v. m.-nél azt írja, hogy a felső csallóközi járásban Püspökin „jegyzést érdemel, hogy a lakosok közt sok golyvás találtatik. Vajka faluban több golyvás, nyomorult emberek vagynak. Doborgazon is sok golyvás találtatik.” Ugyancsak a Csallóköz népességének jellemzésére megőrökíti, hogy „azok középtermetűek, inkább soványak mint köpcösök. Indulatjukra szelidek, jámborok, vendégszeretők. Nagyobb erőszakos vétket ritkán követnek el. Seholsem utazhat vagy lakhat az ember bátorságosabban, mint köztük, mi annyival különösebb, minthogy iskolai nevelésük kevés van, s ritka köztük az írni olvasni tudó. Nehéz róluk ítéletet mondani. Vannak helységek, melyben a lakosok vagyonosak, házuk jók, csinosak, tiszták. Mások tunyák, rendetlenek, dologra alig hajthatók.” Ebben a néhány soros feljegyzésben lehetetlen fel nem ismerni a kretinek tulajdonságait.

Az elmondottak után szinte érthetetlen, hogy a feltűnő szellemi és testi gyarlósággal járó betegség orvosaink figyelmét beigazolhatóan csak olyan későn, a XVIII. század elején keltette fel. Lehettek ugyan megfigyeléseik és próbálkozásaik a gyógyítás terén, de azokat még nem ismerjük. Az előző időkben 1731-ben Gömöri Dániel megemlékezik ugyan doktori dissertációjában a strumáról, de csak Bél Mátyást idézve.

Ilyenformán nem csodálkozhatunk azon, hogy az egyház veszi kezébe már a XIII—XIV. században az örökölhető testi eltor-

zultakat és csökkent elméjük sorsát, s az ilyen egyének jogait házasság szempontjából korlátok közé szorítja.

A nép a betegséget Isten csapásának, a beteget pedig Isten teremtette, Isten adta embernek tartotta. Ez a hit megerősítést talált Paracelsusnak azzal a megdönthetetlennek vélt kijelentésével, hogy ezt a betegséget sem ásvánnyal, sem növényvel meggyógyítani nem lehet. Így az Isten akaratával szembeszállni nem csak hiábavaló, hanem bűn is. Ezért orvost nem hívtak, sok helyen a beteget elrejtették.

Ilyen előzmények után került hazánk a XIX. század első éveibe, amikor a valószínűleg elszigetelt, sikertelen gyógyítási kísérletek után Máramaros v. m. fizikusa Veis Nepomuci János a Magyar Helytartó Tanácshoz fordult, s a betegség okáról és gyógykezeléséről útmutatást kért. Ez a kérés a kretinizmus ügyét hivatalos útra terelte és a leghivatottabb egyének közreműködését biztosította.

Helytartótanácsunk az ivóvizet tartva a betegség főokának. 1814 októberében elrendelte, hogy Kitaibel Pál, a pesti egyetem vegytan és növénytan professzora vizsgálja meg Máramaros v. m. vizeit és jelentse, hogy melyik alkatrész okoz a lakosság között olyan sok elmebetegséget.

Kitaibel már 1796-ban végzett Máramarosban megfigyeléseket, s azt jelentette, hogy elmebetegségek a gugagolyvával és más különböző testi deformáltságokkal vannak összefüggésben. Azt is jelentette, hogy a betegség nemcsak a nevezett vármegyében, de a Csallóközben, Fogaras, Szeben stb. v. m.-ben is fellelhető, tehát nemcsak a hegyi, hanem a sík vidékek lakóit is sújtja. Kitaibel úgylátszik behatóan foglalkozott a betegség feltételezett okaival, s hivatkozik GeorGINak Oroszországban tett azon megfigyelésére, hogy Szibéria némely vidékén a lakosok egy része bizonyos víztől golyvát kap, más víz fogyasztásakor pedig megszabadul tőle. Szerinte a kutatók nem egyeznek meg abban, hogy a víz melyik alkatrésze okozza a bajt, s hogy az magában elégséges-e a kretinizmus kifejlődéséhez? A vizsgálók egy része a víz hidegségében, másrésze a szennyezettségben, Pallass a vasban, Hoffmann a mészben kereste az okot. Kitaibel a leghatározottabban kije-

lentette, hogy az okokat kutatni igen nehéz feladat, s nem elég egy vidéknek csak a vizeit elemezni, hanem ki kell kutatni mindazokat a körülményeket, melyek a betegség előidézésére összehalmozódottak. Az eredményeket azután össze kell hasonlítani, s úgy vonni le a következtetéseket, különben a bizonytalanság ingadozó véleményt szül.

Az egyetemi tanács átérezve a kretinizmus fontosságát, Stip-sics Károly professzor elnökségével bizottság alakítását javasolta. Tagok a legkülönbözőbb szakmájú szakemberek legyenek, hogy többféle szemszögből vizsgálhassák az állati sorba tasztító baj tüneteit, okait, a szükséges gyógykezelést és a halaszthatatlan óvó intézkedéseket. Ilyen elgondolás alapján került a bizottságba Kitaibel Pál, Schuster János, a vegytan és növénytan, Bene Ferenc az orvosi gyakorlat, Lenhossék Mihály a fiziológia, Tomcsányi Ádám és Szarka József a fizika professzora.

A Bizottság tagjai a folytatólagos gyűléseken elmondották észrevételeiket. Lenhossék és Szarka professzorok ezenkívül írásban is nyilatkoztak. Lenhossék állami beavatkozást sürget, mert a betegség nemcsak Máramaros v. m.-ben, hanem az ország más területén is honos, s megtörténhetik, hogy ez a torz alakuláson alapuló baj, több nemzedéken át meg nem akadályozható erővel, szakadatlan láncolatban folytatódik, öröklődő betegséggé válik, s igen sok család révén úgy elterjed, hogy nagy területek lakossága megfosztatik az értelemtől és szomorú fajnálzatot mutat. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy az érzelmi élet a szervek kellő fejlődésétől, s a testrészek helyes arányától oly mértékben függ, hogy a szervezetünk minden, az ő prototípusától való eltérése az értelem erejét töri meg. A lélek annál nagyobb erővel rendelkezik, minél jobban kiemelkedik a többi szerv mögül az agy dinamikai rendszere.

Lenhossék szerint az okok az alaki fejlődést vagy az anyaméhben, vagy születés után térítik el a helyes iránytól. Tehát vagy a szülők útján, vagy a megszületett egyénre hatnak károsan. Az ivadékra átszállhat akármelyik szülő többé kevésbé kifejlődött kóros szervezete. Ezért a szülők állapota minden tekintetben megvizsgálandó. A terhesség idejében más okok

is vannak, amelyek a fejlődést megzavarhatják. Így a fáradtságos életmód, mennyiségre és minőségre kifogásolható étel és ital, éghajlat, túlságos hideg, vagy meleg, nedvesség, szárazság, hiányos és célszerűtlen ruházat, testi tisztátalanság, heves felindulások, stb. A magzatra feltétlenül hathat a fej összenyomása, a hátságolyák eltorzulása, a bábák azon rossz szokása, hogy az újszülött fejét erőszakkal összenyomják. Ide tartozik még a szoros pólyázás, a szerföltött hideg, vagy forró fürdő, az ópiummal és más narkotikummal való visszaélés, végül a köldökzsinóron megengedett vérfolyás.

Kóros okként szerepelhet a helytelen fizikai és lelki nevelés. Mindezekon kívül a betegség keletkezésére nagy befolyással lehet az éghajlat, főleg az ivóvíz. A feltételezett legkülönbözőbb okok közül a ténylegesek felderítése csak akkor lehetséges, ha a betegek és szüleik alapos vizsgálat alá vétetnek.

Meg kell állapítanunk az életjelenségeket. Ki kell kutatni, hogy az egymástól távolieső helyeken a kretinizmus milyen fokú és öröklött-e? Ebből a célból megvizsgálandó a külső érzékek állapota, az idegek felvevő képessége, ereje, teljesítménye. A beszéd, apperceptio, értelem és emlékező tehetség, az ítélőképesség, az elme élessége, a lelki állapot hajlandósága a szenvedélyekre és indulatokra. Nem szabad figyelmen kívül hagyni végül az álmatlanságot és az alvást sem.

Kivizsgálendő, hogy a testrészek melyik korban térnek el a rendes növekedéstől? Milyen a testrészek aránya, nagysága? Azután át kell térni az egyes funkciók, éhség, szomjúság érzés, rágás, emésztés vizsgálatára. Figyelem fordítandó a tüdők, vesék, kiválasztás, vérkeringés, testhőmérséklet és a bőrállapotnak megállapítására is. Megfontolás tárgyává kell tenni a menstruációt, szülést, gyermekágyat, tejkiválasztást, nemi ösztönöket is. A betegség legközelebbi okát csak akkor állapíthatjuk meg, ha az egyes testrészeket élön és holtan megvizsgáljuk. Milyen az arckifejezés, fül, orr, száj, fog, szem állapota. Meg kell nézni a nyakat, mellkast, hasat, medencét, nemi szerveket, lágyékokat, mert igen sokan szenvednek sérvenben. Ahol alkalom kínálkozik, fel kell a kretin hulláját boncolni. Főleg a koponya alkatát, a gerincoszlopot, a nyakszirtet

és az agyvelő részeit kell vizsgálat alá venni. De nem hanyagolható el a belső szervek, a mandulák, véredények, idegek kivizsgálása sem. Ha mindezeket a vizsgálatokat végrehajtották, kerülhet sor annak megállapítására, hogy mely időponttól kezdve fordul elő valamely vidéken a betegség, mekkora a betegek száma, s az egészségesekhez való viszonya. A betegség okai előreláthatólag olyan rejtettek, hogy azokat pontosan megállapítani lehetetlen. De remény van arra, hogy a betegség jellegét kihámozzák, s így a többi megfigyelés gazdagodhassék. Valamilyen gyógyszert kell majd találni, amelynek azonban inkább a megelőzésben, mint a gyógyításban lehet szerepe. A betegség rejtett volta és sokfélesége szükségessé teszi, hogy professzorokból álló bizottság utazzék nyári szünet alatt Máramaros v. m.-be helyszíni vizsgálatok elvégzésére. A bizottság egyik tagja, a vegytan professzora legyen, aki mindjárt vizelemzéseket végezhet. Míg minderre sor kerül utasítani kell az érdekelt vármegye orvosait, hogy adandó utasítás szerint már most kezdjék meg vizsgálataikat, s így könnyítsék meg a bizottság munkáját. Lenhossék azt is megállapítja, hogy sokban közelebb vinne az okok megismeréséhez, ha a fizikusok az idő közben elhalt kretinek fejét, vagy agyvelejét megvizsgálás céljából spirituszban az egyetemnek megküldenék.

Szarka professzor általánosságban foglalkozik a betegséggel. Kretinnek azt tartja, aki testi deformitása, nagy feje, golyvája, bamba arckifejezése s tagjai aránytalansága miatt különbözik a normális embertől. Kijelenti, hogy nem minden golyvás kretin, sőt némely közülük kiváló tehetségű.

Bár a legtöbb betegnek van golyvája, mégsem ez a döntő tünet. A betegség mindenütt előfordulhat endemikusan, vagy sporadikusan, legtöbbször a legszegényebb néposztályt sújtja. Helytelen a hasonló vidékek vizeiben keresni a baj okát, hiszen nem minden egyén lesz beteg, aki ugyanazt a vizet issza. A kretinek részben beteg, részben egészséges szülőktől származnak. Némelyek csak gyermekkorukban lesznek azokká. Ennek bizonyítéka, hogy a tehetős olaszok kretines vidékről másfelé küldik gyermekeiket nevelésre, hogy a bajtól men-

tesek maradjanak. Nem vitatható, hogy a testi fogyatékoság örökölhető, de viszont, hogy az egészséges szülőknek mi okból lesz kretin gyermeke, talány marad. Végeredményben a prae-disponáló okokat a kipárolgásban, az atmoszférában, helyi adottságban, a vízben, az előidéző okokat a rossz táplálkozásban, tisztátalanságban, célszerűtlen ruházatban, s végül a helytelen nevelésben keresi.

A bizottság többszöri tárgyalás után azt kérte a Helytartó Tanácstól, hogy ne csak Máramaros v. m. fizikusaitól, sebészeitől, plebánosaitól kérjen jelentést, hanem a többi érdekelt vármegyétől is. De nem szabad ennyivel megelégedni. Be kell szerezni az adatokat Tirolból, Stájerországból és Krajnából is. Ha mindezek egybevetése után sem sikerül véleményt alkotni, akkor menjen a bizottság e helyszínre.

A vármegyéknek küldött körirat kimerített minden kérdést, amire mai ismereteink hijján gondolni lehetett. Szó van abban a táj mineműségéről, a vidék fekvéséről, a szelek járásáról, a hőmérséklet változásáról, az évszakok mikéntjéről, a termékek fajtáiról, s mindarról, amit Lenhossék beadványából megismertünk. A köriratok sorsa rejtve marad előttünk. Mindössze két válasz jelentést sikerült kikutatni, de sajnos ezek sem visznek közelebb a kérdés megoldásához. Az egyikben Marsovszki József, Pozsony v. m. főorvosa arra hivatkozik, hogy hónapokra terjedő, évszakonkénti vizsgálatokat kellene végeznie, hogy a betegség lényegét megismerje. Boncolásokra is szükség van, viszont néha évek telnek el, míg egy kretin meghal. A nyári idő egyébként sem alkalmas, mert a kretineket ilyenkor kacsák, sertések őrzésére, a mezőkre küldik. Annyit mindenesetre megállapít, hogy a betegek száma nem oly nagy, mint amilyennek a Helytartó Tanács gondolja. A másik jelentésben Lepinyi György Selmecebánya orvosa azt a meglepő választ adja, hogy 1816-ban a városban egyetlen kretin sincs.

Ma már nem lehet megállapítani, hogy a Helytartó Tanács rendelkezett-e téves adatokkal, vagy pedig az orvosok háritották el maguktól a feladat teljesítését ilyen indokkal. Tény, hogy a dicséretre méltó törekvés eredménytelenül végződött. Legalább is erre vall az a körülmény, hogy ezt követően egész-

ségügyi törvényeink nem adnak utasítást a betegség megszűntetésére, vagy megelőzésére.

Csak negyven évvel később 1857-ben találunk ismét egy jelentéktelen utalást a Részely Mihály somorjai plébános „István bácsi naptárában”. Itt Vajka mezővárossal foglalkozva azt mondja, hogy ott sok hülye van, akinek számát az 1831-i kolera erősen leolvasztotta.

Tíz éves szünet után, 1865-ben ismét szóba kerül a kretinismus kérdése. Erre az nyújtott alkalmat, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók Pozsonyban nagygyűlést tartottak, s ezen Gerley János ottani orvos megragadta az alkalmat, hogy a figyelmet a csallóközi betegségre felhívja. A közönyből akarta feirázni orvostársait, amikor így kiált fel az ülésen: Elszomorodik az emberbarát szíve, de elszomorodik inkább a hazafi, ha meggondolja, mily nagy szüksége van ezen elszigetelt nemzetnek minden egyes tagjára és azt látja, hogy nem egyes tagjai, de egy egész nemzedék vész el, sőt még rosszabb: a faj jelleme elpusztul.

Gerley tudta, hogy tájbetegségről van szó, ezért előadásában a Csallóköz egy részének ismertetését tartotta fő feladatának. Ebből megtudjuk, hogy a 30 négyzetmérföldnyi területet a Duna számtalan ága szeli át, néhol eliszaposodva, másutt mocsárrá válva, sőt egy helyen százholdas tavat alkotva. A mocsarak körülbelül húszezer holdnyi területet foglalnak le a legelőkből, a rétekből pedig kb. tízezer hold van víz alatt. A talaj alól kavicsos, felső rétege iszapos homok, amely némely helyen hús cm szélességet sem ér el. A kutak egy-három ölnél nem mélyebbek, vizük kavicsrétegen szűrődik át. A lakosság száma kereken százezer. Tekintélyes részükre különös szomorú bélyeg van nyomva. Ezt az első pillanatban fel lehet ismerni a testalkatról, a testtartásról, járásról, arcvonásokról. A test ha nem törpe, túl alacsony. A járás lomha, a beteg a lábait maga után húzza. Mozdulatai ügyetlenek. Az arcvonások szélesek, laposak, mintha az arcot felülről lefelé összenyomták volna. Az orrtöve behorpadt. Az állcsontok kiállók. A koponya nagyobbnak látszik a normálisnál. A nyak leggyakrabban rövid. A bőr fonnyadt. Valamennyi kretin nagyot hall

és rosszul beszél érthetetlen rekedt hangon. Az észbeli tehetség elnyomott, az együgyűségtől a tökéletes butaságig minden változat előfordul.

Gerley a kretinizmussal már 1861-től kezdve foglalkozott. Ekkor, mint megyei főorvos, a járás-orvosokat a kretinek összeírására szólította fel, de sikere nem volt. A megyei levéltár sem tartalmazott erre vonatkozólag semmi adatot a régebbi időkből. Így tanulmányozásában teljesen magára volt utalva.

Szerinte a kretinizmus főfészkei azok a községek, melyek a nagy Duna mentén, posványok és mocsarak mellett létesültek. Ezekben legnagyobb a szegénység és nyomor. A betegség nem kímél senkit, de leghamarább éri a beköltözötteket, akik néhány hónap után golyvások lesznek. A golyva, vagy pajzsmirigy daganat, az egyszeri túltengéstől a cysticus elfajulásig mind megtalálható.

Gerley az átvizsgált falvakban 2—3% beteget talált. Sokaknál koponya és magasság mérést végzett, s így igyekezett öröklés szempontjából is vizsgálni a bajt. Az okokat kutatva kijelenti, hogy bonctani és anatómiai adatok hiányában döntő magyarázatot nem adhat. A vizsgált esetek alapján azonban úgy találta, hogy ahol a magzati, vagy gyermeki szervezetben az agyvelő működése akadályozva van, ott a kretinizmus feltétele és alapja megvan, s a hajlam már a nemzéskor létrejön. Szükségesnek véli az észleléseket az agyvelő rendellenességeire is kiterjeszteni, s az agyvelő homlokkaréjait kórbonctanilag megvizsgálni. A test eltörpülésének az okát a magzati kórban keresi. A légköri, helyi és tájbeli viszonyokban kórosnak tartja a maláriát, mely lép, máj, pajzsmirigy dugulást okoz. Csallóközben az 1856-ban végzett vízmentesítési munkálat után nemcsak a malária, hanem a kretinizmus is csökkent. A betegség további okait az ivóvízben, a szegénységben, a nyomorban, az egyoldalú táplálkozásban és a sóhiányban keresi. Utóbbi ok elfogadhatóságára felemlíti, hogy a csallóközi juhászok között sem golyvás, sem kretin nem található, mert a juhok tartására szánt sóból szükségletüket fedezni tudják.

A feltételezett okok ismertetése után rátér a szükséges intézkedésekre. Folytatni kell a vízszabályozást, elegendő és jó

minőségű táplálékokról kell gondoskodni, pótolni kell a sóhiányt. Sürgős intézkedést követel a kretinek közötti házasság eltiltására. Viszont erkölcsstelennek tartja fajnemesítés céljából katonaság elszállásolását a Csallóközben. Szükségesnek tartja a kretin gyermekek szellemi és testi nevelését. De a célszerű intézkedések, iskolák, kórházak létesítése, mind meghaladja a vármegye anyagi erejét, s ezért országos támogatást igényel.

Gerley tudatában volt annak, hogy vizsgálódásai, okfejtései csak feltételesek, s ezért szerényen kijelenti, hogy azok: „mint magánszorgalomnak eredményei, csak kezdeményezésnek tekintendők ez ügyben, hogy ingerül szolgáljanak a jövőben, alapos és kimerítő adatok gyűjtésére.” Azt ajánlotta, hogy a betegség kivizsgálását szakértő és ügyszerető orvosokra kell bízni, akik a nekik adott utasítás alapján egyöntetűen végérvényesen munkájukat.

Húsz év telt el azután, hogy Gerley megrázó beszéde a magyar orvosok és természetvizsgálók pozsonyi nagygyűlésén elhangzott. Bizonyos érdeklődést váltott is ki az érdeklődőkből, de átütő ereje nem volt. Mindössze talán annak következménye volt az 1868-i törvény, amely a tompa elméjűeket kizárja a nyilvános iskolákból. Így a kretinek megszabadultak ugyan tanulótársaik csúfolódásaitól, de elestek attól a lehetőségtől, hogy szellemi kiképzésben részesüljenek és fegyelemhez szokjanak. Az állam ugyanis nem gondoskodott egyidejűleg olyan intézetekről, amelyek kizárólag a kretinek nevelésével foglalkoznak. Az 1871-ben kiadott körrendelet szintén a kretinek védelmét szolgálta, amikor megtiltotta azok felvételét a tébolydába. A gondoskodás terén egy lépést jelent előre az 1876-os törvény is, amely elrendeli, hogy a községek gondoskodjanak a kretinek eltartásáról és orvoslásáról. A községi és körorvosoknak megparancsolja, hogy orvosi és orvosrendőri szempontból ellenőrizzék a községi ápolás alá vont szerencsétleneket.

Talán azt is Gerley javára kell írunk, hogy hazánkban az 1870-es években egyesület létesült a hülyék és kretinek védelmére és nevelésére. Az egyesületnek sikerült megnyerni Frim Jakab tanítót, aki előzőleg is nagy érdeklődést mutatott azok

nevelése iránt, s tapasztalatait a németországi hülyenevelő intézetek igazgatóival folytatott levelezése révén gazdagította. Később állami támogatással meglátogatta a németországi, hollandiai, oroszországi, csehországi hülyék intézeteit. Ez a férfi vette át Rákospalotán 1875-ben megnyílt hülyék intézetének vezetését. Az intézet két év múlva megszűnt, de folytatólag ugyanazon házban létesítette Frim az „Első Magyar Hülye Nevelő és Ápoló Intézet”-et. 1877-ben az intézet Pesten folytatta működését három éven keresztül. Ekkor a magánjellegű intézet már kormánytámogatásban részesül.

1886-ban ismét fokozódott a kretinizmus iránti érdeklődés. Ekkor az idióták gyógykezelésének megállapítása céljából, a német szakemberek Grácban értekezletet hívtak össze. Ez alkalommal a csallóközi kretinek tanulmányozását is tervbe vették. Belügyminisztériumunk erre az alkalomra magyar és német nyelven kiadta dr. Lendvay Benő pozsonyvármegyei főorvos több év óta gyűjtött tapasztalatait, s azokat tájékoztató céljából a német szakemberekhez idejében eljuttatta. Sajnos az értekezletet Grác mellőzésével, a Rajna melletti Frankfurtban tartották meg és így a csallóközi tanulmányút elmaradt.

Lendvay tanulmányában alapos munkát végzett. Összeállította a Csallóköz föld, víz és földtani viszonyait, s vizsgálat tárgyává tette a növényzetet, az általános egészségügyi viszonyokat, megállapította a kretinek számát, a betegség formáit, káros következményeit, a gyanítható okokat, s az elhárításra vonatkozó intézkedéseket.

Ebből a rövid felsorolásból láthatjuk, hogy tájbetegségnek fogta fel a kretinizmust, s okát a tájviszonyokban kereste. A vizsgált terület 123 községében és egy városában lakó 62 796 egyén közül 832-t talált kretinnek. Így minden 75-ik ember kretin. Megállapította, hogy a lakosság teljesen elszigetelve, csak a szigeten belül változtat helyet, s egymás között házasodik. Ő is megállapította, hogy a betegségnek különböző formái és félései vannak, de mindenkinek közös jellemzője az értelem kisebb-nagyobb elhomályosodása. Vannak, akik taníthatók, de legnagyobb részük az értelem legnagyobb hiányát

mutatja, s ezek mint a falu bolondjai örökös gúnynak vannak kitéve. A szerző végigjárta a Csallóköz összes községeit és megvizsgált mindent kretint. A golyvát és a kretinizmus aetiológiáját egynek tartja, s azt vizsgálja, hogy a kretinek legtöbbször golyvásak-e? Megállapítja, hogy a betegek arcszíne piszkos-sárga, felülete duzzadt, már fiatal korban is redős. Az arckifejezés buta, ritkán komor, néha félnék, legtöbbször ostobán vigyorgó, ami nem nevetésre, de szájalomra késztet. A törpe termet, s a fejletlen buta arc, az életkort illetően tévedésbe ejt. A 10 évesnek látszó egyénről kitűnik, hogy már sor alatt volt. 30—40 év után az arc alig változik. A nagy homlok idomtalan, az orrgyökök benyomottak, az orr pisze, a nyelv duzzadt. Foghiányosság kevés fordul elő, többnyire nagyothallók, s akik nem azok, fülsértő hangon beszélnek. Kevés olyan van közöttük, akit etetni kell, de olyat, aki járni nem tud, eleget talált. Vannak kretinek, akiknek gyermekei egészségesek, de nem tudni, mely percben válnak azok is betegekké. Van közöttük, aki ír és olvas, más pedig már elfelejtett. A legfiatalabb kretin 3, a legidősebb 75 éves volt.

Lendvai a csallóközi kretinizmus káros következményeit nemzetgazdasági, népszaporodási és véderői szempontból vizsgálta. Megállapította, hogyha a 832 kreténből 600-at murka-képtelennek veszünk, akik naponta 30 krajcárt keresnének, az egy év alatt (300 nap) 54 000 Ft-ot tenne ki. De tekintetbe kell venni azt is, hogy sok beteg mások gondozására szorul, ami munkavesztéssel jár. Ha ezt is felszámítjuk, Csallóközben 600 kretin eltartása évenként 100 000 Ft-ba kerül.

A népszaporulat 1781—1886-ig 11,26% volt. Ennek oka nem az elhalálozás volt, hanem a születések csökkenése. Véderői szempontból 1877-től 1886-ig az I. korosztályú hadkötelesek száma 6032 volt. Ebből besoroztak 471-et. Töröltek törpe termet miatt 427-et, hülyeség miatt 158-at, golyva miatt 157-et. Visszahelyeztek 171 golyvást és 294 duzzadt nyakút. Végeredményben alkalmatlannak találtak 12 30%-ot, alkalmasnak 7,80%-ot.

A betegség gyanítható okai közül az ideg és csontrendszer elváltozásaival nem foglalkozik. Gyanús elsősorban az ivóvíz.

Főleg azok a kutak, melyek a Duna, vagy mocsarak mellett vannak. A néphit szerint minden idegenből letelepülő golyvász lesz. Kétségtelen, hogy akik messzebb költöznek innen, s más vizet fogyasztanak, golyvájuk kisebb lesz, vagy megszűnik. A víz káros alkatrészeit megnevezni nem tudja. Felemlíti a vajkai golyvász kutat, melynek vizében bár semmi káros anyagot nem állapított meg az elemzés, fogyasztói mégis három nemzedéken keresztül golyvások és részben kretinek voltak. A negyedik nemzedék négy apró gyermekét a vizsgálatkor még egészségesnek találta. Felveti a kérdést, hogy nem kellene-e az okot valamilyen specifikus baktériumban keresni? Ha a golyvát csakugyan a víz okozza, kérdés, hogy a kretinizmust is létrehozhatja? Birkerre hivatkozik, aki a golyvát és a kretinizmust idült, fertőző betegségnek tartja, amelynek szerves miasmája a földkéregnek bizonyos üledékrétegeihez van kötve, s ivóvíz útján jut a szervezetbe. A betegség más oka lehet a szegénység, nyomor, rossz minőségű eledel, sóhiány, szűk, nedves lakás, mértéktelenül fogyasztott alkohol, a csecsemők célszerűtlen táplálása, elégtelen gondozása. Ok lehet az is, hogy az anyák a terhesség idejében túlerőltetik magukat munkával, s hogy a két-hároméves gyermekekre, az öt-hatévesek ügyelnek, s így fejre esés történik. Némelyek a leánygyermekéknél okul hozzák fel, hogy télen az iskolában órákon keresztül be-kötött fejjel ülnek. A szellemi nevelés hiányát is az okok között kell felsorolni. Legfőbb ok azonban abban keresendő, hogy a csallóköziek egymásközt házasodnak.

Lendvay a betegség elhárítására azt javasolja, hogy szabályozzák a folyókat. Ezáltal az ivóvíz javulni fog, mert a Duna sebesebb lesz, áradása mocsarokat nem képezhet. A lakóházak építésénél tekintettel kell lenni az egészségügyi kívánalmakra. A falakat izolálni kell. Meg kell szabni a szobák térfogatát, magasságát, ajtókat, ablakok méreteit. A lakosságot fel kell világcsitani az alkohol káros voltáról. Az apró gyermekeket felügyelet alá kell helyezni, ezért óvodák, gyermekkertek létesítendőek. A nagyobb gyermekekre jó hatással lesz az iskola. Nem szabad megfélekezni az anyák oktatásáról sem. Tanulják meg a gyermek okszerű táplálását, gondozását, nevelését. Nem

elég az egészségtan tanítása, de népszerűen le kell írni a betegséget és füzet formájában terjeszteni. Szigorúan el kell tiltani, hogy a kretinek, vagy terheltek egymás között házasodjanak, s vérfrissítés céljából el kell rendelni, hogy a házasság csak távolabb lakók közt jöhet létre. Gyógypedagógiai intézetek létesítése, elagottak és tehetetlenek részére ápoló ház, ezek azok a kellékek, amelyek a betegség megszüntetéséhez vezetnek.

Lendvay az 1885-ben tartott országos orvosi és közegészségügyi kongresszuson is felhívta a figyelmet a kretinekre. Megemlítette, hogy az 1884-ben tartott összeírás alkalmával az ország 16 000 000 lakósa között 18 672 kretint találtak. Pozsony m.-ben minden 283 lélekre, Hunyadban minden 270-re, Fogaras m.-ben minden 223 lélekre jut egy kretin. A vidékek között a Csallóköz szigete a legrosszabb, mert ott minden 68-ik egyen kretin. Ezek a szomorú adatok sürgős állami beavatkozást igényelnek, ezért a kormány tegyen meg mindent a betegség okainak elhárítására, s a szerencsétlenek sorsának enyhítésére.

Az 1800-as évek utolsó negyedében Linzbauer Xavér Ferenc professzor, aki a magyar közegészségügy egyik lelelkesebb harcosa volt, kormánytámogatással a kretinizmus tanulmányozásához kezdett. Úgy látszik ő szándékozott megvalósítani azt a tervet, amit még 1814-ben a pesti egyetem bizottsága kidolgozott. Adatgyűjtése az egész monarchiára kiterjedt. Vizsgálatainak, megállapításainak eredménye, amelyet magyar és német nyelven szándékozott kiadni, ismeretlen maradt. Mindössze szemelvényeket közöl belőle 1882-ben, az egészségügyi és mentő szolgálat német kiállításának alkalmával. Ezekben a szemelvényekben azt tanácsolja, hogy gyűjtsék össze a betegeket és úgy figyeljék meg őket. Eddig a legtöbb kormány elhanyagolta a betegséget, pedig az mindenütt a nemzet kárára van. Máig mindössze a pedagógia és humanizmus lépett fel segítőként. A betegség okát anatómiai és fiziológiai gátlásokban, s elsősorban a központi idegrendszerben keresi. A betegség szerinte gyermekkorban jelentkezik, a szervezet fejlődése folyamán, s ha gyógyszerekkel nem is szüntethető meg, de enyhíthető.

A kiállításra küldött nyomtatott jelentésben részletesen ismerteti készülő nagy munkájának tárgymutatóját. Ebből megállapíthatjuk, hogy figyelme a kretinizmus és az ellene teendő intézkedések legapróbb részletére is kiterjed. Szándéka az volt, hogy leírja a betegség tüneteit, előfordulási helyét, ennek tájviszonyait, a betegek számát az egész monarchiában. Vázolni akarta az orvosok feladatát és azokat az akadályokat és hiányokat, amelyek miatt jóformán még semmi sem történt. Azután ismertetni akarta az állam és a humanitás feladatát. Előbbi sokat tehet az építkezési utasítások, kút-tisztítások, erdőirtások, folyamszabályozások terén. Állami feladat a népies utasítások kinyomatása és az endemiás vidékeken való terjesztése. Lehetőséget kell nyújtani, hogy a tárgy iránt érdeklődő orvosok, anyagi támogatás mellett, külföldön képezhesék magukat. Célszerű intézetek, kórházak létesítése szintén állami feladat. A pedagógia feladata gyógypedagógiai intézetek teremtése, ott a betegek szakszerű gondozása, nevelése. Ha rendet akarunk teremteni ebben az ügyben, az orvostudománynak kell átvenni az irányítást, a lelkipásztorok, tanítók csak segítőtársak legyenek.

Linzbauer megrázó szavakkal fordul a magyar kormányhoz, a Vöröskereszt Egyesületekhez és az emberbarátokhoz, hogy jöjjenek a szerencsétlenek segítségére. „Hisz a gyilkosoknak, betörőknek gondoskodnak egészséges börtönökről, árnyas kertekről, valamilyen mesterség elsajátításáról. Pénzkereseti lehetőséget biztosítanak nekik, a tudatlanokat megtanítják írni, ellenben az ártatlan kretinokkal, kik semmi bűnt sem követtek el, nem törődik senki. Piszokban, magukra hagyva élnek, s ha jární tudnak, a szemétdombokon keresik élelmüket, míg éhen nem pusztulnak”. A Vöröskereszt békeidőben juttathatna vagyonából a kretinoknak, a jótékony egyesületek pedig ne elégedjenek meg azzal, hogy egészségesek számára létesítenek óvodákat — menhelyeket, hanem a kretinek részére alapítsanak célszerű gondozó — ápoló és tanító intézeteket. A Budapeستől Esztergomig húzódó hegyvidék erre különösen alkalmas.

Linzbauer, mint a magyar tudományos élet egyik reprezentánsa, minden összeköttetését felhasználta, hogy az intézőkörök figyelmét a szerencsétlenek megsegítésére felhívja. Talán ennek eredményeképpen szólítja fel a kormány a hatóságokat 1896-ban, hogy a kretineknek a budapesti hülyék és gyengeelműek nevelőintézetébe való felvételét szorgalmazzák. 1899-ben pedig hírül adja, hogy a testi és szellemi fogyatékosokban szenvedőket gyámolító országos egyesület Budapesten megnyitotta a hülyék szeretet menházát. 1900-ban végül a kormány felhatalmazást nyer, hogy Budapesten a lipótmezei állami elmeorvosintézet telkén képezhetetlen köz- és önzestélyes hülye gyermekek részére pavilont építsen.

A történelmi hűség kedvéért meg kell még említenem, hogy 1923-ban a magyar kormány elrendelte a golyva terjedésének földrajzi és számszerű megállapítását. A vizsgálat kizárólag iskolás gyermekekre szorítkozott.

Megállapíthatjuk, hogy elődeink Galenus óta keresik a kretinizmus okát és gyógyítási módját. Amint hallottuk, Magyarország ebben a munkában a XVIII. század végétől kezdve vett részt. Kezdeményezésekben és tervekben nem volt hiány nálunk sem, de azok keresztülvitelét gyakran megakadályozta a szükséges szociális érzés, vagy anyagiak hiánya.

A sors iróniája, hogy az úttörő Kitaibel Pál, Lenhossék Mihály, Gerley János, Lendvay Jenő és Linzbauer Xavér Ferenc nem láthatta meg fáradhatatlan munkásságának érett gyümölcsét.

Úgy tűnik fel, hogy amit az emberi ész és tudás, valamint az állam lassan mozgó apparátusa nem tudott megoldani, azt idők folyamán a természet örök törvénye számolja fel egy-egy pusztító járvány, fertőző betegség, vagy baleset révén.

IRODALOM

Orvosi fakultási iratok (Orsz. levétár) 1814—1815.

Orsz. levétár. Sanitas. 1796. 1814—1815.

РЕЗЮМЕ

Начиная уже с древнейших пор в Венгрии встречались два эндемических местных заболевания: малярия и кретинизм. О некоторых симптомах последней болезни упоминается уже в глоссарии г. Бестерце (1380—1390), а в дальнейшем также в словаре г. Дьендеш (1487) и в словнике Мормелия, вышедшем в 1533 году. Кроме старинных словарей, в венгерском устном предании также содержатся многочисленные сведения, относящиеся сюда. Среди венгерских географических авторов, в своей работе, озаглавленной „*Notitia Hungariae novae historico-geographica*” (Историко-географические заметки о новой Венгрии), Матиас Бел в 1736 году упоминает об этом заболевании. Из числа венгерских врачей Даниел Гэмэри занимается вопросом кретинизма в опубликованной в 1765 году работе с заглавием „*Tentamen de indole aeris Hungaricae*” (Попытка) получения воздуха в Венгрии).

Внимание венгерских практикующих врачей болезнь привлекла на себя лишь в 1814 году. В то время физик комитата Марамарош, Иоганн Непомук Вейс попросил Совет наместничества об осведомлении по отношению причин и метода лечения заболевания. Совет наместничества Венгрии считал воду причиной болезни, и в 1814 году дал венгерскому ученому Палу Китайбелу поручение проанализировать воды комитата Марамарош, и сообщить о находящемся в воде возбудителе. Китайбел производил уже раньше, в 1796 году, исследования такого рода, и тогда уже отчитался о том, что заболевание не ограничивается исключительно только на территорию комитата Марамарош, и что нельзя удовлетвориться одним только анализом, а надо взвешивать и обстоятельства.

Оценивая важность проблемы кретинизма, будапештский университет в 1814 году учредил комиссию. Профессор университета Михай Ленхошек, состоявший членом этой комиссии, перечислил предполагаемые причины заболевания, и требовал срочного вмешательства со стороны государственной власти, чтобы заболевание не приводило к видимому изменению. Покамест следует немедленно поступить к сбору сведений не только в Венгрии, но и в Тироле, Штирии и в Крайне. Высланные комитатским физиком вопросные листы результатом не сопровождались, и дело кретинизма чуть не забылось. Только из 1857 года сохранилась популярная статья пастора с. Шаморья Михай Решель о кретинизме в районе Вайка. На передний план дело кретинизма снова выдвинулось только на съезде венгерских врачей и естествоиспытателей, состоявшемся в 1865 году в г. Пожонь (Братислава). Выступая с потрясающей речью, д-р Йожеф Герлен обратил внимание съезда на уничтожающую народ болезнь. Наверно, под влиянием именно этого выступления издался в 1868 году закон, от-

числивший высмеянных кретинов из учебных заведений, запретивший в 1871 году их прием в сумашедшие дома, и в 1876 году обязавший коммуны содержать, лечить кретинов и ухаживать за ними. Заслугой д-ра Йожефа Герлеи считается, по всей вероятности, и тот факт, что в 1870 году образовалось общество для защиты и воспитания несчастных кретинов. В 1886 году внимание опять в повышенной мере обратилось на вопрос о кретинизме, так как немецкие специалисты созвали съезд в г. Грац для установления лечения идиотов. На этот раз проектировалось изучение и кретинов района Чаллокэз. В это время государством было отпечатано и отправлено немецким специалистам многолетний опыт д-ра Енэ Лендваи, главного врача комитата Пожонь. К сожалению, съезд состоялся в далеком г. Франкфурт, и поэтому участники конференции не посетили района Чаллокэз. К концу 1800-х годов профессор университета Ксавер Ференц Линцбауер — при помощи правительства — снова приступил к изучению кретинизма. Его сбор данных охватил территорию всей монархии. Из объемного труда было опубликовано однако, лишь несколько отрывков.

В наши дни вопрос кретинизма в Венгрии имеет меньшее значение, так как большинство опасных территорий находится в настоящее время под властью государств, наследников монархии.

ZUSAMMENFASSUNG

In Ungarn kamen seit ältesten Zeiten zwei Krankheiten endemischen, regionalen Charakters vor: die Malaria und Kretenismus. Einzelne Symptome des letzteren beschreibt schon das Bistritzer Wörterverzeichnis (1380—1390), später das Wörterbuch von Gyöngyös (1487) und das 1533 erschienene Wörterverzeichnis des Mormelius. Von den Geographen ist es Mátyás Bél, der in seinem Werk „Notitia Hungariae novae historicogeographica,” erschienen 1736, diese Krankheit erwähnt. Aus der Reihe der Ärzte befasst sich Dániel Gömöri mit dem Kretenismus in seinem „Tentamen de indole aeris Hungaricae”, 1765. Unsere praktischen Ärzte wurden auf diese Krankheit nachweislich erst im Jahre 1814 aufmerksam. Komitatsphysikus im Kom. Máramaros erbittet in diesem Jahre Anleitungen vom Statthaltereirat über die Ursache dieser Krankheit und über das anzuwendende Heilverfahren. Der Statthaltereirat war der Meinung, das Wasser enthielte die Keime der Krankheit und beauftragte 1814 den Gelehrten Pál Kitaibel, die Gewässer in Máramaros zu analysieren und über die im Wasser gefundenen Krankheitsstoffe Meldung zu erstatten. Kitaibel hatte ähnliche

Analysen schon 1796 durchgeführt und bereits damals gemeldet, die Krankheit komme nicht nur im Komitat Máramaros vor und es genüge nicht, bloß eine Wasseranalyse, man sollte vielmehr auch andere Faktoren in Erwägung ziehen.

Von der medizinischen Bedeutung des Kretenismus überzeugt, hat die Pester Universität ebenfalls 1814 eine Kommission eingesetzt. Eines ihrer Mitglieder, Universitätsprofessor Mihály Lenhossék berichtete über die wahrscheinlichen Krankheitsstoffe und umgierte ein Eingreifen seitens der Staatsbehörden, um einer Rassenentartung infolge dieser Krankheit vorzubeugen, in der Zwischenzeit sei nicht nur in Ungarn, sondern auch in Tirol in der Steiermark, im Krain eine Datensammlung einzuleiten. Die an die Komitatsärzte verteilten Fragebögen brachten keinen Erfolg und die Sache des Kretenismus geriet in Vergessenheit. Erst 1857 schreibt Mihály Réseley, Dechant von Somorja einen volkstümlichen Artikel über den Kretenismus in Vajka. 1865 gelegentlich der in Pozsony stattgefundenen Grossversammlung ungarischer Ärzte und Naturforscher wurden die Probleme des Kretenismus wieder aufgegriffen. Dr. József Gerley legte in einer erschütternden Rede die volksverheerenden Wirkungen dieser Krankheit dar. Diese Rede gab wahrscheinlich den Anlass zur Gesetzesbestimmung von 1868, mit welchem die der Verspottung ausgesetzten Kretene vom öffentlichen Unterricht ausgeschlossen wurden, ferner dazu, dass im Jahre 1871 die Aufnahme von Kretenen in Irrenanstalten verboten und 1876 die Betreuung, Pflege und Heilung von Kretenen, die mittellos sind, den Gemeinden übertragen wurde. Als Verdienst des Dr. Gerley darf wohl auch die Tatsache verbucht werden, dass 1870 ein Verein zum Schutz und zur Erziehung dieser bedauernswerten Menschen gegründet wurde. 1886 wandte das Interesse für diese Frage wieder in gesteigerten Masse zu, deutsche Fachleute veranstalteten in Graz eine Enquête über das Heilverfahren bei Idiotismus. Es wurde auch die Untersuchung des Kretenismus im „Csallóköz“ (Schüttinsel) beschlossen. Oberphysikus des Komitats Pozsony, Dr. Jenő Lendvay liess, auf vieljährige Erfahrungen gestützt, sein Referat über diese Frage in Druck legen. Die erwähnte Konferenz wurde aber in Frankfurt abgehalten, die Studienreise auf die Schüttinsel unterblieb. Im letzten Viertel der 1800-er Jahre begann Universitätsprofessor Xaver Ferenc Linzbauer, von der Regierung unterstützt, die Untersuchung des Kretenenproblems wieder in Gang zu setzen. Seine Datensammlung erfasste die ganze damalige Doppelmonarchie. Nur einige Bruchstücke dieser grossen Arbeit sind erschienen.

Im heutigen Ungarn hat der Kretenismus seine einstige Bedeutung eingebüsst: die gefährdeten Landstriche gehören jetzt grösstenteils zum Gebiet der Nachbarstaaten.

SUMMARY

Two endemic diseases have been recurring in Hungary since the oldest times: malaria and cretinism. Some symptoms of the latter are recorded as early as in the Beszterce vocabulary (1380—1390), later on in the Gyöngyös dictionary (1487) and in the vocabulary of Mormélius published in 1533. Besides the old dictionaries, oral traditions have also transmitted a great number of relevant data. Among our geographical authors, Mátyás Bél makes mention of this disease in his „Notitia Hungariae novae historico geographica” published in 1736. Among our physicians, Dániel Gömöri is giving consideration to cretinism in 1765 (Tentamen de indole aeris Hungaricae).

The earliest proof of the disease having caught the attention of practitioners dates from 1814, when János Nepom. Weis, a physician of the county Máramaros applied to the council of the governor-general for instructions concerning the cause and treatment of the disease. In the opinion of the council water being responsible for the disease, the commissioned Pál Kitaibel in 1814 with analyzing the waters of Máramaros and reporting on the pathogene found in the waters. Such investigations had been performed by Kitaibel as early as 1796, when he had already reported that the disease was not confined to the county of Máramaros and that analyzing of the water was insufficient without weighing the circumstances.

Realizing the importance of cretinism, the University of Budapest sent out a commission in 1814. Mihály Lenhossék, a member of this commission, draw up the list of the alleged causes of the disease, urging the state to intervene, lest the race degenerate. In the meantime surveys should be started right away not only in Hungary, but in Tyrol, Styria, and Carniola. The questionnaires sent to the county physicians bore no fruit and the cause of cretinism all but fell into oblivion. A popular article written on cretinism in the town of Vajka in 1857 by Mihály Részely, dean of Somorja, remained an exception. Interest was focused again on the problem of cretinism at the rally of Hungarian physicians and natural scientists held at Pozsony in 1865. The physician József Gerley called attention to this nation-wide ravaging disease in a staggering

speech. This may have been responsible for the passing of a bill, which, in 1868, excluded cretins exposed to jeering from schools maintained by a public authority in 1871, laid a ban on the admission of cretins to lunatic asylums, and in 1876 ordered the communes to assume responsibility for the keeping, care, and treatment of destitute cretins. Even the society founded in 1870 for the protection and education of these unfortunate people may be ascribed to the influence of Gerley. Interest in the fate of cretins was again revived in 1886, when German specialists convoked a meeting to Graz to decide about the methods of treatment to be adopted with idiots. A study of the cretins in the Csallóköz was also put on the agenda. The experience of many years collected by Jenó Lendvay, chief physician in Pozsony was printed and sent to the German specialists by the state. Unfortunately, the meeting was held in Frankfurt and thus the trip to examine the Csallóköz was put off. During the last quarter of the past century, university professor Ferenc Xaver Linzbauer resumed the studies on cretinism with the assistance of the state. His survey covered the whole territory of the Austro—Hungarian monarchy. Only selections of the enormous work have been published.

Cretinism in to-day's Hungary lost much of its importance, since the bulk of the danger zones had been transferred to the succession states.

**KOVÁTS MIHÁLY ORVOS, A MAGYAR-
ORSZÁGI TERMÉSZETTUDOMÁNYOS
ISMERETTERJESZTÉS EGYIK ÜTTÖRŐJE
1762—1851**

Írta: Dr. SZÓKEFALVI-NAGY ZOLTÁN (Eger)

A z újkori természettudománynak legérdekesebb, eredményes és eredménytelen próbálkozásokban leggazdagabb korszaka a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig tart. A szellemtudományok ezt az időt a felvilágosulás századaként emlegetik, de a természettudományok fejlődésére is nagyon találó ez a szó. A középkori természettudományra jellemző sötétség ekkor kezdett véglegesen feltisztulni, eltűnni. Büszkeséggel, méghozzá jogos büszkeséggel mondja ekkor Kultsár István: „A' Physica többé nem Magia, a' Chemia nem Alchimia, az Astronomia nem Astrologia, 's az Orvos nem Charlatán, nem vénasszony, 's orvoslása nem kuruzslás, nem babonáskodás: hanem egy a' természeti tudományok közül vagy helyesebben minden természet tudományok summája”.

A tudományok kiléptek elzárkózottságukból, szakítottak misztikus jelölésrendszereikkel, sőt szakítottak a tudomány nyelvével, a latinnal is, s a nemzetek nyelvén kezdik a tudományok eredményeit ismertté tenni. Hazánkban ez a folyamat a Nyugathoz viszonyítva elkésve indul meg. Még 1774-ben is Kováts István azáltal akarja Krueger német nyelvű fizika könyvét közelebb hozni tanítványaihoz, hogy azt lefordítja latinra. Ugyanakkor azonban, eleinte ugyancsak kezdetleges formában, de megszólalnak a tudományok magyarul is.

Nem elődök nélkül, nem váratlanul, hanem nagyon is vártan jelentette meg Kováts Mihály orvos magyarnyelvű természettudományi műveit a századforduló körüli évtizedekben.

Nagy mulasztást kell pótolnunk, amikor a természettudományok hazai terjesztőinek, a természettudományi ismeretterjesztés hazai úttörőinek történelmi jelentőségét kellőképpen méltányoljuk, s emléküket felidézzük. Kováts Mihály emléke is feledésbe merült, s legfeljebb arra szorítkozott a hazai kémia, ásványtan, orvostudomány stb. története, hogy röviden hivatkozzék működésére, pedig életműve sokkal gazdagabb, tartalmasabb, az utókor számára tanulságosabb, semhogy ilyen rövid utalásokkal megelégedhetnénk, ezért életművének értékeléséhez kívánok a következőkben adalékot szolgáltatni.

Életrajzi adatai meglehetősen tisztázatlanok. Így az sem tisztázott, hogy mikor és hol született. Ő ugyan azt írja egyik könyvében, hogy „helység is vagon Korlát vagy Korlátfalva nevű Abaúj vármegyében, és a'ban születtem”. Valóban 1758-tól 1764-ig a község református lelkésze volt Kováts Mihály édesapja, az idősebb Kováts Mihály, aki ott is nősült meg, elvéve az egyik helybeli kisnemes család leányát, Hunyor Erzsébetet. Hogy azonban kettejüknek Korlátton gyermekük született volna, arra vonatkozóan az egyházi anyakönyv nem mond semmit. Talán a későbbi katonai szolgálat alól akarta mentesíteni fiát ezzel az anyakönyvet kezelő lelkész.

Sírkövére rokonai azt vésették, hogy 1762. július 7-én született; leghelyesebb ezt elfogadnunk, annak ellenére, hogy az irodalomban egészen eltérő adatok is szerepelnek. Még életében Ponori Thewrewk József a Magyarok születésnapjai című könyvében 1768-at jelöli meg Kováts születési idejéül, de néhol ennél nagyobb eltérések is vannak.

Annai bizonyos, hogy igaz, amit Kováts önmagáról ír: „Nem királyi udvarban és nem királyi költséggel neveltetem, hanem még a' hazámnak is csaknem a' legkisebb falujában születvén többnyire a' nagy világtól félre fekvő helységeken nevelkedtem.”

Az alsóbb, majd a felsőbb osztályokat a sárospataki ősi kollégiumban végezte. Itt oltották bele azt a tudományszeretetet, ami egész életén át jellemezte őt.

Szerény anyagi körülményei miatt a sárospataki diákévek után állásba kellett mennie, hogy a továbbtanuláshoz szükséges tartal-

lékot megszerezze. Négy évig működött ezért a losonci iskolában, mint szónoklattanár.

27 éves korában végre sikerült élete vágya; a pesti egyetem orvostanhallgatója lett. A legjobb tanulmányi eredményű hallgatók közé tartozott. Szorgalmát és tudását azzal méltányolta az egyetem, hogy harmadéves korában az élettan tanársegédévé nevezte ki.

1794-ben szerzett orvosdoktori oklevelet. Az oklevél megszerzése után, hogy tudását tovább gyarapítsa, egy évet külföldi kórházak és egyetemek meglátogatására szánt. Külföldi útja során rengeteget tanult és tapasztalt, amit később igen jól fel tudott használni.

Hazatérve Pesten telepedett le. Nagyúri családok versengtek azért, hogy háziorvosukul nyerhessék őt meg, ő azonban mégis inkább, „mint a sínlő szegény néposztály reménykősziklája” vált ismertté.

Az egész országban híre kelt a nagytudású pesti orvosnak, gyakran hívták vidékre is. Keresztül-kasul utazta az akkori Magyarország nagy részét. Jól megismerte a népet, a népi szokásokat, s jól tanulmányozhatta elsősorban az ország egészségügyi helyzetét.

Gazdag tudását és széles népismeretét arra használta fel, hogy fáradhatatlanul dolgozott a tudományos ismeretek terjesztésén. Korának legszorgalmasabb orvosi írója volt, ma ugyan helyesebb lenne természettudományi írónak mondani, minthogy a szorosan vett orvostudományon kívül művelője és terjesztője volt szinte mindazoknak a tudományoknak, amelyeket a természettudományok körébe sorolunk. Magyar nyelvű könyvei a hazai ismeretterjesztés úttörő művei közé számíthatók.

Rendkívüli tudása és szorgalma ellenére kortársaitól nem kapta meg a megérdemelt elismerést. Sokszor mellőzték, s támadták igaztalanul. Kazinczyhoz írott levelében joggal panaszkolja Kováts Mihály: „volna okom a' méltatlanságon való sírásra”. Azonban nem csüggedt. Egyik nagyobb támadás után újabb könyvében így ad hangot az őt ért méltatlan gyalázkodásra: „Valamint a'kor is, most is az igazság kikeresésében fáradoztam, így ezután is azt teljes erőmből tseiekedni holtom napjáig meg nem szűnök.”

Különös, igen érdekes egyéniség lehetett. Egyéniségéről több mint száz év távlatából igen nehéz teljes képet alkotni. Annak ellenére ugyanis, hogy közismert volt az egész országban, alig-alig lehet róla valahol feljegyzést találni. Így még azt sem sikerült megállapítanom, hogy volt-e családja vagy sem.

Legtöbbet Kazinczy leveléből olvashatunk róla. Megtudjuk, hogy nagyrabecsülte és barátjának tekintette. Szemere Pál pedig — Kazinczy barátja — egész szoros kapcsolatban volt vele. Kovátsnak azonban a kortársakhoz fűződő barátsága nem volt problémamentes. Egy ideig Kazinczyval is feszült volt viszonyuk. Nehéz kielemezni azokat az okokat, amelyek közrejátszottak abban, hogy még azok, akik nagyrabecsülték tudását, szorgalmát, sem tekintették egészen közülük valónak.

Úgy hiszem a legközelebb akkor járunk az igazsághoz, ha figyelembe vesszük azt, hogy szenvedélyes híve volt hivatásának és a tudománynak. Hivatását mindenféle társadalmi kapcsolatnak elébe helyezte. Ezt olvashatjuk ki Vitkovics Mihálynak, a kor ismert költőjének Kováts Mihályhoz címzett vidám epigramájából is:

„Míg te sietsz éltet másoknak szerzeni, nállam
Disznó élte veszett: vesztire jöjje! igyunk.” (1821)

Valószínűnek tartom, hogy eléggé kifejtett volt benne a különtség is. Ma legalább feltétlenül annak neveznénk azt az eljárást, hogy ő, aki korának legszorgalmasabb természet-tudományi írója volt, tudomásom szerint egyik folyóiratba sem írt egyetlen cikket sem, csak önálló könyveket. Szemere Pál Kazinczyhoz írott levelében leírja, hogy egy tervezett magyar enciklopédia ásványtani részének megírását csak úgy vállalta, ha megígérték, hogy munkája önálló kiadványként fog megjelenni.

Különtségének kialakulásában közrejátszott az is, hogy aránylag későn végezhetette el az egyetemet, a vele egyidőben működött orvos- és írotársai általában fiatalabbak voltak, mint ő.

Ragaszkodott jónak tartott felfogásához mindaddig, míg annak helytelenségéről meg nem győződött. Viszont kiválóságát dicséri az, hogy nézeteinek megváltoztatására nagyon ritkán került sor, s az utókor is csaknem mindenben neki adott igazat.

Nem hitt sohasem a természeti törvények fölé helyezendő tekintélyekben. Amikor egy vitában, mint tekintélyre Boer-

have-ra, a nagy orvos-kémikusra hivatkoztak, bátran veti szembe: „A nagy Boerhave még a mai Chémiát nem tudta, mert különben nem gondolkozott volna úgy.”

Ugyanakkor viszont minden tiszteletet megad a tudósoknak, gondosan hivatkozik rájuk, ha adataikat felhasználja, ami — tekintve, hogy nemcsak a tudományos, hanem ismeretterjesztő műveiben is így tett — nem lényegtelen adat egyéniségének megértéséhez. Különösen szépen, nagy szeretettel és tisztelettel emlékszik meg egykori professzorairól, így Révai Miklós-ról, valamint Winterl Jakabról.

Egykori iskoláiról haláláig nem feledkezett meg. Egész életében nem szakadt meg a kapcsolata a sárospataki kollégiummal. Végrendeletében gazdag könyvtárát a kollégiumra hagyta, de bőkezűen emlékezett meg a losonci iskoláról, továbbá szülőfalujáról is.

Kováts Mihály egyéniségének ismeretéhez jó volna tudnunk azt, hogy korának, a reformkornak politikai harcaiban milyen álláspontot foglalt el. Műveiben erre vonatkozó utalást, vagy pedig máshol erre vonatkozó feljegyzést nem találtam. Valószínűnek tartom, hogy a napi politikai életben nem vett részt. Gondolkodása azonban feltétlenül demokratikus volt. Érdemes az iskolákra vonatkozó gondolatait egyik művéből elolvasni:

„Szükség van, hogy minden faluban legyenek oskolák; így a gyermekek sok-féle, de kivált a' nagy sárban való járástól származó betegségek-től szabadok legyenek. A' szegény emberek gyermekeiket a' tehetősebbek ruházzák meg, hogy télen az oskolában járhassanak a' hidegben.”

Az is érdekel bennünket, hogy milyen mértékben nevezhető a természettudományi gondolkodás harcosának, úttörőjének, vagyis milyen helyet foglal el a világnézetek több évezredes harcában.

Nagyon felületesesek lennénk, ha ezt a kérdést azzal intéznénk el, hogy vallásos volt, meg kell azt is vizsgálnunk, hogy milyen mértékben befolyásolta ez őt tudományos munkájában. Akadályozta-e előítélet munkáját vagy pedig ez a fel-

fogása nem több, mint ami kortársaira általánosan jellemző külsőség.

Először is azt kell leszögezni, hogy bár református pap volt az édesapja, nem volt bigott. Saját felekezete iránti túlzott szeretetnek, a más felekezetűek elleni antipátiájának műveiben sehol semmi nyomát sem lehet találni.

Többször olvashatjuk műveiben, amint hevesen támadja a materialistákat. Így például: „Azért nem tartok Leucippel és Demokrittel, mert ők Istentagadók (atheusok), anyagosok (materialisták), teljességgel mindenféle vallás ellenségei, kisírtet és tündérhívők.”

Jellegzetesen tükrözi ez az idézet felfogását. A Demokritos ellen felhozott kifogásai között szerepel ugyan az ateizmus is, ez azonban — különösen ha a további mondatokat is figyelembe vesszük —, eltörpül amellett, hogy Demokritos olyanoakat hisz és tanít, amik a természetben nincsenek (kísértet, tündér). Az idolumokat — bizonyos túlzással — bálványoknak fordítja. A fenti idézetben is jellegzetesen nyilatkozik meg egy olyan ember világnézete, akire vonatkozóan azt szoktuk mondani, ösztönösen materialista, aki csakis azt fogadja el, ami a természetben bizonyíthatóan megvan. Hiszi ugyan, hogy van a természetén kívül, vagy helyesebben a természet felett egy lény, de tagadja, hogy annak a természetre vonatkozóan bármiféle hatása lenne.

Szenvedélyesen szembeszáll a legnagyobb tekintéllyel is, ha ezzel ellentétet tanítanak. Paracelsus ellen azért hadakozik, mert ő azt tanítja, hogy „mindnyájan titokban élünk, vagy az Yladosban.” Ellentmond Stahlnek, mert annak tanítása szerint „az anyag szenvedő: az az a' testnek semmi ereje sints a' magát mozgatasra, hanem azt mindég anyagtalán valóságnak kell mozgatnia.”

Mint orvos is hadakozik azok ellen, akik „azt emlegetik, vagy talán hiszik- is, ha az isten akarja éle, és így minden bajokat az istenre kenik.”

Azok az érvei is, amelyekkel szembeszállott kora orvosi divatos tanai ellen, ugyancsak az ösztönös materialistának, szilárdan a természetre támaszkodó tudósnek érvei.

Hogy ennek ellenére miért kel ki mégis olyan élesen a materialisták ellen, arra is elég könnyű megtalálni a magyarázatot. Ő csak azt a materializmust ismerte, amely lényegileg az ókori természettudományi ismeretekre támaszkodott, s ez nyilvánvalóan nem elégíthette ki a XIX. század természettudósait. A francia felvilágosulás materializmusával már nem került kapcsolatba, vagy pedig csak idősebb korában, amikor már nem írt olyan műveket, amelyből világnézetének fejlődését, változását lemérhetnénk.

Kováts Mihálynak azonban így is rengeteget köszönhet a természettudományi gondolkodásmód hazai fejlődése. Önkéntelenül rávilágított mindig a tudomány idealista elhajlásaira és fáradhatatlanul küzdött ellenük. Úgy hiszem, megérdemli ez a probléma azt, hogy a következőkben néhány ténnyel támasszam alá állításomat.

Már az előbbiekből utaltam arra, hogy kérlelhetetlen harcot folytatott kora orvosi divatjai közül azokkal szemben, amelyekben a természettudománnyal ellentétes tanokat fedezett fel. Ráillik igazán, amit ő írt dicséretként egy külföldi orvosról: „Ő a' ragadó előítélet záporának ellent állá.”

Ő volt az első, aki magyar nyelven fellépett a XIX. század elején egyre jobban terjedő orvosi divat ellen, az állati mágnesességnek, Mesmer tanainak terjedése ellen. Mesmer, mint írja, azt állította, hogy „annak a' magnesi folyó materiának, a'mely az egész világon széjjel van oszolva, igen különös ereje van az emberek betegségeinek meg-gyógyításában.”

Már külföldi tanulmányai alatt találkozott sok mesmerista orvosával. Amikor hazajött, szemére vetették, miért nem hozta magával ezt a tant. Már első könyvében (1798-ban) azt írja azonban, hogy ez a tan „hijjába valóság”.

Pár év múlva (1818), amikor azt tapasztalta, hogy minden tiltó rendszabályok ellenére hazánkban is kezd terjedni a mesmerizmus, a harcnak egy igen különleges módját választotta. Kétkötetes könyvet adott ki az Állati mágnesesség mérőserpenyűje címen. Azt írja „Azért nevezem ezt a' munkát Állati mágnesesség mérőserpenyűjének, mert ezen mérem meg az állati mágnesesség igazságát vagy igazságtalanságát”. A két kö-

tet közül ugyanis az elsöben ismertette Mesmer tanait azáltal, hogy fordításban kiadta egy ismert mesmerista orvos, Eschenmeyer tanulmányát, söt toldalékként más írók megállapításait is csatolta. A második kötetet pedig arra használta fel, hogy abban az első kötet anyagát „megvis'gálja és megczáfolja.” Ezt a különös módszert azért választotta, minthogy mindaddig nem volt magyar nyelvü mesmerista könyv, nem volt tehát, mivel vitakozhatott volna.

Könyvének megjelenése átmenetileg visszaszorította ugyan a mesmerizmus továbbterjedését, de bizony elfogultság diktálta késöbb tett kijelentését: „hogy a méröserpenyü a Mesmeriséget el is hallgattatta”.

A mágnesség védöi erősen nekitámadtak, többek között azt is szemére vetették, milyen háladatlanság német orvosokai támadni, holott, mint egy kritika mondja „az ott virágzó Tudományoknak köszönheti Magyarország és Erdély minden kultúráját”.

Különösen a nyugatot majmoló arisztokrácia és az általa támogatott szolgálékkü orvosok vették fel vele a küzdelmet. „Egy nagytekintetü és még nagyobb hatalmü, különben igen tudósnak tartott Úr — írja — ezután nekem nagyon gátolta becsületemet, híremet, és egy bizonyos alkalmatossággal az előmeneteletem is”.

Nem adta fel azonban a reményt, hogy a természettudomány gyözelmét a tévelygések ellen sikerül kivívnia. Amikor a XIX. század másik nagyhatásü orvoslási irányzata, a homöopátia, a hasonszenvi gyögmöd (fordításában: hasonló nyavalyásság) hazánkban kezd tért hódítani, ismét elsőnek fog tollat, s 1826-ban megírja az irányzat alapvetö müvének, Hahnemann Organonja ellen az Antiorganont. A megírt és cenzúrázott! Antiorganon egy ideig azonban a fiókjában hevert, „mert — írja késöbb — reménylettem, hogy az én kedves Hazámban majd csak magában elcsendesedik ez az orvosi tévelygés”.

Amikor azonban Bugát Pál 1830-ban fordításban kiadja az Organont, ö is előáll a cáfolattal. Pontról pontra igyekszik Hahnemann minden állítását megcáfolni. Az érvelés tudományos hangját itt-ott átszakítja a szenvedélyesség, a gúny és

felháborodás hangja. Jellegzetesnek tartom a következő részt:

„Be ravasz ez a' Gyógyítóművész! Úgyis tudván, hogy az ő $\frac{1}{10.000}$
vagy $\frac{1}{100.000}$ résznyi szer cseppeivel akar gyógyítani, azt is böltsen

tudván, (ha tsak végképpen vacatiót nem adott az eszének), hogy az ilyen orvosság sem nem árt, sem nem használ; azt is reménylven, hogy majd magában jobban lesz a beteg kivált, mivel szoros diétát parancsol neki.”

Felemelte szavát a piócázás ellen is. Kis tanulmánya az Antiorganon függelékeként jelent meg. Befejező sorai ezek: „reményljük, hogy ez a' bolondság szintúgy el fog múlni, mint a'hogy a' XVI. Lajos idejébeli hosszú vendéghaj (paróka) a' szokásból kiment”.

Hadakozik 1807-ben megjelent kémia-könyvében a füstölés ellen is, bizonygatva, hogy a füstölés hatástalan, minthogy a forró téglára öntött ecet, vagy más füstölőszer elég, így legfeljebb rontja a levegőt. Bizonyítása itt sántít, ennek ellenére jellemző reá. Ha természettudományi felfogása szerint valamilyen szokás nem állotta meg a helyét, felvette ellene a harcot, még abban az esetben is, mint itt is, ha annak ő maga is hívének mutatkozott a múltban.

Szembeszállott a nép körében elterjedt orvosi hiedelmekkel, a babonákkal is. Abban az időben az orvosnak még igen sok népi babonával kellett megküzdenie. Az értelmiségiek felvilágosodását akkor még nem követte szorosan felzárkózva a széles néptömegek fejlődése is. Sőt éppen a könyvnyomtatás technikai fejlődése a babonák terjedését is elősegítette. A sok kiadást megért „Házi orvosságok” például még abban az időben is a legprimitívebb babonák terjesztője volt. Érdeemes példaként egy ilyen orvosságot e könyvből idézni:

„Gyermek hogy meg-ne ijedgyen. Vedd a' Medvének jobb szemét, aszald-meg jól, s' valami matériába varrd be, 's akaszd nyakába, hadd hordozza. De jobb a' Szentségek hordozása.”

Igazat írt Kováts akkor, amikor megállapítja, hogy a

„Köznép mállunk teli van orvosi babonákkal.” „Ez ugyanis áhitatosan hiszi a fegyver ellen való mesterséget (spiritusnak nevezik), a lidértzeket, a tátosokat, a boszorkányokat, a' kötéseket tsináló tudákos vén asszonyot, a garabontzás deákokat, a tenyerből jövendőmondó ... czigányokat” stb. „Ezek a' gondolkozások a XVIII-dik századnak a' végére nem illenek,”

Kováts nemcsak azzal harcolt a babonák ellen, hogy azokra ráirányította a figyelmet, hanem mindent megtett, hogy azokat a természettudományos ismeretterjesztés fegyvereivel kiszorítsa. Írt elsősegélynyújtási táblázatot, összeállított a falusiak számára egy gyógyszerkönyvet, s írt a falusi bábák számára egy „Rövid oktatás”-t. A gyógyszerkönyv (a Magyar patika), amelynek megírásával az volt a célja, hogy a falusi írástudók „a' falusi ügyefogyott beteg adózó népen kevés költséggel, és azok bizodalmas kívánságok szerint segíthessenek”. Hufelandnak „Armen Apotheke” című művének (magyarul megjelent 1831-ben) nyomán született meg, azonban mind felépítésében, mind pedig használhatóságában jelentősen túltett a mintául vett könyvön.

A falusi bábák számára készített oktatása Kováts szerint különösen azért vált szükségessé, minthogy a falusi bábák, akik legtöbbször „a' legszegényebb, legeggyűbb falusi asszonyokból, p. o. szűkölködő vénasszonyokból, özvegy csordásnékből, kondásnékből, csikósnékből szoktak lenni”, a legszörnyűbb orvosi babonák terjesztői.

Az egészséges életre való nevelésben különösen sok igyekezetet fejtett ki. Jól meglátta a nép egészségügyének legelgyatottabb problémáit. Könyveiben gyakran olvassuk, mennyire egészségtelen körülmények között kényszerül élni a nép, nemcsak szegénysége miatt, hanem tudatlansága miatt is. „Közönségesen a'ban nagyon és mindenütt hibáznak parasztyaink — írja —, hogy igen kis ablakokat tsinálnak a' házaikon, sőt a nógrádi tót parasztok minden ablak nélkül vannak”. Részletesen foglalkozott a táplálkozással is, s kora általános felfogásával szemben hirdette, hogy „a sok étel tsak a szokás-

tól van, nem a természettől.” Erről könyvet is akart írni, de hosszúra nyúlt életében minden tervét megvalósítani mégsem volt ereje.

Helyesen látta az alföld mocsarainak egészségtelen voltát is. Szinte klasszikusan fogalmazza ezt meg:

„Az egész világon betstelen ez a szép föld veszedelmes voltáról... ez az egész (különben termékenységre nézve Kánahán, gyönyörűségére nézve pedig Paraditsom). Tartomány teli van mindenféle álló, rothadt vizekkel és rothadt tavakkal.”

A meglátott bajok orvoslására az egészséges életre való nevelés segítésére kikereste a külföldi orvosok leghasználhatóbb műveit és azokat magyar fordításban adta közkézre. Először, 1798-ban Hufelandnak, a kiváló német orvosnak „Az emberi élet meghosszabbításának mestersége” című könyvét jelentette meg. Kováts jó ítélőképességét dicséri, hogy a gazdag német orvosi irodalomból éppen azt a művet választotta, amely ebből a korból a leginkább időállónak bizonyult. Ez volt az a mű, amely később Makrobiotika címmel hazájában rengeteg kiadást ért el, még száz évvel az első kiadás megjelenése után is hatásos maradt. Alig van a világon olyan nyelv, amelyre ezt le nem fordították volna. Kováts sok más nemzetet megelőzött abban, hogy hazája nyelvén szóltatta meg ezt a kiváló munkát. Háromszor is lefordította Hufeland könyvét, s ragaszkodott ahhoz, hogy az újabb kiadások mindig a legújabb német kiadás nyomán készüljenek.

„A' gyenge élet meg-hosszabbításának és a' gyógyíthatatlan nyavalyák húzásának a' mestersége” címen 1802-ben Struve Keresztély a maga korában ugyancsak kiváló könyvét fordította le. Ehhez is, éppen úgy, mint a „Magyar Hufeland”-hoz is, Kováts nagyon sok egyéni jegyzetet írt. Jellemzőként felsorolom, mivel toldotta meg Kováts Struve könyvének fordítását: „a tehénkilisekről való tanítás” (vagyis himlőoitás), Hufelandnak az anyáknak a gyermeknevelésről szóló tanácsai, Kantnak „Az Elme ereje által a' Nyavalyáknak Ellenállhatóságáról” szóló tantíása, a galvánozás és Erasmus Darwin tanai. A betoldások sokfélesége igen érdekesen világítja meg széleskörű érdeklődését, korszerű ismereteit. Ezt a lehetőséget is megragadta ugyanis, hogy minél többet nyújtsa a természettudományok leg-

újabb eredményeiből. Ezek a betoldások sokszor igen hosszúak voltak, úgy hogy a Makrobiotika harmadik kiadásából a jegyzetek tömegét ki kellett hagyni. Több kérdést később külön könyvben dolgozott fel.

Korszerűségét jellemzi az is, hogy szinte legelső volt, aki az akkori orvostudomány egyik legnagyobb eredményének, a himlőoltásnak hazai propagálója volt. Amilyen fáradhatatlan szenvedéllyel küzdött ugyanis a tudománytalan nézetek ellen, ugyanolyan energiával szolgálta a jónak megismert tudományos felfogás terjesztését is.

A természettudományoknak szinte minden egyes ágazata magáénak mondhatja, az orvostudományon kívül mégis elsősorban a kémia és az ásványtan hazai történetében jelentős a neve. Ő volt ugyanis az, aki először szólaltatta meg magyar nyelven a kémiát. Ásványtanával pedig megbecsült világhírnévre tett szert.

Kémiája, vagy ahogyan ő szokta mondani, a „Magyar Chémia” nem önálló munka, hanem F. A. C. Gren, hallei professor kémia könyvének (Grundriss der Chemie) nyomán készült. Megőrizte annak beosztását, felfogásában azonban van bizonyos mértékű eltérés az eredeti műtől.

Ez az egyetlen kémiai műve, de más műveiben is gyakran találunk kémiai tárgyú részleteket, így Hufeland műveihez adott kiegészítéseiben, a Magyar patikában stb. Így van lehetőségünk annak megállapítására, mi volt egyéni felfogása az akkor éppen döntő forradalmi átalakulásban levő kémiai nézetekről. Haladó és visszahúzó erők harcoltak akkor a kémiában, s igen nehéz volt közöttük megtalálni a helyeset. Igen érdekes, a korra jellemző professorának, Winterl Jakabnak esete. Ő, hogy Lavoisier tanait továbbfejlessze, merész következtetésekre jutott. Ezek a következtetések részben zsákutcába vezették Winterlt, részben azonban olyan megállapításokra is vezettek, amelyeket nemhogy a kortársak, de a későbbi fél évszázad sem érthetett meg, s csak most kezdjük azok értékét méltányolni.

Őt is fenyegette az, hogy a sok kínálkozó út közül olyanra fog tévedni, amely később hamisnak fog bizonyulni. A legtöbb

útvészto ebben az idoben az eges elmélet teren mutatkozott. Ez a korszak ugyanis még nem számolt le teljesen a XVIII. század nagyobb részében uralkodott flogiszton-elmélettel. Még hazánkban is voltak nemcsak a század végén, de még a XIX. század elején is hívei ennek az elméletnek.

Világszerte kételkedve fogadták Lavoisier tanítását; — politikai ellentétek miatt — különösen a német és angol kémikusok bírálták erősen a „francia kémiát”. Kováts, aki a pesti egyetemen német anyanyelvű professzoroktól nyerte kiképzését, később pedig német egyetemeken képezte magát tovább. átvett mestereitől egy bizonyos tartózkodást az új elmélettel szemben, ez azonban nem volt több, mint azoknak a részleteknek kifogásolása az új elméletben, amelyek kellően bebizonyítva nem voltak (amelyek egyébként azóta ki is kerültek a kémiai elméletből). Így kell értelmeznünk a Magyar Chémiában Gren nyomán tett kijelentését, hogy

„ha a phlogistontalan chémiából minden tünetet ki akarunk magyarázni, szükséges a phlogiston felvétele. Azt jelenti ez ugyanis, hogy az új kémiának nincs minden egyes jelenségre megfelelő magyarázata, így elsősorban az égést kísérő hő és fényjelenségek keletkezésére vonatkozóan volt hiányos az elmélet.

Gren szembefordult az anyag atomos felépítésének elméletével. Kováts jó természetszemléletét mutatja az, hogy Grennek ezeket a megállapításait nem teszi magáévá, hanem megmarad az atomelmélet szilárd talaján. Ha Demokritos tanait nem is volt hajlandó elfogadni, egyik könyvében külön ki is emeli, hogy nem az atomtant tagadja meg.

Biztos kézzel int nemet a kémia misztikus örökségének, az alkémiának is, pedig éppen ez a kor hazánkban az, amikor a legtöbb alkémista volt hazánkban. Szathmáry László kiváló könyve sok magyar alkémista akkori működését mutatta ki. Ezért tehát határozott érdemül kell megemlítenünk, hogy mentes volt az alkémia mindenféle maradványától. Találón írja egyik helyen; „Az alkémiának semmi egyéb atyafisága nincs a Chémiával, hanem hogy a neveik hasonlók. Az igaz, hogy az alchémia anyja a chémiának, de mit tehet a leány, hogy az anyja bolond.”

A kémiában tehát a lényeges kérdésekben olyan álláspontot foglalt el, amely korszerűnek, sőt bizonyos mértékben előremutatónak is tartható. Vannak azonban olyan kérdések, amelyekben nem tudott kora fölé emelkedni. Így van ez az élet-erő kérdésével is. Szerinte

„sok törvények, melyek az érzországban igazak, az élő testben nem igazak, azomban vannak olyan munkák, az egészséges és beteges testben, amelyeket a fisikából és chémiából ki-nem-magyarázni.”

A biológiában az önnemzés elméletét elveti ugyan, azonban helyette olyan felfogást vall, hogy a magasabbrendű élőkből annak elpusztulásakor származnak fokozatosan az alacsonvabbrendű élőlények „életereje” rabságban van, s „mikor a’ fő élet-erő elenyészik, akkor a’ kis életerők kiszabadulnak a’ fogságból és uralkodnak, de egymás utáni rendel, t. i. először a’ leg-erősebb, és azután a’ gyengébbek ülnek a’ királyi székbe. Mikor pedig a’ kis életerők is egymás után mind kihálnak, a’kor szabadul meg az értzi matéria minden életerőtől”. A magyarországi irodalomban ilyen elmélettel nem találkoztam, de nem ismerem azt a külföldi mintát sem, melynek alapján, vagy amelynek átalakításával ezt az elméletét megalkotta.

Ásványtanával, amely 1822-ben jelent meg, *Lexicon mineralogicum enneaglottum* címen világhírt szerzett, nem tárgyalt elméleti vonatkozásokat. Rendkívüli szorgalommal összegyűjtötte mindazt, amit előtte leírtak, s igyekezett abban rendet teremteni. Abból, amit a bonni akadémia e műről írt, hogy „Ez által a’ Tudomány úgy tökéletesítettett, hogy nála nélkül ezután senki a Mineralógiai Tudományról írni nem bátorkodhatik”, láthatjuk, hogy ásványtani műve korszerűség tekintetében világviszonylatban is jó volt, még ha a későbbiekben nem is bizonyult időállóknak.

„Míthogy pedig tudományt írni, a’ tudományban előforduló tárgyak neveik nélkül lehetetlen”, széleskörű természet-tudományi írói működése alatt rengetegszer kellett megbirkóznia azzal a feladattal, hogy kikeresse régebbi írók művei-

ből, de még inkább a nép nyelvéből a megfelelő kifejezéseket, s ha pedig egészen új fogalom megnevezéséről volt szó, neki magának kellett új szavat alkotnia.

Munkájában nemcsak tudományának szeretete hajtotta, hanem hazafias lelkülete is. Be akarta bizonyítani, hogy „a magyarnak mind a nyelve, mind az esze alkalmas arra, hogy a tudományokat magyarul tsepegtesse magzatjaiknak az elméjükbe”.

Először a Magyar Chémia megírásakor kényszerült a fogalmak tömegének magyarítására. Erőpróbanak is érezte ezt, „mert — mondja — ha igaz, hogy magyarul írhatni chémiát, a'kor igaz leszen az-is, hogy magyarul minden tudományt írhatni, tudva lévén, hogy a' chémia a' legújabb és a leg-nehezebb tudomány”.

Előlről kellett kezdenie a kémia magyar nyelvének megalkotását, mert az egyetlen hazai értékes próbálkozásról, Nyulás Ferenc által írt első magyarnyelvű kémiakönyvről akkor még nem tudott. Így tehát úttörő munkát kellett végeznie: „Mindent tsupán magamnak kellett legelőször kikeresnem a nyelv kebeléből.” — írja.

Jó magyar nyelvérzéssel, de ugyanakkor viszont jó nyelvészeti tudással is kezdett munkájának. Megrója azokat, akik „mosdatlan kézzel fognak ezen munkához, 's olyan van szókat koholnak, hogy a' nyelvünket nevetségessé teszik.” Kovátsnak hagyatékában 3 nyelvészeti tárgyú munkája is fennmaradt, ezek közül különösen az érdekes, amely a tájnyelv szavainak gondos gyűjtéséről tesz tanúságot.

A purizmus elfogult hívének nem mondható; meglehetősen mértéktartó abban, hogy mely szavakat tartsa meg, s melyeket cserélje ki új, magyar szóval. Azt hirdeti, hogy a magyar nyelv ázsiai eredetű, azért az ázsiai eredetű szavak a nyelv elleni vétek nélkül megférnek nyelvünkben, míg az európaiak mindig idegenek maradnak. „Én a magyar nyelv tisztaságán tsak a'nyira igyekeztem, hogy ha lehet európai szó ne elegyedjék közé.”

A Magyar Chémia írása után elragadta a szertelenebb nyelv-újítás lendülete. Ásványtana szinte legnagyobb értékéül azt tartotta, hogy 1586 új magyar ásványnevet alkotott, amely meghonosodhatott volna, s nyelvünkbe jól beleilleszkeszhető volna. Így a tellúrt földércnek, a diazport pattogónak nevezte el.

Az idős Kováts Mihály egész munkaerejét arra használta fel, hogy most már az egész természettudomány számára megalkossa a megfelelő műszavakat. Az orvostudomány számára készített szavait először az 1828-ban megjelent törvényszéki orvostanában „Medicina forensis, vagy orvosi törvénytudomány” adta közre.

Később külön is kiadta műszavainak hatalmas gyűjteményét. Ez a mű, a „Háromnyelvű fejtő természethon, titoktan orvostudomány műszótára” a fizika, kémia és orvostudomány műszavait nemcsak egybefoglalta, hanem annak nyelvészeti fejtegetését is tartalmazta. Az első kötet 1845-ben, Kováts Mihály 83 éves korában jelent meg. Élete végéig dolgozott ezen a munkán, a hatalmas munka mutatója már csak kéziratban maradt meg.

Ez az óriási munkával, szakmai és nyelvészeti szakadatlan önképzéssel készült mű teljesen hiábavalónak bizonyult. Ezt a műnyelvet soha senki egy pillanatra sem használta. Azok a szavai, amelyek régebbi műveiben jelentek meg, itt-ott elfogadásra kerültek, bár azok sem bizonyultak tartósaknak. Érdeemes megnéznünk, miért nem váltak ezek a műszavak, legalább részben általános használatúvá, hiszen időben sok esetben megelőzték minden más próbálkozást, magyarosságukban pedig általában felülmúlták azokat a szavakat, amelyek később közhasználatúakká váltak.

A tudomány hivatalos hazai fellegvára abban az időben a pesti tudományegyetem volt. Ez kezdetben ugyan mint idegen test élt a magyar haza közepén, később azonban a reformkorban fokozatosan elmagyarosodott, s ezzel egyre inkább irányítója lett a hazai tudománynak és tudományos ismeretterjesz-

tésnek is. Az oktatók között is egyre több lett a magyar, de a többségük hosszú ideig idegen volt, akik csak legfeljebb törték a magyar nyelvet. Minthogy a tudományok magyarrá tétele ezek kezében volt, nem váratlan az, hogy jó szakismerettel ugyan, de rossz nyelvérzéssel alkották meg a természettudományok műnyelvét.

A kémia magyarisására a magyarul alig értő Schuster János vállalkozott. Nem véve figyelembe sem Nyulas, sem Kováts, sem pedig mások műszavait, egészen új műnyelvet alkotott, amely logikus és praktikus volt ugyan, de torzszavai teljesen idegenek voltak a magyar nyelv számára. Ennek ellenére általánosan elfogadottakká váltak az egyetem tekintélyének támogatása mellett.

Az orvostudomány szavainak magyarrá tételét Bugát Pál végezte legnagyobb részét. Bugát szavaival ugyanabban az évben lépett a nagyközönség elé, mint Kováts Mihály (1828). Kettejük vitájából győztesen Bugát, az egyetem embere, illetve az ő szóalkotásai kerültek ki.

Az 1870-es években a nyelvújítási szavak többségét a tudomány használhatatlannak minősítette magyartalanságuk, erőltettségük miatt. Helyettük azonban akkor már a régi magyar kifejezéseket, a régi magyar nyelvújítók magyaros szóalkotásait felújítani nem lehetett.

Így vált Kováts nyelvújítói munkája hiábavalóvá már életében, s így nem hatott a későbbiekben sem.

Ez az ember, aki egész életét a magyar tudomány fejlesztésére, terjesztésére szentelte, szinte teljesen elfelejtve halt meg Mezőcsáton 1851. június 21-én, ahol életének utolsó két évét még mindig megszakítás nélküli munkában leélte.

Most, mikor a tudománytörténet igyekszik igazságot szolgáltatni a múltban igazságtalanul mellőzötteknek, a tudomány úttörőinek, haladó gondolatok lelkes harcosainak, kötelességünk emlékét is kiemelni a homályból és biztosítani kell számára a hazai természettudomány úttörői között az őt megillető helyet.

РЕЗЮМЕ

Михай Ковач (1762—1851) принадлежал к числу тех венгерских ученых-пионеров, которые трудились над популяризацией естественноведческих знаний.

Имя Ковача связано с вышедшей в 1807—8 годах первой работой (на венгерском языке), охватывающей всю область химии; высоко оцениваются также его работы, относящиеся к другим отраслям естественных наук.

Особенно ценным является тот факт, что опираясь на свои естественноведческие знания и на свое инстинктивное материалистическое мировоззрение, он сумел выбрать из множества естественноведческих направлений эпохи то, которое в дальнейшем оказалось долговечным. Ковач резко противопоставился алхимии, и впервые в Венгрии подробно изложил противовоспалительную химию. Первым он был и в том, что в своих работах он выступил против направлений мезмеризма и гомеопатии.

Ковач усердно боролся также с народными суевериями. Он пользовался всеми средствами просвещения; написал правила первой помощи, фармакопею для домашнего применения, и перевел на венгерский язык лучшие иностранные издания в гигиеническом образе жизни. Так, самая удачная научно-популярная работа 18 века — «Макробиотика» Гуфеланда — была переведена на венгерский язык впервые Ковачом (1798).

Как ученый он приобрел наибольшую известность своей минерологической работой, опубликованной в 1822 году. За эту работу он стал членом многочисленных зарубежных научных обществ. Общество Венгерских Ученых (предшественник теперешней Академии Наук) в 1832 году приняло его членом-корреспондентом именно за эту работу.

Чтобы заговорить о различных отраслях науки на венгерском языке, ему пришлось создать, прежде всего, венгерскую естественноведческую терминологию. Применяя венгерский запас слов, он создал для всех отраслей естественных наук лексику, гармонически подходящую к венгерскому языку. К концу жизни Ковач издал объемистый словарь естественноведческих терминов. Технические термины Ковача свидетельствуют не только об утонченном языковом чутье, но и о широких, фундаментальных знаниях.

За редкими исключениями, слова, находящиеся в словаре Ковача в общее употребление не входили. Как его технические термины, так и все его произведения несоразмерно скоро забывались.

А в настоящее время, когда мы считаем долгом чести отдать дань лучшим передовым традициям и прогрессивным венгерским ученым прошлого, необходимо подчеркнуть заслуги Михая Ковача и представить его память во всей ее чистоте. Настоящая статья предназначена служить историческому правосудию.

ZUSAMMENFASSUNG

Mihály Kováts (1762—1851) ist einer der ungarischen Wissenschaftler, die als Bahnbrecher die naturwissenschaftlichen Kenntnisse zu verbreiten bemüht waren. An seinen Namen knüpft sich die Veröffentlichung in ungarischer Sprache des ganzen Stoffes der Chemie (1807—8) an, von bleibendem Wert sind aber auch seine Werke im Bereiche der übrigen Zweige der Naturwissenschaften.

Ganz besonders hoch einzuschätzen ist, dass Kováts, auf umfassende naturwissenschaftliche Kenntnisse, wie auch auf sein triebhaft materialistische Weltanschauung gestützt, die Fähigkeit besass, aus der Fülle der vielen naturwissenschaftlichen Richtungen jene zu wählen, die später dem Wandel der Zeiten gewachsen war. Er bekämpfte scharf die Alchimie und vermittelte in Ungarn als erster in eingehender Weise die Kenntnis antiflogistischen Chemie. Ebenso war er es, der als erster die Lehren des Mesmerismus und der Homöopathie in seinen Schriften widerlegt hatte.

Auch gegen abengläubische Volksbräuche kämpfte er lebhaft. Aller Mittel und Wege der Aufklärung bediente er sich: er verfasste Tabellen über erste Hilfe, Arzneimittelbücher auch für den häuslichen Gebrauch, er übertrug ins Ungarische die besten ausländischen Publikationen über Erziehung zu einer gesunden Lebensführung. Die erste Übersetzung ins Ungarische der Makrobiotik von Hufeland, dieser gelungensten populären Schrift des XVIII. Jahrhundertseude über „die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern“, stammt aus der Feder von Kováts (1798).

Als Gelehrtem brachte ihm den grössten Ruhm sein Werk über Fragen der Mineralogie ein (1822). Viele wissenschaftliche Vereinigungen im Auslande nahmen ihn in die Reihe ihrer Mitglieder auf. Auch die Gesellschaft Ungarländischer Gelehrten (die heutige Ungarische Akademie der Wissenschaften) nahm es zum Anlass, Kováts in 1832 zu ihrem korrespondierenden Mitglied zu wählen.

Um diese verschiedenen Wissenszweige in ungarischer Sprache behandeln zu können, musste Kováts zunächst den Wortschatz der naturwissenschaftlichen Fachausdrücke im Ungarischen schaffen. Er zog zu diesem Zwecke den Wortschatz des Volkes heran und es gelang ihm in jedem Zweige der Naturwissenschaften einen Vorrat an ungarischen Fachausdrücken zu bilden, der leicht ins Ungarische einzufügen gewesen wäre. In seinen letzten Lebensjahren veröffentlichte Kováts ein grosses naturwissenschaftliches Fachwörterbuch. Seine Wortbildungen bezeugen ein gesundes Sprachgefühl und gleichzeitig gediegene Fachkenntnisse, trotzdem übergingen die von

ihm geschaffenen Fachausdrücke, von wenigen Ausnahmen abgesehen, nicht in allgemeinen Gebrauch. Sie gerieten ebenso, wie sein an Verdiensten reiches ganzes Lebenswerk, gar bald in Vergessenheit.

Eingedenk unserer fortschrittlichen Überlieferungen erachten wir die Ehrung ungarischer Wissenschaftler, denen sie zu verdanken sind, als wichtige Herzenspflicht, daher auch für notwendig, die Erinnerung an Mihály Kováts wachzurufen, sein Andenken in klaren Zügen festzuhalten. Vorliegende Arbeit soll ein Beitrag zu diesem wissenschaftsgeschichtlichen Vorhaben sein.

SUMMARY

Mihály Kováts (1762—1851) was one of the pioneering Hungarian scientists, who devoted their work to make natural science a common knowledge.

The first complete chemistry in the Hungarian language (1807—8) is attached to his name, but of no less abiding value is his creative work in other fields of natural sciences.

It should be particularly appreciated, that, relying on a wide knowledge and instinctive materialistic outlook, Kováts was able to select from the manifold scientific trends of his time the very one that later proved to be durable. He sharply opposes alchemy, and he is the first to expose antiphlogistic chemistry in Hungary. He was also the first to take in his books a stand against mesmerism and homeopathy.

He carried on a fierce fight against popular superstitions too. He grasped at every means of spreading knowledge: he wrote notices for first aid, a pharmaceutical book also for home use, and translated outstanding contemporary foreign publications aiming at education for a healthy life. Thus Kováts was the first to translate into Hungarian the *Macrobiotics of Hufeland*, the best popular medical work of the 18th century (1798).

As a scientist he achieved the greatest fame with his mineralogical work (1822). As a result, he was elected member of several foreign scientific societies. It was the same work which earned him an invitation to the Hungarian Scientific Society (to-day Hungarian Academy of Sciences) as corresponding member in 1832.

In order to be able to interpret these several branches of science in the Hungarian language, Kováts had to coin first equivalent

technical terms. Utilizing popular word-stock, he succeeded in creating a technical vocabulary for all branches of science that would be suitably fitted into the Hungarian language. His technical terms are proofs both of a sound linguistic instinct and of profound technical knowledge.

The words quoted in Mihály Kováts's vocabulary became current with a few exceptions. His words and the achievements of his meritorious life fell undeservedly into oblivion.

In our days, however, when we feel the importance of respecting progressive traditions and progressing scientists of our past, it becomes imperative to retrieve the memory of Mihály Kováts from oblivion and to present it in its integral purity. This paper too was meant to serve to do him justice before history.

HOZZÁSZÓLÁS „A TISZABÁBOLNAI PAP KOLERA ELLENI VÉDEKEZÉSRE OKTATÓ RÖPIRATA” CÍMŰ KÖZLEMÉNYHEZ

Írta: dr. IZSÁK SÁMUEL (Cluj-Kolozsvár,
Román Népköztársaság)

*Az empirikus doktorkodásról és annak kézíratairól*¹ című tanulmányában Bencze József említette Morvai János tiszababolnai pap kolera elleni védekezésre oktató röpiratát. A tanulmány szerzője megjegyzi, hogy tudomása szerint azt még nem közölték. Helyt adva ennek a helyes megállapításnak, az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 8—9. száma közölte a szóbanforgó röpirat teljes szövegét.

Mínt hogy ez az érdekes és jelentős röpirat méltán tarthat igényt orvostörténészeink figyelmére, örömmel használom fel az alkalmat, hogy néhány azzal kapcsolatos kevésbé ismert, vagy eddig ismeretlen adatot közöljek.

Morvai János kolera elleni védekezésre **oktató röpirata** minden valószínűség szerint egyike volt az akkori (1831) legelterjedtebb népszerű egészségvédelmi-orvosi nyomtatványoknak. Erre vall az a tény, hogy még ugyanabban az évben azt lefordították román és szlovák nyelvre is. Szlovák kiadását említi Gyóry Tibor, aki megadja a röpirat szlovák címét (hibás átírással), más apróbb bibliográfiai adatok kíséretében.² B. K. Rippa, az orvostudomány szlovákiai történetének írója újkeletű munkájában³ szintén említi Morvai János kolera elleni védekezésre oktató röpiratát. Érdekes, hogy Gyóry Tibor nem jelzi sehol Morvai röpiratának magyar kiadását, holott kétségtelen, hogy az magyar eredetiben jelent meg. A szlovák kiadás

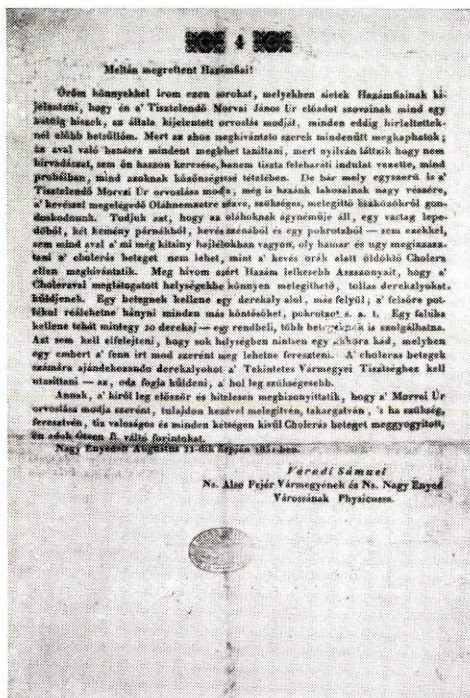
is említi, hogy azt magyarból fordították (a z uherského preloženi...).

Ugyancsak 1831-ben látott napvilágot Morvai röpiratának román fordítása is, amelynek teljes címe a következő: *O lecuire foarte folositoare a boalei acum curgatoare holera numită, ce au aflat un preot din Tara Ungurească si prin novelele (újságurile) de la Pesta s-au vestit, care prea bunul mai jos subscrisul preot intru această formă scriind-o pentru binele de obste, prin această să fie tuturor cunoscută (Tisza Bábolna. Predul didn Tisza Bábolna si expediată sub. nr. 474. 1831.)*

Morvai János röpiratának román fordítását először Veress Endre közölte 1926-ban, a régi erdélyi román rendeleteket fellelő bibliográfiai munkájában.¹ Veress nyomán magam is megemlítettem azt *A román—magyar orvosi kapcsolatok múltjából*² című munkámban. Minthogy Morvai röpiratát magyarból fordították románra, azt, több más hasonló fordítással együtt, a román—magyar orvosi kapcsolatok egyik megnyilvánulási formájának tekintettem.

Morvai röpiratának román fordítása figyelemre méltó orvostörténeti, illetve bibliográfiai kérdéseket vet fel. Amint látjuk, a román nyelvű nyomtatvány címében arra hivatkozik, hogy a röpiratot pesti újságok is közölték. Ez megegyezik az Országos Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményében levő röpirat szövegével, amiből kitűnik, hogy azt a *Hazai s Külföldi Tudósítások*-hoz melléklet formájában illesztették a könnyebb és átfogóbb terjesztés céljából. A román fordítás ugyanakkor azonban feltűnteti azt is, hogy a magyar nyelvű eredetit hivatalos számmal (Nr. 474—1831) küldték szét. Természetesen a városi, vármegyei és községi egészségügyi hatóságokhoz, hivatalos orvosokhoz stb. Ebből az tűnik ki, hogy Morvai röpiratának hivatalos jellege kellett hogy legyen, s mint ilyent Magyarország és Erdély, s valószínű, hogy a Habsburg korona alá tartozó többi tartományok területén is terjesztették, az illető nemzetiségek nyelvén. Ismeretes Morvai röpiratának egy erdélyi magyar kiadása is, ami nincsen ellátva számmal, amely rendszerint a hivatalos jellegű instructio-k és röpiratokról, vagy azok fordításairól, nem szokott hiányozni. Az előbbiekk-

Könyvtár Közleményeiben jelent meg. Hivatalos száma nincs. E röpirat terjedelme négy oldal. Érdekessége az, hogy az utolsó oldalon felhívást tartalmaz, amelyet Váradi Sámuel⁷

„Ns. Alsó Fejér Vármegyének és Ns. Nagy Enyed Várossának Physicussa” szövegezett meg és írt alá. A felhívás így hangzik:
„Máltán megrettent Hazámiai!

Öröm könnyekkel írom ezen sorokat, melyekben sietek Hazámfiainak kijelenteni, hogy én a Tisztelendő Morvai János Úr előadott szavainak mind egy betűig hiszek, az általa ki-

jelentett orvoslás módját minden eddig hirteltetteknel előbb becsüllön. Mert az ahoz megkívántató szerek mindenütt meg kaphatók; az a való bánásra mindent meg lehet tanítani, mert nyilván látszik, hogy nem hirtadászat, sem ön haszon keresése, hanem tiszta felebaráti indulat vezette, mind próbáiban, mind azoknak közönségessé tételében. De bár mely egyszerű is a Tisztelendő Morvai Úr orvoslása mondja, még is hazánk lakosainak nagy részére, a kevés mellegelő Oláh-nemzetre nézve, szükséges, melegítő eszközökről gondoskodnunk. Tudjuk azt, hogy az oláhoknak ágyneműje áll egy vastag lepedőből, két kemény párnából, kevés szénából és egy pokrotzból — sem ezekkel, sem mind a való még kitsiny hajlékokban vagy, oly hamar és úgy megizzasztani a cholérás beteget nem lehet, mint a kevés órák alatt öldöklő Cholera ellen megkívántatik. Meg hívom azért Hazám lelkesebb Aszszonyait, hogy a Cholérával meglátogatott helységekbe könnyen melegíthető, tollas derekalyaokat küldjenek. Egy betegnek kellene egy derekalya alól, más feyül, a felsőre pótlékul réálehetne hányini minden más köntösöket, pokrotzot s. a. t. Egy faluban kellene mintegy 20 derekalya — egy rendbeli, több betegnek is szolgálhatna. Azt sem kell elfelejteni, hogy sok helységben nintsen egy akkora kád, melyben egy embert a fenn irt mód szerént meg lehetne feresztetni. A cholérás betegek számára ajándékozandó derekalyákat a Tekintetes Vármegyei Tisztséghez kell utasíttatni — az, oda fogja küldeni, a hol leg szükségesebb.

Annak, a kiről leg először és hitelesen megbizonyítottatik, hogy a Morvai Úr orvoslása módja szerént, tulajdon kezével melegítvén, takargatván s ha szükséges, feresztvén, tíz valóságos és minden kétségen kívül Cholérás beteget meggyógyított, én adok Ötven B. váltó forintokat.

Nagy Enyed, Augusztus 21-dik napján 1831-ben”.

Eddig a felhívás, amelynek orvostörténeti érdekességén túl, szociális vonatkozásai jelentősek. Hogy Morvai módszere iránti lelkesedését Váradí saját tapasztalatára alapította-e vagy pedig „hivatalos” ügybuzgóságról van szó, minthogy Erdély akkori protomedicusa, Ferentzi József,ⁿ is magáévá tette és

ajánlotta ezt a módszert a kolerások gyógyítására, nem egészen világos. Lehet azonban, hogy mindkét tényező közrejátszott Váradi eme lelkes felhívásának megszerkesztésében. Testamentumában említi ugyan, hogy ő és a felesége kolerás volt (az 1831-iki vagy pedig az 1836-iki erdélyi kolera járvány alkalmával), és hogy izzasztással, meg laudanummal gyógyultak meg. Morvai nevééről és módszeréről ezúttal nem tesz említést. Ez természetesnek is látszik, minthogy az izzasztásos kolera elleni gyógymódot nemcsak Morvai ajánlotta, hanem többen mások is.

Annyi bizonyos, hogy Ferentzi József 1831-iki, 97 sz. alatt kiadott kolera elleni instructio-ja szintén javasolta Morvai módszerének alkalmazását. Ezzel kapcsolatban Ferentzi, többek között, a következőket írta:

„Hasonló czélra vala kiadva a Tisza-Bábolnai Pap Morvai János Urnak tulajdon tapasztalásán épült rövid Oktatása, melynek útmutatását mingyárt a Nyavalya első pillanatjában követők, bizonyosan és hirtelen egészségre térnek, — áldozattyai lészen ellenben ezen Nyavalyának későbbre minden Orvosok és drága patikai szerek mellett is azok, a kik az érdeklött idő-pontot akár tunyaságból, akár pedig babonás képzelődésekből használni elmellőzik”.

Ferentzi József és Váradi Sámuel nyilatkozatai igazolják, milyen bizalomnak és népszerűségnek örvendett Morvai János, egykori tiszabábolnai pap, kolera elleni védekezésre oktató röpirata.

¹ Az O. O. K. K., 6—7. sz., 227 old.

² Magyarország Orvosi Bibliographiája. Budapest, 1900, 94 old.

³ B. K. Rippa: K histórii Medicíny sa Slovensku. Bratislava, 1956. 157 old.

⁴ Veress Andrei: Orînduieii romîneşti vechi tipărite în Ardeal, 1774—1848. (Erdélyben nyomtatott régi román rendeletek), Bucureşti, 1926, 29 old.

⁵ Izsák Sámuel: A román—magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Bucureşti, 1956. (198 old.), 62 old.

⁶ Egy példányát a kolozsvári Egyetemi Könyvtár őrzi.

⁷ Váradi Sámuel (1773—1857), enyedi orvos. Több közismert munka szerzője: (A tehénhimlő avagy a vaktzina, 1803; Gondviselés az egészséges szemekre, 1805; Utasítás a selyem és eperfa tenyésztésre, 1842.). Kiadatlan Testamentuma érdekes kortörténeti és személys vonatkozású dokumentum.

⁸ Ferentzi József (1771—1836), kolozsvári orvos. Erdély proto-medikusa, kiváló egészségügyi szervező, több, eddig kiadatlan instructio szerzője.

TESTI ORVOSSÁGOK KÖNYVE

Írta: dr. SCHULTHEISZ EMIL (Budapesti)

Az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Hung. 500 jelzet alatt egy 80 lapos, 17-ik századi kéziratos receptkönyvet őriz.

A kéziratot adattárában Magyary-Kossa is említi (MOE. III. 456), Cod. Hung. 500 jelzetűnek írja tévesen. A tévedés valószínűleg *Arányi Erzsébettől* származik, aki a „*Fertőzőbetegségek Magyarországon 1600—1650*” (Bp. 1911) című kultúrtörténeti munkájában az említett kézirat egy pestis elleni receptjét közli, s jegyzetében ugyanezt a téves jelzetet adja meg. (A nem orvos Arányi fent említett hétsoros receptközlésétől eltekintve a kézirat publikálatlan.)

A növedéknapló tanúsága szerint ez a 7 íves kézirat öt (!) forintos áron, Rácz Károly tulajdonából került a Nemzeti Múzeum könyvtárába.

Az egykorú bőrbe kötött, oktáv alakú kézirat a 17-ik század kevés magyar orvosi emlékének egy értékes és érdekes darabja.

A kézirat a 3-ik oldaltól a 73-ikig ugyanazzal az írással íródott. Ugyanez a kéz írta a kötéstábla belső oldalára: „*Anno Domini 1619 — Min(d)szent havának harmadik napján*”. Az első két lap az indexet tartalmazza, ami alatt más írással ez a név áll: *Samuelis Borz*. Ugyanez az aláírás szerepel a kötéstábla belső oldalán is, utána az *1781-es* évszám. Ezek szerint Borz Sámuel egy késői tulajdonosa lehetett a könyvnek. Másolója minden bizonnyal *Szentgyörgyi János* volt. (A kézirat a fejezetek, receptek, valamint custosok gondos elrendezettségével, kalligrafikus írásával csakis másolat lehet.)

500

Der Herrmann

Fl.

J. O. J. G.

Lesst Orwesselgod kömye

bescent Januank har
mad is anpian faved m
af atw f napsu gorkor hinte

170 170 170
Kaziratt. m. s. t. h. n. a. p. l. c.
1895. 11. 38.

Veres Flasrom.

Wy uay scalan horom font ueres
Zink ker kex lox, Castorium kex
Lox, stodnak az monnia spermatic
kex lox, Parmencella kex lox
Egi kis ueres bořal for d męřo.

Finis illius libri sicut mihi opem fuerunt.
Finis Joannis Strygari.

Ab alio Suehore Tradita.

Et embri magnelkwił nom
feket, lanum az embri mag bol
pell amrak meř loxi, et gū-
da meclon az embri allat
czink neuclis of susofitia art.
Mag. Alh. 19. a. v. mangia.

Et embri allat meř canollia eze
log. ad embri est be nimgren dra
gab dologs, mine ad kic spn
beo magual meř lacogate,
mere, az illien horri eleui kę
io elmuiv, uapag.

Az ki nem alhatik.
Zzevol ualo uis,
Tüizrol ualo orag,
Kinek in deloi megnal,
Sagadafrol ualo
Szemnek ualo uis,
Lothadafrol ualo,
Franczurok ualo
Foliofrol ualo uis
Kinek in zelei lajan megid
Cozafrol,
Tarkar frol ualo
Szemrol ualo uis
Franczurok
Zzevol ualo uis
Popiomot keme in
izet mine kel form
Kinek foka diebef
Szemrol ualo uis,
Susa orbanczool
Lothadafrol ll
Ver hatrol
Lothadafrol
Szoitrol ualo
Sagadafrol ualo
Az ki uere hugik
Tüizrol ualo.

40
Turok labrol ualo
Szemrol ualo uis
Zzevol ualo
Okadafrol ualo
Fias mezerrol ualo
Ver allafafrol ualo
Yere Szemrol ualo uis
Zzevol ualo uis
Ele uizrol ualo,
paska lo usrol
Kinek haca tilallit.
Szemrol ualo kel uis
Körol ualo uis
Szemrol ualo uis
Sagadafrol ualo
Gideg telefrol ualo
Yere Zzevol ualo uis
Kinek roka faj.
Okadafrol
Az kinek goneya megd all.
Az kit led bane
Merogk ellen ualo orag
Emezrol ualo or
Turok ualo
Kinek lobo ki megnal
Imia ualo uere in
Sebre ualo uere in
Ver allafafrol
Emy ellen ualo or
Szabaf flangre in
Az mely arzon ember ft.
Zzevol ualo uis

Turkoi

A kézirat 65-ik lapjának versóján a következő mondat olvasható: „*Finis illius libri Deo mihi opem ferente. Finivit Ioannes Szentgiorgi*”. Ez alatt pedig: „*Ab alio Authore tradita*”. A könyvnek azonban e befejező mondat ellenére sincsen vége, mert az írás még a 73-ik lapig folytatódik, de már nem orvosi természetű dolgokat is tartalmaz.

Ez a rész egy *Albertus Magnustól* származó, az emberi test természetéről szóló idézettel kezdődik.

Albertus Magnusra való hivatkozást, ill. tőle származó idézetet egy másik 17-ik századbeli magyar orvosságos kéziratban is találunk. (1) A nagy scholastikus tudós természettudományos felfogása a 17-ik században még erősen éreztette hatását. (Műveit a domonkosrendi *Jamy* 1651-ben adta ki.) Tőle eredő idézet 17-ik századi kéziratban mindenesetre arra utal, hogy a mű írója művelt, természettudományosan képzett ember volt.

Kéziratunkban az eltérő írás a 73-ik lap versóján veszi kezdetét.

A kötéstábla belsején olvasható a kézirat címe: „*Testi Orvosságok Könyve*” ugyanolyan (modern) írással és tintával, mint a kézirat jelzete, a növedéknaplószám (1897/37.), valamint az akkori katalóguscédula. Valószínű tehát, hogy ezt a címet az egyébként akephal kézirat a katalógizáláskor kapta. Címe kétségtelenül találó, mert a kis könyvecske „*testi orvosságok*” 329 receptjét tartalmazza. Indexe azonban csak 221 receptet sorol fel, majd félbemarad.

A kézirat orvostörténeti hovátartozását illetően úgy véljük, egyike a 17-ik században eléggé elterjedt házi orvosságos könyveknek.

A 16-ik és 17-ik században a nemesi-főnemesi családok udvartartásának háziasszonya nemcsak az ifjak nevelésére, hanem egészségére is vigyázott. Ő gyógyította azonban, mint ismeretes, a környék betegeit is. Tanult, egyetemet végzett orvos alig néhány volt az egész országban, azok is inkább a városokban telepedtek le. A félig-meddig orvosszámba menő borbélyok száma is csekély. Így válik érthetővé az a kiterjedt „*praxis*”, amit „*nagyasszonyaink*” folytattak; nemritkán igen nagy felkészültséggel. Gyűjtötték a jó recepteket és „*recepta*”-ikat kincs-

ként őrizték. Gyógynövényszükségletük fedezésére fűszedő asszonyokat alkalmaztak. Koruk neves orvosaival levelezésben állottak, tudásukat, receptgyűjteményüket bővítendő.

Az orvoslással foglalkozó asszonyok között Batthyányné Poppel Éva egyike volt a legismertebbeknek. Keresettebb „orvos” alig akadt nála ebben a korban. Rengeteg orvosságtudakozó levelet kapott. Mindegyikre részletes választ írt és elküldte a megfelelő receptet.²

Pálffy Istvánné is foglalkozott orvoslással. 1636-ban egy *orvosi könyvet* küld Pálffy Pálnak, melyet ez *leírat* és azután köszönettel visszaküld. (3)

I. Rákóczi Györgyné *Lorántffy Zsuzsanna* fejedelemasszony főleg szembajokat és csonttöréseket kezelte. Ő egyébként a közönség egészségügyére is gondot fordított: Gyöngyösön ispotályt alapított. A kórház az ottani református egyház gondozásában állott. Ferentartására *Fajzat* nevű birtokát bocsátotta a gyöngyösi református statuson levők kezébe. „*Susanna Lorantfi ad instantiam Evangelicorum Gyöngyösiensium pro xenodochio illorum praedium Fajzat confert*” olvassuk a fejedelemasszony csetneki udvarbírájának, *Dobóczy Péternek* 1659. aug. 7-én kelt oklevelében. A kórház 1667-ig állott fenn, amikor is a felekezeti villongásnak esett áldozatul. Ez év nyarán I. Rákóczi Ferenc katolikus jobbágycsoportjai rontották le az épületet. (4)

Minden nagyobb magyar udvartartásban megtaláljuk a *házi-gyógyszertárat*, ami bizonyos mértékig *orvosi ellenőrzés* alatt állott. Erre utal többek között egy, a *Bornemisza Anna* házipatikájára vonatkozó feljegyzés: „Anno 1682. 25 septembris: két fekete patikaládában levő orvosságok Doctor Köpeczi Uram által revidéáltattak”.

A házi-gyógyszertárak mellett többnyire ott található az *orvosságos könyv* is, mely a gyógyszerek hasznát és felhasználását ismerteti; sebkezelési eljárásokat, idegentest eltávolítására szolgáló utasításokat tartalmaz. Ezek többnyire *kéziratban* voltak. *Gróf Bercsényi Miklósné* házipatikájáról pl. tudjuk, hogy az 106 dobozon, több mint 350 fluidumos üvegen kívül még egy — sajnos megsemmisült (vagy lappangó?) — kéziratot

is tartalmazott „*Liber medicinalis Comitissae manu propria scriptus Hungaricus*” címmel. (5)

Ilyen háziorvosságos könyv lehetett a Testi Orvosságok Könyve is (ill. a kézirat első fele a 73-ik lapig).

A 73b. lapon következő írás gyakorlatlanabb kézre valló primitívebb írás. Az itt következő receptek maguk is egyszerűbbek. Sok közöttük a mágikus jellegű.

Ami a kézirat forrását, illetve e másolat eredetijét és a szerző személyét illeti, ez egyelőre nyitott kérdés. A 17. század elejéről (1608) Weszprémi említi *Madách Gáspár* „*Házi apotéka*” című orvosságos könyvét. Ezt *Weszprémi* még olvasta, azóta eltűnt.

1713-ból származik *gr. Balassy Péter* „*Házi apotékája*”, amiről azt hitték, címlapja alapján, hogy *Madách* kéziratának másolata. Ezt a tévedést *Daday András* oszlatta el. (6)

A Testi Orvosságok Könyve *Balassy Péter* kéziratával egybevetve, azzal nem sok hasonlóságot mutat. De nem emlékeztet a korban legközelebb álló „*Fodor Patritius Pater Orvoskönyvére*” sem. (7)

Hogy *Melius Juhász Péter* „*Herbariuma*” (1578), *Pécsi Lukács* „*Füveskertje*” (1591) vagy *Beythe András* „*Füveskönyve*” (1595) lettek volna a források, nem bizonyítható.

A Testi Orvosságok Könyvének tartalmát a következőkben vázolhatjuk: A legkülönbélebb belső és külső hatású szereket — túlnyomóan gyógynövényeket — sorolja fel, minden különösebb rendszer nélkül. Mint az a receptek összetételéből, írásmódjából látható, az eredeti mű szerzője kora színvonalán álló orvos, vagy legalább orvoslással rendszeresen foglalkozó művelt egyén lehetett. Olyan orvosságokat és gyógynövényeket jegyez fel, amik a 17-ik század orvosi felfogása szerint farmakológiai hatást fejtettek ki. Erre utal az is, hogy a divatos kopropharmakonck jóformán teljesen hiányzanak.

Ezzel szemben a 73 b laptól kezdődő primitív írású rész fantasztikus eljárásokat közöl. Ezek ugyan megfelelnek a kor átlagembere gondolkozásmódjának, de orvosi könyvben már kevésbé használatosak. Pl.: „*Hogi senki ne Lásson tégedet Az galambnak az moniát Süsd meg...*” etc.

Az álmatlanság ellen közölt eljárás hatásához is kellett némi képzelőerő: „Az ki nem alhatik; Az feier urmöt tedd az feie ala s el alhatik”.

A kézirat első fele aphrodisiakumokat nem említ. A második rész írója erre nyilván súlyt fektetett, mert „Ha ferfiusagod megh all” kezdetű receptjében faolajban főzött ürmöt ajánl — immár belsőleg.

Mint az indexből is látható, sok — szám szerint 14 — különféleképpen írott *antilueticus* vényt közöl. (A hatóanyag a legtöbben higany.) A syphilis a 17-ik században igen elterjedt betegség lévén, a lues elleni gyógyszerek és *secretumok* elkészítéséhez is nagyon értettek az egyéb gyógyszerek készítésével is foglalkozó laikusok is. (8)

Szívfájás ellen több vény ajánl *szarvasgombát*. Két ilyen receptben a vivőanyag *kámfor*, aminek nyilván még hatása is volt.

A *Terra sygillata* e korban igen elterjedt és kedvelt gyógyszer volt. Könyvünkben több vény alkalmazza: „*Terra sygillata haszna Az kin az okadas wagion awagi nem emeszthet tord megh ad inia rosa wizben*” (ti. annak). Rendkívül érdekes a kézirat szerzőjének a rekedtséget körülíró meghatározása (9): „Az kinek az sipia az torkában ala szal” (Borban főtt *Celidoniát* ajánl öblögetésre.) A belsőleg alkalmazott szerek között jelentős szerepet töltenek be a *pestis* elleni gyógyszerek. Jelentőségüket aláhúzza, hogy a szerző — a többi magyar nyelvű vénycímmel szemben — ezeket mind latin címmel látta el: *Contra pestem* (49b. lap), *De peste* (52b. lap).

A köszvény elleni ismert gyógyszerek felsorolását követi a „*Reszege embernek walo ital hogi ne ihassek*” (aszalt gomba borban oldva, 47b. lapon), lévén a részeskedés az akkori Magyarországon nem kevésbé elterjedt „betegség”.

Megtaláljuk a 16—17-ik század egy másik közkedvelt gyógyszerét, a *rákszemét* is, amit köbetegség ellen javall még gyermeknél is: „Az meli gyermeket kw bant” (51b. lap).

Ha *Paracelsus* óta ki is mentek a divatból a több hasábos receptek, emléküek sokáig kísértett. A sok, túlnyomóan rövid vény között a *Testi Orvosságok Könyve* is megőrzött egy-két

Pokol varros.

Égeret borjat, legiet, pokot, or
foghatogat, ezeket kard gúnc
kard a reá, er megf eoli.

De peste.

Cyprus fel marokkál, kereses
Cyprus fel marokkál, mentat
fel marokkál, ficer őrmet fel
marokkál földi borra gúnceret
fekete edkor farkat, ezeket tord
oruc, ezeket egy pintel rólis ren
szórd megf egy ruhon alcal,
er egy rikmomban ki ferne un
mit igiek megf benne er megf
gúnciul. pbarum.

Ha ualaki kottu uth miat
labait faylallia.

Sleg, fekete őrmet, er kedig kov
fete, de az ki ags er ediak egy
skalor neo fel,

Emk.

Medicamentum
Fame Canina

Curatio itaque etiam celeranda
eaque in Causarum & in tem-
perier abfacioni & bonatem
perier reductioni consider

Primo Itaque pre seirbatur
Fale vomitorium

℞ Conserve fol alari ℥i.
Vini Albi ℥iiij.

Contundatur In mortatorio
mas more & exprimatur

Postea hicor

que addit ad cinamomi ℥B

℞ vomitorium

Postea utatur Feli Apice
Imas iten itirivel

hasábra terjedő receptet. Címe: „Az eloe wizet igh kell czinalni.” Negyvenöt (!) ingredientiát sorol fel.

A belső betegségek között egyik leggyakoribb volt a *vérhas*. Számos erre vonatkozó vény, főleg *cyprus* használatát írja elő.

Fontos eljárás volt a belső betegségek gyógyításában a purgatio. Ez magyarázza a felsorolt *hashajtószerek* sokaságát. A belsőleg alkalmazott szerek elkészítésénél kedvelték a könnyen bevehető electuariumokat. Az electuarium-formát „íz”-nek nevezték. A Testi Orvosságok Könyve is a legkülönbélebb receptekben alkalmazza.

A külsőleg használandó szerek között felsorolja a könyv az összes *flastromokat*, „*irr*”-eket, megadva azok pontos készítmódját. Egy ilyen „*sebgioittasrol*” szóló eljárás után a 64b lapon a „*probalt dologh*” megerősítést olvassuk. A végvári harcok idején írt könyvben természetesnek tűnik „*az puskagoliobis kiwetelireoll*” írt eljárás ismertetése (55. lapon).

Gyakran találkozunk a *deakorium* különböző formáival is. Ez valószínűleg a *diacodion* elferdített alakja. (10) Nem hiányzanak a *szemészeti* receptek sem: „*Haliagról Budai Tamasne orwossaga*” (timsó-gálicskő-tyúktojás fehérborban oldva, 3 × 3 cseppet a szembe — 71b. lapon). Egyébként ez az egyetlen recept, melynek eredetét a kézirat közli. A többi semmiféle ilyen irányú útbaigazítást, megjegyzést nem tartalmaz.

A szürkehályog műtéti gyógyítása akkoriban ismert és gyakorolt eljárás volt. Valószínű tehát, hogy a szembe cseppentett, enyhén adstringáló szerek a zöldhályog és uveitis kezelésére szolgáltak. Erre utal egyik ilyen vény címe is: „*haliagos szemnek faiasaroll*” (a simplex katarakta nem fáj).

Feltűnő, hogy a Testi Orvosságok Könyve aránylag — hasonló korabeli könyvekhez viszonyítva — milyen kevés *szülészeti* és *nőgyógyászati* vonatkozású tanácsot ill. receptet tartalmaz.

Néhány gyermekkori köbetegségekre vonatkozó utasításon kívül sajátságos módon mellőzi a *gyermekbetegségeket* is.

Sokat foglalkozik a kézirat a *terjékkal*, amit akkoriban igen sokféle betegség ellen használtak. A sokféle terjékrecept között megtaláljuk a közkedvelt és nagyra értékelt „*arantias teriek*”-et

is (43b lap). A sokat lovagló magyarok között gyakori betegség volt az aranyér, amit sülynek („*swly*”) neveztek. Higanyos kenőcs és folyadék volt a gyógyszere (24. lap). Találunk orvosságot „*Meredekrol*” (pleuritis), „*Szeor feregh ellen*”, *Pook maras wagi merges keleweni ellen*”. A rossz hygienes viszonyok kedveztek a „*folioso*” (orbánc) elterjedésének. Gyógyításával sokat foglalkozik a kézirat. Főként antiphlogistikus kenőcsök használatát javasolja.

A 78b és 79. lap a kézirat mintegy harmadik részének tekinthető. Elüt a 3—73. lap magyar nyelvű receptfelsorolásától és lényegesen különbözik a 74. és következő lapok primitív receptjeitől.

A 78b lap egy szabályszerű latin nyelvű hánytató-receptet közöl. A 79. lapon pedig Albertus Magnus Herbariumából olvashatjuk néhány növény latin nyelvű leírását.

Több kitépelt lap csonkja után következik a 80. lap, amelyen egy „*feier Deakorium*” és egy vörös ír magyar nyelvű receptje fejezi be ezt az érdekes kéziratot.

I R O D A L O M É S J E G Y Z E T :

- (1) M. Tud, Akad. könyvtára: M. Cod. kis 8rét, 10. sz. Gyógyszerek.
- (2) *Weszprémi*: Succinta etc. IV. p. 309.
- (3) *Magyary-Kossa*: MOE. III. p. 351.
- (4) *Kiadva Sárospataki Füz.* 1866. 463. Egyháztörténet 1943. I. 35.
- (5) M. Könyvszemle 1881. p. 285.
- (6) *Daday*: Magyar Orvos 1930. 24. és 1931. 1—2. szám.
- (7) Ismertette *László Ferenc*: Állatorvosi Lapok 1930 p. 309.
- (8) *Kramer* említi még jóval később is, hogy egy magyar úr nyolc körmöci aranyért vette meg egy vénasszony lues elleni szerének titkát. (*Magyary-Kossa*: MOE. III. p. 414).
- (9) *Magyary-Kossa* régi magyar betegségnelvéi között nem szerepel.
- (10) V. ö. *Magyary-Kossa*: Régi magyar gyógyszernevek Bp. 1909.

SUMMARY

A medical manuscript, written presumably in 1619, under the title „Testi Orvosságok Könyve” (Book of Bodily Medicaments) is described. In the 17th century there were house pharmacies in many Hungarian households and courts, in which also booklets describing the drugs and their use were also to be found. The manuscript appears to be such a booklet and deals with the preparation and use of several, mostly plant, medicaments and with some methods for treating wounds.

The manuscript is a copy of a work by an unknown author. Its origin remains to be obscure. The prescriptions and procedures of treatment described in it suggest, however, that the author must have been a person possessing contemporary natural historical knowledge and was presumably a physician.

ADATTÁR

Újabb adatok Viola József élettörténetéhez

Pruteanu Viola Józsefről írt tanulmánya a magyar orvos-történelemben hiányt pótol, mert bár az Akadémiai Almanach, Akadémiai Értesítő, Szinnyi könyvészete, a Tudománytár, magyar lexikonok megemlékeznek róla, mégis a magyar orvostörténészek előtt még a neve is alig ismert. Személye iránt csak az utóbbi időben érdeklődtünk, mikor a külföldre származott magyar orvosokat kezdtük számbavenni, életüket, munkásságukat kezdtük kutatni, hogy tisztán lássuk, vajon mit veszítettünk mi, illetve mit nyertek azok, akik honfitársainknak nemcsak második hazát, de lehetőséget is nyújtottak terveik, elgondolásaik megvalósításához.

Violáról, a román történeti írók magyar vonatkozásban négy alkalommal emlékeznek meg. Megemlítik, hogy Marosvásárhely közelében született, hogy a pesti katolikus gimnáziumban folytatta tanulmányait, majd a pesti egyetem hallgatója volt, míg a bécsi Josephinumba nem ment, s végül, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Kutatásaink ezeknek a megállapításoknak a megerősítését célozták, de kísérleteink nagyrésztben meddők maradtak. Itt tartózkodásának írott emlékei megsemmisültek, a bécsi Josephinum iratai szétszóródtak. Egyedül a Tudományos Akadémiával való kapcsolataira lehetett némi fényt deríteni.

Mielőtt erről beszámolnánk, egy körülményt kell az igazságnak megfelelően tisztázni. Az egykori román kéziratok ugyanis Violát hol sebésznek, hol doktornak emlegetik, s így kétség merülhet fel végzettsége felől. Tudjuk azt, hogy a bécsi Sebészeti Akadémia, amit Josephinum néven ismerünk, egyedülálló olyan intézet volt a Monarchiában, melyben nem kívánták meg a 3 éves bölcsészeti előképzettséget, mégis sikeres elvégzése után a hallgatóknak — mint az egyetemen — sebészmeisteri, vagy doktori oklevelet adhattak. Elmondottak alapján úgy látszik, hogy Viola a doktori címet valóban használhatta, de ezzel a jogával — ismereteink alapján —

nem élt. Nevét 1838-ban az Akadémiához intézett levele alá így írja: Viola József aranysarkantyús, a római pápa és más rendek vitéze, moldvai herceg testiorvosa és egész Moldva kórházaknak generális inspektora. Többi levelei alá, mint a herceg orvosa írja nevét.

Viola a Magyar Tudományos Akadémiával a múlt század első felében került kapcsolatba, mikor a magyarság érdeklődése ismét a keletre szakadt csángók felé fordult, s Gegő Elek akadémikus Moldvába utazik a csángó-kérdés tanulmányozása céljából. Gegő és Viola itt találkoznak először. Találkozásuk Violában mély nyomot hagyott és arra serkenti, hogy a csángók életét, ügyes-bajos dolgait nemcsak még jobban megismerje, de költészetükkel is behatóbban foglalkozzék. Ezt az ígvekezetet és nem orvosi ténykedését jutalmazta a Magyar Tudományos Akadémia azzal, hogy levelező tagjául választotta. Az ajánlósorok így hangzanak: levelezőtagnak ajánlatik dr. Viola József az ausztriai agentia s moldvai fejedelem udvari orvosa aranysarkantyús vitéz és erdélyi magyar születés. Gegő Elek ajánlása nyomában Bugát Pál, Döbrentei Gábor, Schédel, Czuczor, Szemere, Gebhardt és még mások, összesen tizenhatan.

Viola a megtiszteltetést 1838. január 17-én köszönte meg, s ezzel közte és a Magyar Tudományos Akadémia között évekre terjedő levelezés veszi kezdetét. Már ebben az első levélben magáévá teszi a csángók ügyét és azt írja, hogy „kötelességemnek tartom az itt létező magyar nemzetnek dolgát tudatni”. 1838. augusztus 24-én már az Akadémia által feltett kérdésekre válaszol. Minden szava, minden sora aggódó hazafit árul el, s az egész magyar nemzethez szól a moldvai magyarság művelődése érdekében. Vizsgálódó szeme nemcsak a moldvai állapotokat, de a magyarországi hiányokat is észreveszi. Ezek pótlásáról sem feledkezik meg, mikor azt írja Schédelnek: méltóztassék megtudósítani, hogy azon esetben, ha a körülményeim megengednék, csekély erőim szerint valami pénzbeli segédelmet Pestre a nemzeti közintézetek számára küldeni, milyen bátorsággal és alkalommal tehetném. Azt egészen természetesnek találja, hogy az Akadémia által a csángók számára küldött nyomtatványok árát a magáéból fedezze.

Viola 1839. május 30-án keltezett levelében az orvos is megszólal és elnézést kér a késedeimes értesítésért. Annak megírásában a városban levő nagy prakszisan kívül az is gátolta, hogy „hivatalosan felszólítottam a kormánytól az országban levő kórházak és gyógyszerházak megvizsgálására”. Egyidejűleg kérést is tolmácsol, melyből mint körültekintő haladó gyakorló orvost ismerjük meg.

„Hogyha valamely értekezés jelent volna meg a mostanában egész Európában uralkodó himlő végett, igen kérem a tek. tudóstársaságot, eztet velem közleni a netalán a rossz oltómatéria okozná-e? És ha a legjobb materiából találtatna, abból nékem küldeni esedezem, mert itten is igen nagy mértékben uralkodik ezen veszedelmes nyavalya, mely az emberiségnek ezernyi áldozatába kerül.

Úgy látszik a Magyar Tudományos Akadémiát nemcsak a csángók ügye, de Viola személye, életkörülményei, orvosi munkássága és tapasztalatai is érdekelték, s ezekre vonatkozólag is kérdéseket tett fel, illetve feleletet várt. Ezt bizonyítja az 1839. július 18-án kelt levél: „Nem érdektelenrészvéltenség a magyar tudományosságunk előrehaladása iránt, nyomó körülmények azok, mi alulírottat forrón érzett honfikötelességétől — élte hasznosabb tapasztalásait a honi tudományosság fölcentjeivel nemzete hasznára közölhetni — eddig elé eltartóztatták. Mindenütt, de kivált lakta földemen a valóban sínylődő emberiség léte könnyebbítésébe fáradozó hivatalom terjedelmesebb volta, legfeszültebb munkálkodásaimnak utolsó percét is szigorú törvényességgel kívánja magának annál is inkább, mivel ez egy serdülő haza, hol ezer keblek munkálkodnak a még alvó népet a szép, magas és nagy érzésekre ébreszteni. „Majd így folytatja: „Számos, a legzajongóbb világ lármái közt leélt esztendőkről saját és a tudományosság érdekében számot adhatni a hátramaradóknak, kivált a fent említett körülmények között egy kevés időt kíván”.

Viola hosszas levelezése alapján megismeri az Akadémia pénzübeli állapotát, 1840-ben 75 forintot küld a Magyar tudóstársaság tőkéje gyarapítására. Az 1840 július 1-én írt levél a fejedelem köszönetét is tolmácsolja az Akadémiának a selyemhernyó tenyésztésről írt munka megküldéséért. Az Akadémiának ez a figyelme valószínűleg Violának a fejedelemtől már az előző időkben tett igen meleghangú megállapításainak az eredménye. Viola a fejedelem legbizalmasabb emberei közé tartozott, ki 1841. nyarán elkíséri 8 hetes utazására is.

Idők folyamán Viola a Magyar Tudományos Akadémiának őszinte barátja lett, s felvetődik benne a tagok személyes megismerésének gondolata, de ebben meggátolja sokoldalú felelősségteljes elfoglaltsága. 1841. augusztus 30-án erről így ír: „Meg vagyok gátolva azon forró óhajtsómat teljesíthetni, melyet mióta nemes Magyar Tudományos Társaságba felvétetni szerencsés valék, szüntelen keblemben hordoztam, hogy ti. a nemzeti pallérozódás felkentjei nagygyűlésükbe bár egyszer megjelenhessek”.

Az Akadémia többszöri nógatására Viola végre megküldi rövid életrajzát, melyet érdekessége miatt egészében közlünk:

„Alulírott született Erdélynek Marosvásárhely nevű, sz. kir. városában 1770. március 15-én. Szülőtől sorsukhozi neveltetése kezdetét csakugyan a marosvásárhelyi elemi iskolában nyeri, honnan a pesti gimnáziumban általvitetvén, a magyar hon fővárosa ada iskolai felsőbb műveltséget, s alkalmat az orvostudomány tanulását ottan megkezdhetni, mellyel a bécsi József orvosi intézetben az emlékezetes dr. Brambetta alatt 1787-ben végzett, s egy volt azon 32 orvosok közül, kiket boldogult Józsefünk az akkorában folyt török háborúba Laudon vezérsege alá Tömösvárra leküldött. Ekkori helyzete mint főorvos a Belgrad bevételé östvéjén ezredesi orvossá emeltetett, s a hadi nagy kórház egyrészét nyeri munkálkodása mezejéül, mely a béke megkötetése után előbb az orosz nevet viselő gyalog, azután a József huszár ezredek orvosi hivatalokkal cseréltetett fel. A francia háború kiütése ugyan újból az orosz ezrednél találta, de csak nemskóra a nagy hadikórház egyik részének gondviselésével terhelé, melyet a harc-szerencse gyakori változása között kiállva a nevezetes olasz vár ostromát is, többnyire mindig az olasz földön teljesített, amíg 1801-ben az Erdélyben tanyázó tartaléksereghez rendeltetvén, ideiglen a szárnyorvosi szolgálat vitelével megbízott. Honnan 1807-ben a Bukovinában egybensereglett 1-ső osztály szárnyorvosává tétetett, mely hivatalát 1808-ban fölmondván, búcsút vett az osztriai szolgálatól, s követvén az akkori orosz kormány alatt fennállott moldvai triumverek Sturza Sándor és Gergely, s Cantacusino Jordán hercegek megbízását, Moldvának Jassi fővárosában a Szent Spiridion nevű kórház felügyeletét vállalá magára, mely hivattal minekutána az alulírt fejedelmi megbízásból moldvai más városokban is kórházakat állított, minden az országban található kórházak és egészségi intézetek kormányzósága köztett egyben és az alulírottnak a fejedelemségbeli egészségi bizottság elnökévé tett kinevezetése alkalmával parancsai alá adatott, megbízatván egyszersmind a főváros rendes orvosi hivatalával is. Nem volt Moldvának zavarosabb politikai állása soha, mint 1808-tól 1834-ig. E rövid idő alatt őt vajda emelkedett s bukott a trónról, hoi a török, hol az orosz, hol a kétrendbeli lázadás hajtá ki őket országból, s mindezen különböző erők kényuralkodása alatt több évekig nyögött a haza különböző elvű géniuszú, s egymásnak mindig ellenszeggett erők szapora változása alatt ezen 26 évig ötszöri dőghalál —, melyek felől a szomszéd tartományokkal levelezni az osztriai kormány az alulírottat bizá meg, továbbá a kolera veszedelmei között alulírt mindig a status főorvosi szolgálatjában egy és ugyanaz hatáskörrel álla fenn ott, ahol előre számolás e honban bármi rövid időre is senki magának nem ígérhete. Azon szolgálatokat, melyeket alulírt e honnak az ipsilandi lázadása következtett török elfoglalás ideje alatt tett, a hon a keleti nemesség nagy Ága rangjával, az oroszok cárja az 1829—30-iki dőghalálkor az orosz hadak kórházai felállítását személyesen is egy drága gyűrűvel, a török a neki tett szolgálatát a Nisan-renddel, a római udvar előbb a Krisztus-rend lovagja, azután az arany sarkantyú rend nagykeresztjével, végül az ipsilandi lázadás egy hálálkodó irománnyal méltányla elismerésre. Austria is tekintete véve azon szolgálatokat, melyeket alulírt 1786-tól 1808-ig mint hadiorvos, azután pedig mint rendes orvosa a Moldva—ausztriai agentianak minden jutalom nélkül tett és téssen e jelenig és megtsztele őtet az arany érdemi pénzzel. 1834-ben mint status s újból kinevezett fejedelmi orvos elkíséri kegyurát Stambulba és több hókat töltött a török földön utazásában, melyek után 1837-ben, midőn Mahmed szultán birodalmait beutazá, küldöttje volt Moldvának e hallhatatlan fejedelem üdvözlésére Silistriába. Azon társaság, mely 1833. óta Jassiban Societas Medicinalis et Natura Curiosorum c. alatt fennáll, egy alapítóját az alulírottban találta. Mindezen hivatalok és megtsztelesek birtokában tölté az alulírott az idén orvoskodása 53-ik évét, s szándéka mentől előbb hátralévő napjait — nem tekintve a Moldvában szerzett falvait — szülötte honában második neje, s ettől egyetlen leánykaja karjai között nyugalomban leélni.

Az önéletrajz és Pruteanu dr. életrajzi adatai között különbségeket találunk, ami azzal magyarázható, hogy Viola önéletrajza írásakor

70 éves volt, s emlékezőtehetsége már gyengült. Születése évének pontos megállapítása után ismerhetjük meg életévének számát.

Elmondottak alapján Viola Józsefet mi magyarok személyileg csak gyermekkorában mondhatjuk magunkénak. De lelkiileg a miénk marad, ki késő öregségében is arra vágyakozott, hogy utolsó napjait övéi körében, szülővárosában, Marosvásárhelyen tölthesse el.

D. A.

A legrégebb magyar nyelvű orvosi vény

A könyvnyomtatás kultúráját és tudományt forradalmasító felfedezésének újszerűsége s a nyomtatott orvosi tárgyú könyvek aránylag igen gyors elterjedettsége a magyarázata annak, hogy a XV—XVI. század magyar orvosi emlékeit kutató orvostörténészek érdeklődésének középpontjában elsősorban a legrégebb *nyomtatott* művek állottak.

Az Orvosi Hetilap (1954) hasábjain *Palla* ismertette a legrégebb magyar vonatkozású orvosi nyomtatványokat.

Felsorolja *Aranyosi Gellértfi János kódexét* (1462—1472); *Johannes Muniz* 1495-ös „Tabula minutiorum super meridiano Budensi” c. nyomtatványát. Megemlíti *Mannsdorfer Mihály* 1462—72 között keletkezett, jelenleg lappangó ősnomtatványát, valamint a morbus gallicus elleni misét tartalmazó 1512-i *esztergomi missale*t. Végül részletesen tárgyalja az 1498-ból származó *Biga salutis* című ősnomtatvány orvostörténeti vonatkozásait.

XV. századi *kéziratot* egyet érint, Mátyás király egyik kezelőorvosának, *Tichtel János* bécsi professzornak 1488-i naplóját.

Ha azonban teljességében akarjuk ismerni a magyar medicina XV. századvégi és XVI. század eleji emlékeit, jelentőségüknek megfelelően kell foglalkoznunk a kor *kézírással* maradványaival is. Orvostörténelmünk előtt álló feladat a humanizmus kora hazai orvosi művelődésének részletes feldolgozása csak a nyomtatott és kézírással emlékek *együttes* felhasználása révén lesz megoldható. Ezért szükséges az orvostörténelmünkben eddig még nem ismert néhány kézírással emlék közlése is.

Nézzük előbb a már ismert legfontosabb XV. századi orvosi kézírással maradványokat. „Legrégibb” magyar orvosi vényként nyelvészeink egy félig magyar, félig latin nyelvű kéziratot ismertettek (*Döbrentei Gábor*: Régi magyar nyelvemlékek. Bp. 1840. 2. kötet). A kézirat a Széchenyi Könyvtár nyelvemlékei között (fol. hung. 898 jelzet alatt) található. Borítékán az 1416-os évszám

olvasható. *Magyary-Kossa* megállapítása szerint azonban az írás a XVI. századból származik. Ezt szakértő paleografusok is megerősítették. Ezzel orvostörténeti jelentősége kétségtől csökken. A XVI. századból — főleg annak második feléből — ui. már több magyar nyelvű orvosi feljegyzés maradt fent.

Minden kétséget kizáróan az 1488-ik esztendőből származik az ún. „*bagonyai ráolvasás*”. Ez tulajdonképpen egy szembejeleni betegség-elhárító (apotropaeikus) mondás. Jelentősége főleg nyelvemlékként nagy.

A latin nyelvű kézírásos magyar vonatkozású orvosi emlékek már számosabbak. A Prágai Könyvtárban őrzik Zsigmond király orvosának, *Albicus doctornak* (*Albich Zsigmond*) egy receptjét: „*Medicina contra paralysim, quan dom. Albicus ante agonem mortis suae domino regi a. d. 1416 in civitate Buda, Strigon. diocesis fecit*”. Ugyanitt több betegségeírás olvasható. Ugyancsak egy prágai kéziratban találkozunk már 1418-ban egy másik magyar vonatkozású recepttel: „*Aqua (regis) Ungariae...*”

A Nemzeti Múzeum XV. századi kézíratos receptgyűjteményének (Cod. lat. med. aevi 342.), melyet *Magyary-Kossa* említ adattárában, sajnos, semmi magyar vonatkozása nincs, mint arról meggyőződhettem. A latin nyelvű, pestis elleni receptek német eredetűek.

A XV. század a gyógyítótudományok fejlődésében fordulópont. Az egyetemek rohamos fellendülése a laikus orvosok számának gyors emelkedését és befolyásának növekedését jelenti. A medicinának a kora középkori kolostori élettől való elszakadása azonban még nem teljes! Az orvosok között még sok a klerikus. Különösképpen hazánkban, ahol képzett, egyetemet végzett orvos alig volt. (A fentemlített *Albicus doctor* pl. egyben prágai érsek is!)

Az akkori orvostudománynak, illetve orvosi gyakorlatnak a klerussal való ez a szoros kapcsolata teszi érthetővé, hogy a következőkben publikálendő néhány orvosi emlék miért éppen liturgikus könyvek margóján található, elkerülve eddig az orvostörténelem figyelmét.

A liturgikus kódexek (elsősorban *missalek*) mindennap használt könyvek voltak. Széljegyzeteik nemcsak a szöveghez írt glosszák, hanem igen sok fontos más bejegyzést is tartalmaznak a XV—XVI. századból: történeti adatokat, meteorológiai feljegyzéseket és orvosi recepteket. E bejegyzések részben latin, részben nemzeti nyelvűek: magyar, német, tót és horvát.

Lássuk a *magyar nyelvűeket*: Az Egyetemi Könyvtárban őrzött *Missale Strigoniense* 1490-ből származik. A fol. 7. versóján leírt *orvosi recept Radó Polikárp* paleografiai meghatározása szerint ugyancsak a XV. század végéről való. Így talán ez *legrégebb* magyar nyelvű vényünk!

„fog faiasrol walo orvossagh
Az Nadnak es az tharkonak
az teoweth keol asny, megh
aszalny es teorny eoze
temporalwan eokeoth ted
az faio fogadra meg gyogiol
es faidalmath teobbet soha
nem erzed”

(Betűhív közlés)

A tárkony-gyökér („tharkon ... teowe”) (*radix pyrethri*) első említése ez! *Torkos: Taxa pharmaceut. Posoniensis* 1745-ben írja le hivatalosan. A „Nadnak ... teowe” pedig a nadragulya (*atropa belladonna* L.), amit minden fájdalom ellen kiterjedten használtak.

Felmerülhetne a kérdés, hogy ez szoros értelemben vett orvosi vény-e? Hiányzik ui. a rendelvény elején a felszólítás szokásos jele (Rp. vagy R., ill. JJ etc.), valamint az orvos aláírása. A közölt recept valóban nem a gyógyszerész számára készült utasítás (ezt már a kézírás helye is lehetetlenné teszi). Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a XV. században nemigen írogattak receptét, hanem vagy maguk rendelték meg a patikában személyesen a gyógyszert, vagy pedig az akkori patikaszerű világban maguk készítették el az orvosságot. Különösen áll utóbbi a kolostorokra! Ha viszont a doctor vagy orvoslással foglalkozó klerikus új „*compositum*” receptjét ismerte meg, sietett azt magának feljegyezni. Így kerülhetett ez és a két alábbi recept egy *missale*, ill. *breviarium* margójára!

A következő vény három évtizeddel későbbi. Egy 1524-es *breviarium* (*Brev. Strigoniense 1524, Esztergomi Kt.*) egyik üresen hagyott lapján találjuk a következő receptet:

„Seres ellen walo orwossag
papsaitiawal iros
vaiait egibe chinalni
azzal kenni kotni kell

chemer keoldok ellen valo
szarga kikirichot viragosol szedni
meghszaraztatni meghönteni melleg
echettel es ugi rea kotni"

Mint látható, ez tulajdonképpen két különböző rendelvény. Az egyik *sérv* ellen alkalmaz papsajtost (*malva neglecta Wallr.*) kötést, a vívőanyag írók vaj.

A másik „chemer keoldok” ellen használ ecettel extrahált kikiricsvirágot (*colchicum autumnale*).

A „chemer keoldok” nyilván a „köldöksömörnek” korábbi kifejezése s mint ilyen legrégebb magyar betegségneveink közé sorolható! *Magyary-Kossa* a *csömör* szó első előfordulását csak 34 évvel későbből, 1558-ból ismeri.

A köldöksömör általában kólikát, bélgörcsöt jelent. A köldöksömör összetett szó pedig eddig legkorábban csak a XVII. századból volt ismeretes (*Páriz Pápai: Pax corporis* p. 124).

XVII. század elejéről származik az a bejegyzés is, ami a Nemzeti Múzeumban őrzött *Missale Strigontense 1511* első kötéstáblájának belsején olvasható és szintén a görcs gyógyításával foglalkozik.

„Contra colicam.

Bab szal teovesthwl cziczery borso

Inszalagh, ezt az szau feleth megh foralni
es bene feorodny"

A csicseriborsót (*semen ciceris albi*) illetve főzetét belsőleg alkalmazták, vele egyebütt is gyakran találkozunk. Hogy azonban a levében való *fürdést* görcs ellen használták volna, arra vonatkozó más adatot nem találtam.

Végezetül egy latin nyelvű orvosi vonatkozású bejegyzés, amit egy XV. századi missale margójára jegyzet a kódex tulajdonosa: 1498 után jan. 22-re vonatkozik az alábbi, versbe foglalt szabály:

„Vincenti festo si sol radyatur memor esto
Tunc prepara vas quia vitis fert tibi vuas"

Ismeretes, hogy még az újkorban is nagy jelentőséget tulajdonítottak annak a mágikus szabálynak, hogy jelentősebb orvosi beavatkozások, különösen *érvágás* ne történjék ún. *szeren-*

cséttlen napokon (*dies critici; dies Aegyptiaci*). Ezért külön megjelölték az érvágásra alkalmas időt (*bona tempora*).

Ilyen emlékeztető a fenti kis verses szabály is.

Ennél régebbi érmetszési utasítást hazai orvostörténelmünk csak a *Pray-kódexben* (XII. század vége, XIII. század eleje) ismer.

Régi kódexeink bizonyára még sok más, feltárásra váró orvos-történelmi vonatkozású bejegyzést őriznek. Sch. E.

Magyar recept 1674-ből

Az Országos Levéltár gyűjteményében található Batthyány-levéltár missilisei között akadunk az alább közölt XVII. századi receptre. A receptet Andrássy Miklós küldte Batthyány Borbálának 1674. július 21-én írott levelében. A levél a gyűjtemény 457. sz. darabja.

„Az melly embernek, Hösegh van az Orcaiban ki akarna fakadozuj avagy ki fakadoznek, arrul való Viz, Noha migh Hozza nem szokik ember, igen érzi az Orcaiat.

Vegy Uy Týuk monjat tizenkettött, es annak az tiszta feiret ted egy tiszta edinben, es azt erőssen el kell Habarnj, allyon ket nap, hogy Uizze Legyen, az utan ha ualami kis taitekoczka uolna raita, azt vessek Le rula, es arra tölcsonék mentül job es erősseb Bor eget Bort, es az feir nad méznek, az finumiaban, egy Fertalj fontnit aprora törven aztis tegyek hozza, es Viszontagh erőssen el Habariak azutan, eött uagy Hat polturara kán fort Vessenek bélé, azt osztan, akar Palaczkban, akar mas tiszta edinben tölthetnj, utrais el Viheti ember magaval, estve osztan egy kis cseszeczkenben ket, három kalannit tölcsonék, egy tiszta ruhat bele marcsanak, törölje megh ember orcáját, melljet, niakat vele.”

D. S.

Orvosi kézirat a XVII. századból

Pettyeni Borbély Márton Alias Gyöngyösi kéziratában (1683—1701) olvasható 15 Recept, mely „Horutról, Szárazbetegségről, Phytisról, Hektikáról” tartalmaz növényi készítményeket. Ezek a Receptek nemcsak orvostörténeti szempontból érdekesek, hanem a *mixtum compositum* sokféle alkatrészeinek összevegyítéséből remélhető hatástani eredmények mérlegelése szempontjából is értékesek — jellemzően arra a korra vonatkozóan, melyben használták, melyben a tuberkulózis-név még ismeretlen volt s amely korban a növénytant az orvosi tudomány függelékének tartották.

A receptek a következők:

Horutrúl valo Apozema, seu Decoctio

Rp. Liqiritiae Rad:	Édes Gyükér
Polikpodii	Szent János Gyükér
Sem: et Cort: Pini	Fenyü Mag és Hája
Sem: Anisi	Anis Mag
Sem: Foeniculi	Kömény Mag
Hordei	Árpa
Caricanum	Asszu Füge
Ribes	Tengeri Szőlő
Rubi	Csipke
Hysopi	Isop
Cardui Benedicti:	Papa Fű
Marrubi	Peszerce
Salviae	Sallya
Scabiosae	Var Fű
Altheae	Feir Malyva
Urticae pumilae	Árva calan
Oxi Sachari	Finum Nád Méz

Ezeket a Füveket Ha mind egiütt akarodis főzni jo. Ha penig csak felit, avagi egi nehanyat akarsz megfőzni Közülök mindenképen meg főzheted timporald egibe őket és főzd meg Mézes Borban, s annak utanna Vesd bele az Nád Mézet, ha meg szűröd! alevit s az igen jo Potio leszen minden féle Nyavalyák ellen, **Tüdőnek**, Májnak, Lépnek, Gyomornak fajdalmarul, Fulladásrul, Horutról, Flegmarul.

Szaraz Betegsegrül, seu Horutrul, Phtisis

Rp. Lactis Capellae. Ins (incultus) ..	Új, Kecske Tej
Seminis Vituli	Borju Máj
Folae Sennae	Fol: Sennae
Reubarbari: aa egy uncia =	Reubarb.
Caricanum	Szarvas Füge
Uvae Passae aa félfont	Tengeri Szőlő
Fol: Salviae Félfont	Sallya

Vagdalt egiben azokat az eszközöket s aztasd az Tejben egi Nap hadd allyon benne annakutanna Disztelald, per Alombicum Vedd Vizét egi Uvegben s Tedd az Verőfenyre oztan két vagi három Nap erjék ott s annakutanna elly Vele accipi a Domini Desi: Claud.

A Kinek Tüdeje, Májja meg Vész s Rothad

Rp. Hysopi	Isop
Ruthae	Ruta
Salviae	Sallya
Cardui Benedicti: Sg, q. s.	Papa Fűve

Ezeket mind egyenlőképpen temporalvan főzd meg feir Borban s azt Igia mind untalan avagi az Disztilalt Vizit temporald egiben s azt Igya.

Sirupus Liquiritiae Horutról s. Fulladozasrul

Rp. Liquiritiae	Édes Gyöker
Hysopi	Isop
Salviae	Sallya
Libanotis	Rosmarint
Carduus Bened.	Papa Fűve
Ficum	Füge
Uvanum Passarum	Tengeri Szőlő
Anysi aa Sg, q. s.	Anis
Cicorri cum Suis Radici	Nap utánjáró Koró

Ezeket egiben Timporalvan főzd meg erőssen, Kut Vizben, mint egi oraig főzzed annakutanna szürd meg és facsard ki s tegy köziben a Cuccusnak Altheat Feir Mallyva porat TTij, avagi új. Ismét annakutanna főzzed erőssen mint egi harim oraig avagi ha tovabbis, ismét annakutanna szürd megs tegi annyi Mezet vele a mennyi az szerszamot meg járja s ismét annak utannais főzzed egi ideig, de az tajtekjat le kell hanni anakutanna Ved ki a tüztül, s tedd bele ugi mint

Rp. Cinamonii elekti(!) egy uncia .. Fahej finom
Balsami seu Assae Odoratae 2 uncia
Musa parum(?)

Immár ezeket a szerszamokat timporald abban a Decoctioban s csi-nald valami szep tisztaphiolaban s tedd el, ezzel egész Télen elhetsz Reggel és Estve két vagi három kalannal be Venni igen jo Horutról, Cattarhusrul és egiebPhlegmonerul,

Szaraz Betegségrül, és Fulladozasrul

Rp. Pulmonis Vulpi siccati	Roka Tüdeje asszu
Succi Glycirizae	Édes Gyüker Succus
Semi: Anisi	Anis Mag
Sem: Foeniculi	Kömény Mag
Capilli Veneris. Sg. egy uncia ..	Arva leany Haja
Sachari clarificati tizenöt uncia	Nád Méz

Ezeket igen szep lágy porul meg törvén s szitalvan, temporald egiben, és forrald szep gyenge Tüznél csak valamennyire hogy meg ne egien, annak utanna csinald uveg Szelenceben s elly Vele Terjek helyett szinten ugy Reggel és Estve, s szepen kitisztittyta az emberbül az Phlegmat, az **tüdejet**, Májjat penig meg javittyta, az Szaraz Betegségben levö embert meg gyógyittyta (Phtisis) Ezt lattam Fogaras, Borb: Janos Uramtul

Ez Valerus Doctor Munkája

Horutról

Törd össze a Nyul Hajjat Fog hagimaval erőssen s kend meg az Horutos embernek a Mellyet Vele. Italt ismet illyet csinaly neki Fözz Füget borban és a mikor iszik belüle mindenkor egi egi cseppenyü mag Olajt cseppencs bele.

Horutról

Süsd meg a Füget és öntözd meg egett borral giujcs meg rajta hadd egien meg s egie meg estve de se igiek se egik rea Reggelis nem art s meg gyógyul.

Ismet. Tölcs jo erős tiszta söprö egett bort egi tiszta csuporban s tölcs fa Olajatis mintegi Negyed résznyit hozza és föld meg erőssen mas fazekben Vizben vagi Üstben s azt Igia minden nap Reggel s Estve

Electuarium Horutról

Mellis opt.	Szin Mez
Macis	Szerecsendio Viraga
Cariophyllorum	Szekfü etekben valo
Zingiberis	Gyömber
Cinnamoni	Fa Hejj
Croci Sg, q : s.	Safrany

Ezek contemporalvan főzd meg szepen mintegi lictariumot s csinald uveg Szelenceben s ellyen a beteg Horutos ember Vele minden nap Reggel s estve. Dosis j. Mogioroni.

Item. Lappae	Lape (Bojtorján)
Rad. Althae aa Mpj	Feir Malyva gyüker
Mellis op 6 uncia	Szin Méz
Rad. Erulae comp. 2 uncia	Örven gyüker süteve
Uvae Malvaticae usti 2 uncia ..	Malosa Szőlő

Föld meg elsőben az laput és Malyva gyükeret fél ejtel(?) Vizben ugi hogi fele el föjjön a Viznek annakutanna tedd hozza a Mézet azzalis ujjlag főzzeg de meg ne hadd Keményedni, annak utanna az Örmeny gxükeret tedd hozza parasban meg süteve aprora metelvén törd köziben, annak utanna az Malosat de a magvat ki kell mind hanni, s igi szepen el keszitven törd által szitan egi kalannal avagi ruhan facsard által s xsinald üveg Szelenceben s ellyen a Horutos ember mindennap Vele. Dos's, fél uncia.

Veres Ir Horutról

Rp. Mellis op.	Szin Mez
Fructus Rubi	Csipke fa gyümölcse
Cruor cand:	Cruor
Cinnamomi	Fa hejj
Zingiberis	Gyömber
Glizirizae	Édes Gyüker

Az Csipket ha jól meg érik a dér meg csipi, s meg lagiul akkor szedd meg a magvat ki kell hanni s ugi hand a Mezben egi ujj Mazos fazekban, annak utanna főb szerszámokatis meg törven hand bele s törd összeve üket, törőfával annak utanna föld meg igen sze pen mint egi lictariumot, mind Szüntelen kevergesd hogi meg ne egien s jó sűrű legyen s ha meg készül szürd által egi ruhan csinald Szelenceben, ezt igen jó meleg borban Innya a horutos embernek Dos: j. qinteng. Enniis igen jó elhet Vele mindenkör az horutos Ember.

Hektikarul

Egy Marok Salla, Édes Tej, 3 füge, 3 darab Sz. Janos kenyere megtörve Borza(Bodza)szit theé, fehér cukor kandis, két csészével estve és reggel.

Hektikarul

Majorannát, kömény magot, fenyő magot, és Borza viragot összeve főzvéen ,igya.

Hektikarul

2 fél maroknyi kukoriczat megtörni és 3 csipet kömény magot 3 meszöl tejben meg főzni azt igya

Jegyzet

A recipéken használt súlyok magyarázatára közlöm a régi orvosi súlyok jelzését.

Font, libra 1 420 gm

Obon, uncia, = 35 gm.

hezék, drachma = 4 gm.

Terecs, vagy scrupulu, scriptulus, = 4 gm.

Szemer, granum, gr. = 7 centigm.

A számok jelzésére római számokat, az egység jelölésére i, vagy j betűket használtak.

A súlyok felét a súly után írt görög **B** betűvel fejezték ki.

Manipulus = M, fél uncia = 17,5 gm.

Pupillus = P. = fél drachma.

Egy csipet = 2,188 gm.

Dr. Kovacsics Sándor

